ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՎԱՒԵՐԱԳԻՐՆԵՐ

ՕՏԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Ա. ՇՐՋԱՆ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ԸՆԴՕՐԻՆԱԿԵՑ
Ա. ՏԷՐ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ
1946

891.99
Օ-79 29344,
Օրբելիանի առակ-
ները Ս. Չոբան: 15 ռ.

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՎԱՒԵՐԱԳԻՐՆԵՐ

277

ՕՏԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

891.99
О-79

ՑՈՒՑԱԿՎԱԾ Է 1961 Թ.

Ա. ՇՐՋԱՆ

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ԸՆԴՕՐԻՆԱԿԵՑ
Ա. ՏԷՐ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

ԻՍԹԱՆՊՈՒԼ
1946

Ak-ün, Basımevi, İstanbul
Տպագրութիւն
Մ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ԴՌՆԲԱՑ

Կոստան Մելիքեան Իսթանպուլի հայ վաճառականներու փաղանգի ներկայացուցիչներէն մէկն է, ու ծանօթ ամենուն իր առեւտրական տաղանդովը, բարեսիրական գործունէութիւններովը եւ մասնաւորապէս իր գրասիրական տրամադրութիւններովը։

Այս վաճառականը, որ հիմակ իր ծերութեանը պատճառաւ քաշուած է առեւտրական ասպարէզէ, անցեալին մէջ սերտ յարաբերութիւններ ունեցած է Իսթանպուլի հայ մտաւորական դասակարգին, մանաւանդ տաղանդաւոր երգիծաբան Երուանդ Օտեանի հետ, հոգիին պէս սիրելով զայն։

Կոստան Մելիքեան ծանօթութիւն ունենալով նաեւ հայ գրող Հրաչեայ Տէր Ոսկիի, եւ տեղեակ ըլլալով անոր Թէկէքարթիի ու Հերձեան ալիքներու միջոցաւ կատարած գիտական ու հոգեխօսական հետազօտութիւններուն Պեշճիֆաջի մէջ, խնդրած է բազմիցս անկէ յարաբերութեան մտնել Օտեանի հետ եւ ստանալ անոր մասին որ եւ է տեղեկութիւն.

Հայ գրողը սիրով ընդառաջելով վաճառականին այս խնդրանքին կը խորացնէ իր հետախուզումները՝ ու վերջապէս յաջողելով յարաբերուիլ Օտեանի հետ, Դիւերու աշխարհէն կ'ստանայ նամակներու շարք մը՝ ուղղուած Կոստան Մելիքեանի հասցէին, որոնք կը կրեն 1934էն մինչեւ 942 թուականները, եւ որոնց պատասխանած է գրաւոր վաճառականը միեւնոյն թօնով եւ միեւնոյն թուաժով։

Իբրեւ մօտէն բարեկամ յարգելի վաճառականին, քանիցս խնդրեցինք իրմէ այս նամակներուն հրատարակութեան արտօնութիւնը, անկորուստ մնալու համար անոնք

հայ գրականութեան պատմութեան մէջ։ Բայց ամէն անգամուն ալ չի կրցինք դրական պատասխան մը ստանալ Մելիքեանէն, զանազան առարկութիւններ մէջ բերելով այս մասին։

Վերջերս սակայն իրիկուն մը երբ սենեակիս մէջ քաշուած սովորական ընթերցումներուս մէջ մխրճուած էի, սենեակիս դուռն էր որ կը զարնուէր մեղմօրէն։ Նախկին վաճառականին պաշտօնեան էր որ ներս կը մտնէր վայրկեան մը, ձեռքին փոքր ծրար մը եւ նամակ մը յանձնելով ինծի։ Ահա այդ նամակը։

Սիրելի բարեկամ

Ձեր բաղձանքին համաձայն, որ իմ ալ բաղձանքս է հիմակ, երկար խորհելէ վերջ, ձեզի կ'ուղարկեմ այսօր իմ ու Օտեանի միջեւ փոխանակուած նամակներու շարքը, անոնց հրատարակութեանը համար։ Այս հոգը ձեզի կը յանձնեմ, ինչպէս նաեւ անոնց կարգաւորման ծրագիրը։ Ինչպէս որ կ'ուզէք այնպէս ըրէք։ Կ'ուզեմ ողջութեանս հրատարակուած տեսնել անոնք, խորհելով որ թերեւս Հայ Պատմութեան մէջ բանի մը ծառայէ։ Ընդօրինակեցէք անոնք եւ բնագիրը դարձեալ վերադարձուցէք ինծի։

Այս առթիւ ներփակ պիտի ստանաք նաեւ Մերքէզ Պանքասին վրայ քաշուած 2000 ոսկիի չէք մը, եւ կը խնդրեմ որ գանձելէ յետոյ զայն անմիջապէս գործի սկսիք։ Աւելորդ է յայտնել թէ հասոյթը ամբողջ ձեզի կը վերաբերի։

Տէրը Ձեզի յաջողութիւն պարգեւէ

Բոյդ Կ. Մելիքեան

Այս դրամը, որ կեանքիս մէջ առաջին անգամն է որ ձեռքս կ'անցնի, արդէն իսկ գանձած ըլլալով դրամատունէն, ըստ նամակագրին բաղձանքին իսկոյն կը ձեռնարկեմ գործի։ Իսկապէս չափազանց խառնակ են անոնք եւ կարօտ կարգաւորման։ Որով կը բաժնեմ անոնք երկու շըր-

ջաններու։ Առաջին և երկրորդ։ Այս հատորին նամակները որոնք աւելի հիներն են, կը վերաբերին առաջին շրջանին։ Իսկ երկրորդ շրջանինը, որոնք պիտի ըլլան աւելի նորերը, պիտի հրատարակենք վեց ամիս ետքը։ Նամակները իրենց էութեանը մէջ կատարելապէս կը պահեն իրենց հարազատութեան դրոշմը, միայն թէ զանց առած ենք անոնց ժամանակագրական դասաւորումները։

Ն. Ը.

ՕՏԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

Ա.

Սիրելի Կոստան

Աստուածներու աշխարհին մէջ կ'ապրինք։ Հելլէն պաշտամունքին առարկայ բոլոր աստուածները, վաղնջական ժամանակներէ ի վեր փոխադրուած են հոս, իշխելով բոլոր հոգիներուն վրայ։

Ընդարձակ ու շատ խոշոր է այս աշխարհը, ու հայ կեանքը վերածուած է 12 բնագաւառներու, ամէն մէկ բընագաւառ ունենալով իր մասնաւոր Դիքերը և Դիցուհիները։

Աստուածներու հայրը Արամազդ կը բնակի ամէնէն նախամեծար առաջին բնագաւառին մէջ, նստած իր գերակայ գահոյկին վրայ, մէկ ձեռքով բռնած Շանթը և միւս ձեռքով Մականը, իբր խորհրդանիշ իր ամենակարողութեան։

Կատարեալ ազատութեան մէջ կ'ապրին մարդիկ այս աշխարհին մէջ և ամէն դասակարգ կը պահէ իր դասակարգային անկախութիւնը իր ընկերային և կենցաղական ամէն դիւրութիւններովը։ Ճամբորդութիւն և տեղափոխութիւն կարելի է ամէն տեղ։ Բայց մի երեւակայէք բնաւ ճամբորդութեան այն գիտական միջոցները՝ ինչ որ կը կատարուին այդտեղ երկաթուղիի, օդանաւի և շոգենաւի միջոցաւ։ Նախնական է հոս ամէն բան։ Միայն կան առագաստանաւեր, սայլեր ու կառքեր: Բայց մենք կը ճամբորդենք Պէգասի թեւաւոր ձիովը, որ կը փոխադրէ մարդիկ աշխարհէ աշխարհ։ Ինչպէս գիտէք պատմութենէն, Ապողոն այս ձիովն էր որ փոխադրեց իր ինը գեղեցիկ քոյրերը պարահանդէսի մը, սարքուած հելլէն թագաւորի մը կողմէ։

Այս ձեւով շատ ու շատ ճամբորդութիւններ կատա-

րեցի ցարդ, որոնց մասին պիտի տամ ձեզ հետաքրքական տեղեկութիւններ:

Սիրելի Կոստան, շատ զմայլելի է այս աշխարհը: Ոչ ցաւ, ոչ վիշտ գոյութիւն ունի, կամ քիչ անգամ կրնայ գոյութիւն ունենալ։ Ամէն ինչ հրաշալի է ու կեանքը հեշտալի։ Բայց դժբախտաբար շատ դժուարացած է անոր մուտքը, մանաւանդ Իսթանպուլի հայութեան համար: Ամենախիստ հակակշիռ մըն է որ կը գործադրուի հիմակ ամէն նորեկներու վրայ։ Ասոր պատճառը այն է որ՝ շատ շատեր առաքինութեան վկայագիր մը ունենալով, առանց քննութեան այդ վկայագրերուն, ուղարկած են զանոնք Եղիւսեան դաշտերը։ Տեսնուած է սակայն որ այդ ուղարկուածները ոչ մէկ առաքինութեան նշոյլ ունենալով իրենց վրայ, դարձեալ խրկուած են Տարտարոս Ապուղոսի, հոն կրկին վերաքննուելու համար։

Վերջապէս հիմակ մասնաւոր յանձնաժողով մը կազմուած է սահմանին վրայ, որոնք խիստ քննութեան մը կ'անցնեն եկողները։ Օրերով, տարիներով, ամիսներով սպասողներ կան դուրսը, որոնք կ'սպասեն կարգի ներս կանչուելու համար։ Երեւակայել որ Ցօլն. Սիլիքսանեանի-նման մէկը անգամ, կ'սպասէ դեռ դուրսը, հակառակ որ բարի վարուց վկայականներ ունի, Պոլս Ընկերութենէն, Երիտ. Քրիստոնէական Ընկերակցութենէն, Աւետարնէն Մ. Մաքնօթէն ևլն։ Դուրսը մնացողներու կարգին մէջն է նաև Նուպար Իւթիւճեանը որ երբեմն համբերութենէն սպառած, "հո՞ս ալ արդարութիւն չկայ», ըսելով կը պոռայ իր սթանտորդեան ձայնովը լեղապատառ ընելով շուրջիները։

Միւսներուն վկայագիրները ընդհանրապէս տրուած են դամբանախօս հոգեւորականներէ, որոնցմէ պաշտօնեաները խաբուելով վիզէ ըրած են։ Հիմա այդ կարգի վկայագիրները նկատի չեն առնուիր։ Մասնաւորապէս Հմայեակ վարդապետինը բնաւ չեն բռներ։ Շատերը հարցաքննուելով հասկցուեր է որ գործին մէջ կաշառակերութիւնը և կեղծաւորութիւնը մտեր է: Այս գործին մէջ Պետրոս Կարա-

պետի անունը եւ ստորագրութիւնն ալ խառնուած ըլլալով, եկած վայրկեանին իսկ հսկողութեան տակ առնուած է։ Հիմակ գործը դատարանին յանձնուած է։ Բայց Կարապետեան կրնայ գործին մէջէն ելլել, ինչպէս որ ելած է ամէն ատեն։

Անշուք յուղարկաւորութեամբ եկողները աւելի դիւրութեամբ և անկասկած կ'ընդունուէին։ «Եթէ անոնք առաքինի մարդիկ ըլլային, առաքինութեան վկայագիրով եկած չէին ըլլար, կամ ուղղակի Առաքինութեան կողմէ խրկուած կ'ըլլային», կ'ըսեն, յանձնաժողովին անդամները, և իրաւունք ալ ունին։ Անոր համար՝ երբ գալու ըլլաք, առանց վկայագիրի գաք, կամ կտակ ըրէք որ անշուք թաղում կատարեն ու դամբանական չի խօսին, և կամ ինչ ընէք ընէք, Առաքինութեան կողմէ ձեռք բերէք վկայական մը եթէ տայ։ Կը զարմանամ թէ ի՞նչպէս առանց իր վկայականին, կամ սուտ վկայականներով կուգան այս մարդիկը այստեղ։ Խօսէ անգամ մը չր հետ եղած այս կեղծարարութիւններուն մասին։ Կոստան, մի վշտանար ըսածիս։ Ի վերջոյ վախճանը այս է մարդուս։ Հոս Պարկաներն են որ կը մանեն մարդկային կեանքին թելը։

Մէկ ամիս առաջ այցելեցի Վահրիճ վրդ.ի հետ ուր Ապուղոսը կը թաղուէր։ Առանց սարսուռի չէ որ մօտեցանք այդ քարանձաւին, որ իբր մուտք կը ծառայէ դըժողքին։

Այդ քարանձաւին շուրջ կարելի չէ գտնել ոչ ծաղիկ և ոչ կանանչութիւն։ Հողը չորցած է ժանտահոտ շոգիներէն, և հետզհետէ տկարացած, զուրկ մնալով բուսականութենէ։ Հոն կը տեսնուին միայն նոճիներ և քանի մը թփաստաններ, որոնք ծաղկած են ընդհատ ընդհատ և որոնց ցօղուններն ալ զրկուած են տերեւներէ։ Թռչունները կը փախչին անկէ և հօտերը սոսկումով կը հեռանան, որ ուրիշ բան չարտադրեր, բայց եթէ փուշ ու դատարկ և ու թունաւոր խոտեր։ Երեքգլխեան սեւ շուն մը կը հսկէ այդ մուտքը, վտանգի պահուն երեք անգամ բանալով բերանը ու երեք անգամ ու հաչելով, շարժման մէջ կը դնէ աշխարհը։

Այնուամենայնիւ շարունակեցինք մեր ճամբան ու իսկոյն հասանք Աքերոնի սեւ ու տղմուտ գետին եզերքը, որ առաջին պատնէշը կը կազմէ կենդանիներուն ու ուրուականներուն միջեւ։

Յետոյ հասանք ամէնէն աւելի մեծ Ստիւքս ստորերկրեայ գետը, ու զարմացանք տեսնելով հոն վշտահար ոգիներու բազմութիւն մը, որոնք չէին կրնար անցնիլ գետէն։ Անոնք կը մերժուէին Քարոն անուն ծեր նաւավարի մը կողմէ, որուն գործն էր իր նաւով անցնել ուրուականները դրամի փոխարէն: Անոնք որ կը վճարէին կ'անցնէին։ Ոչ մէկ քրէտի նաւավարէն։

Այս անմխիթար ոգիները, որոնք կը թափառէին Ստիւքսի եզերքը, կամ գերեզմանէ զրկուածներն էին և կամ շատ խեղճերը, որոնք չէին կրնար վճարել պահանջուած գումարը։

Մենք վճարեցինք ու անցանք։ Հասանք Ապուղոսի մութ պալատը։ Մթութեան մէջ առանց դժուարութեան կրցանք տեսնել Աստուածը, իր եփենոսէ գահին վրայ: Ապուղոս երբեք չէր սիրեր իր թագաւորութեան մէջ տեսնել ողջերը։ Երբ մեզ տեսաւ, իր տժգոյն դէմքը աւելի խստացաւ։ Իր գահուն ստորոտը կեցած էր Մահը, հագած սեւ վերարկու մը և չորցած ձեռքին մէջ բռնած մանգաղ մը, որով կը հնձէր մարդիկը։ Այստեղ տեսանք մենք մեր մէջէն բաւական վատհամբաւներ, ինչպէս՝ Հմայեակ Արամեանց, Տաճատ Ոսկանեան և Մամբրէ վարդապետները, Յարութիւն Մկրտիչեան, Արշաւիր և ուրիշներ, ու Նորեկներէն Դաւիթ Երլմազ։

Արեւին ճառագայթներուն անթափանցելի դարձած այս կամարներուն ներքեւ երբ կը թափառէինք, յանկարծ նշմարեցինք մութ սրահ մը, ուր տժգոյն ու նիհար երեք ծեր քոյրեր, լամբարի մը աղօտ լոյսին տակ կը մանէին։ Պարկաներն էին ասոնք, դժոխային աստուածները, որոնց պաշտօնն էր մանել երկրաւոր մահկանացուներու կեանքի թելը։

Ասոնցմէ ամէնէն ծերը Քլօթօ իր ձեռքը բռնած էր

ճերմակ բուրդով լեցուած աղեկատիմը, որ կը խորհրդանշէր մարդկային ծնունդը: Լաքէսիս, իր ձախ ձեռքովը իլիկ մը բռնած, աջովը թեթեւօրէն կը քաշէր, խորհրդանշելով մարդկային կեանքի տեւողութիւնը: Իսկ երրորդը Աթռոբոս· ձեռքի հատու մկրատով որոշեալ ժամուն կը կտրէր: Հոն գտնուած միջոցիս էր որ Աթռոբոս կտրեց Եղնիկ վրդ. Գապահանի կեանքի թելը: Ան յաջողած է ներս մտնել, բայց կ'ըսեն թէ շատ անմխիթար է իր Տիւլսինէին համար: Շարունակ կը տրտնջայ, կը դժգոհայ:

Ասոնցմէ ալ անցնելով, հասանք երեք պատկառելի ծերունիներու առջեւ: Ասոնք դժոխքին երեք դատաւորներն էին, Մինոս, Էակէ եւ Ռատամանթ, որոնք յանցաւորները անդունդը կը գլորէին եւ առաքինիները կուղարկէին Եղիսեան դաշտ:

Այս դատաւորները անսխալական են, որովհետեւ Թէմիս Արդարութեան դիցուհին իր ձեռքը բռնած Արդարութեան կշիռը, կը կշռէ ամէն մէկուն յանցանքները: Հետեւաբար կրնաք գուշակել թէ ի՛նչ դժնդակ քննութենէ մը պիտի անցնին այն խարդախուած վկայագիրով հանողները, երբ վերաքննուին այս դատարանէն:

Այս դատարանը ձգելէ վերջ, բռնեցինք Տարտարոսի ճամբան: Մեր առջեւ կը բացուէր անսահման անդունդ մը, ուրկէ կը խուժէր սեւ ու թանձր մուխ մը: Այս մուխը կը ծածկէր Բէլէկիթան ըսուած կրակէ գետը. որ բոցավառ ու զարհուրելի աղմուկով մը կը վազէր: Անկէ ոչ այնքան հեռու կը հոսէր Քօսիթ մշտահոս գետը, որ կտուարանար Տարտարոսին մէջ փակուած թշուառներու արցունքէն:

Այս սարսափելի վայրին մէջ կ'իշխէին Կատաղիները, զինուած խարազաններով եւ ցցուած մազերով, որոնք անողոքաբար կը չարչարէին ոճրագործները, հայելիներու մէջ միշտ անդրադարձնելով անոնց գործած ոճիրներուն պատկերը:

Շարունակ անդունդին մէջ կը գահավիժէին կեղծաւորներու, վաշխառուներու, խաբեբայ կրօնաւորներու, այլասերած հարուստներու, ազգային կողոպտիչներու,

լրտեսներու, շանթաժիսթններու բանակը, որոնք իրենց ամբողջ կեանքին մէջ իրենց վրայ սուրբի պատմուճան քաշած, խաբած, կեղծած, գողցած, զրկած և կողոպտած էին խեղճ ժողովուրդին ստուար դասակարգը։ Մասնաւորապէս սոսկալի հայհոյութիւններով. անասելի տանջանքներու կենթարկէին գերեզմանատան դրամները իւրացնող բորենիները։ Գերեզմաններու պաշտպանութիւնը իրաւականօրէն Ապուղոսի ենթարկուած ըլլալով, խիստ մեծ ուշադրութիւն կ'ընծայուի այդ կարգի զեղծանողներու։

Հետեւաբար՝ սիրելի Կոստան, յատկապէս կը յանձնարարեմ ձեզ որ, եթէ կան այդ կարգի անխիղճ Ազնուաշուք Իժայրեր, որոնք խորած ու իւրացուցած են գերեզմանատան դրամներ, շուտով յանձնեն զայն օրինական մարմիններուն։ Վերջը, մեղք կ'ըլլայ իրենց։ Պատիժէ չեն կրնար ազատիլ։ Սա ալ ըսեմ որ եկողները մեծ գովեստով կը խօսին Պալըգլըի գերեզմանատան Տնօրէն Շաւարշ Յակոբեանի մասին, իր անթերի գործունէութեան համար։ «Ամբողջ իր մեղքերը քաւած է ալ իր այդ գործունէութեանը համար», կ'ըսեն եկողները։ Գովեստով կը խօսին նաև Շիշլիի գերեզմանատան տնօրէն Հրանդ Քերէսթէճեանի մասին, շատ լաւ զարդարած ըլլալուն համար գերեզմանատունը։

Վահրիճ վրդ.ը հոն ձգելով անցայ Եղիսեան դաշտը։ Հրաշալի է այս վայրը։ Բուրումնաւէտ թաւուտներ իրենց մշտակայ գեղեցկութիւնովը հրապոյր ու հմայք կը սփռեն ամէն դի։ Այստեղ կը հաւաքուին ամէն անոնք, որոնք պարկեշտ ու ազգանուէր կեանք մը անցուցած են երկրի վրայ։ Գիշերը երբեք չի մթագնիր հոն, ու մարդիկ միշտ կը վայելեն երանութիւն մը մաքուր ու անխառն։

Հակառակ ասոր ես շատ չի պիտի կրնամ մնալ հոս։ Երկու օրէն պիտի մեկնիմ Պառնասի բարձունքը այցելութիւն մը տալու համար Մեծարենցին և ուրիշներու։ Կը գրեմ ձեզ յառաջիկային բոլոր տեսածներուս մասին։

— Մինչ այդ կ'սպասեմ պատասխանիդ միշտ Հրաշեային միջոցաւ։ Ու եթէ կարելի է կալօն մը օղի ուղարկեցէք ինծի։

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

Բ.

Սիրելի Օտեան

Ստացայ առաջին պատեհութեամբ Ձեր ուղարկած նամակը, և չափազանց ուրախ եղայ այն վայելքներուն մասին, որուն տիրացած էք այսօր աստուածներու աշխարհին մէջ, իր անպարագրելի բոլոր հրապոյրներովը։

Սակայն շատ ցաւեցայ ծագած կնճռոտութիւններու մասին, որոնք ցոյց կը տրուին ներկայիս հոտ եկողներուն հանդէպ։ Կը գուշակէի արդէն այսպիսի ողբերգութեան մը հետեւանքը, աչքի առջև ունենալով այն ամէն չափազանցութիւնները, որոնքերկար ատեն է ի վեր կը կիրարկուէին եկողներուն մասին իրենց ըմբոստատացուցիչ ամէն կերպարանքներովը։ Մասնաւորապէս Յովհ. Ալիքսանեանին շատ ցաւեցայ։ Կը զարմանամ թէ ինչպէս ի զօրու չեն եղեր հայթայթուած այդ քան պօն սերվիսները այդ վաստակաւոր ուսուցչին մասին։

Արդարև դամբանախօսները համը շատ փախցուցին, ժամին ու չաժամին տալով Առաքինութեան վկայագիր, և տափողելով ու խնկարկելով անարժանները իսկ։ Այս պատճառաւ խունկը խիստ շատ աղած է հիմակ հրապարակին վրայ։ Առաքինութիւնը ևս շատ զայրացած է իր անուանը մասին եղած շահագործումներէն, և մինչև իսկ իր դատ բանալու դիտաւորութիւնը չէ ծածկեր իր մտերիմներուն։ Յայտնութիւն մըն էր ասիկա, որ զիս ալ խիստ կը հետաքրքրեր, և ասոր համար անոր ստուգութիւնը կ՚ուզէի ամէն գնով ձեռք բերել։ Ուզեցի անձամբ տեսնուիլ իր հետ բայց ի վերջոյ համոզուելով որ ասիկա իմ ընելիք գործս չէր, յանձնեցի Ճէպէլեանի աւելի ծանօթ «Վարժապետ» անունով։ Առաքինութիւնը որ ոչ կին, ոչ զաւակ և ոչ ալ

ծառայ ունի անձամբ կը բանայ դուռը։ Բայց երբ կը տեսնէ վարդապետը ետեւէն կը գոցէ։

— Բայց Առաքինութիւն պէյ, ես սէռիէօ խնդրի մը համար ռանսէյնըման առնելու կուգամ հօթ բէռսանօլիթէի մը կողմէ, կը գոչէ վարդապետը, քար կտրած փակուած դրանը առջեւ:

Այդ հօթ բէրսօնալիթէն թող ուրիշ մէկը ղրկէ, կը պատասխանէ Առաքինութիւնը դրան ետեւէն:

Տեսնելով որ անօգուտ է, վերադարձաւ ձեռնունայն ու տխուր։

Սարսափեցաւ, եահո՛ւ, գոչեց, վարդապետը, թեւերը երկու կողմին վրայ տարածելով, երբ հազիւ կը մտնէր սենեակէս:

— Ընդո՞ւնեց։

— Բնա՛ւ, պատասխանեց դարձեալ աղիողորմ ձայնով մը, իր սարքաթիք ժպիտովը պզտիկցնելով աչքերը։

Շնորհակալութիւններս յայտնելով ծախքը վճարեցի, որ մերժեց։

Զարմացայ այս խորհրդաւոր դիւանագիտութեան։

— Իմ թէնճիրէս կեփի այսօր, ըսաւ խորոտ չեչտով մը, որ իր փիլիսոփայական ըմբռնումներուն հոգեբանութիւնը կը յայտնէր։

Թէնճիրէն խորհրդանիշն էր վարդապետին. անոր կարգախօսը, անոր դրամագլուխը, անոր էութիւնը վերջապէս, որ ի գին ամէն զոհողութեան պէտք էր խաշէր. պէտք էր գաղռար, պէտք էր եփէր ամէն օր, իբր կենսահիւթը իր գոյութեան և իբր արդիւնաբերութիւնը իր հնարամիտ տաժանքին ու աշխատանքներուն։

— Բայց միթէ այդ թէնճիրէն չի մա՞շիր, կլայեկ չո՞ւզեր, կամ միւս օրուան եփելու պէտք չունի՞, աւելցուցի, պնդելով խնդրանքիս վրայ։

— Ան՝ Երկնաւորը կը հոգայ։ Տէրը ձեզի կեանք և առողջութիւն տայ ըսաւ, սուրբի մը պէս գլուխը կախելով և ձեռքերը կուրծքին վրայ խաչաձեւելով: Դուք մեծ մարդ էք և ես ձեր ծառան:

Այսօր Ինկիլիզին քալին ծառան անգամ գուցէ ինծի չափ երջանիկ չէ, աւելցուց, կտրուկ եղանակով մը մատը օդին մէջ ճօճելով։ Դուք իսկ նք Առաքինութիւնը, ինչո՞ւ ուրիշ տեղ կը փնտռէք զայն: Այս այս է: Amicus Plato sed magis amica veritas, ինծի վերագրելով այս լատինական ասացուածքը, որ սովոր էր համեմել իր պարզ խօսակցութիւններուն մէջ անգամ։

Խօսեցաւ ամէն նիւթի վրայ, ճամբորդեց աշխարհագրագէտի մը պէս երկիրներու, քաղաքներու, լեռներու, ծովերու և գետերու տարածութեանց վրայ, պզտիկ առուակի մը կամ անտառի մը գոյութիւնը անգամ զանց չառնելով։ Եղաւ դեղագործ, խօսելով դեղերու յատկութիւններուն վրայ զանազան հիւանդութեանց պարագային։ Եղաւ բնագէտ, քաղաքագէտ, պատմագէտ։ Եղաւ բուսաբան, տարրաբան, երկրաբան, նանրաբան ամէն ինչ։ Ամէնէն վերջը իրաւագէտ. խօսելով պատժական օրէնքներու մանրամասնութեանց վրայ, այնքան գիտակցօրէն, որ կարծես կեդրոնատէն շրջանաւարտ մը եղած ըլլար։

Զարմացած հարցուցի թէ ո՞ւր ուսում, կամ ո՞ր համալսարանէն ելած է։

Անգամ հարցումիս ու Պոհեմի մը պարզմտութեամբ պատասխանեց։

— Ես բան մը չեմ գիտեր, ամէնքն ալ թօփլաւա են ասկէ անկէ, կարդացածներէս և շրջած երկիրներուս գոհներէն։ Ու դէմքին ձեւը լրջացնելով ու ձայնը փոխելով աւելցուց։ Ես աշխարհաշրջիկ մըն եմ էֆէնտի, մեղաւոր մը որ չեմ գիտեր թէ Երկնաւորը ինչո՞ւ համար ստեղծած է։

Խորհեցայ արդարև այդ պահուն թէ՝ ի՞նչ եղած պիտի ըլլար այս մարդը, եթէ սորպոնէ մը, կամ Օքսֆորտի համալսարանէն ելած մէկը եղած ըլլար։ Ապահովաբար մեծ դիւանագէտ մը, երկրագէտ մը, անուանի գիտուն մը, կամ հնարիչ մը, որ գիւտով մը կրնար տակնուվրայ ընել աշխարհը։

Մեկնելէ առաջ լուսանկարս ուզեց:

Ի՞նչ պիտի ընէք, հարցուցի։

Մասնաւոր յօդուած մը պիտի գրեմ և ձեր պատկերն ալ զետեղեմ։ Ուրիշ կարգ մը Ազգայիններու պատկերները եւս առած եմ, և անոնց մասին ալ տպաւորութիւններս պիտի յայտնեմ։Ցետոյ մասնաւոր ալպոմի մը մէջ պիտի զետեղեմ անոնք։ Այս ըսելով ցոյց տուաւ իր տոսիէէն կարգ մը գրութիւններ ու լուսանկարներ, որոնք հաւաքած էր զանազան անձնաւորութիւններէ։

Բայց ես ազգային դէմք մը չեմ, պատասխանեցի, ես վաճառական մարդ մըն եմ...

Այո և ճիշդ ատոր համար։ Իբր քօրէքթ վաճառական, իբր ազգասէր ազգային, իբր մեծանուն բարերար, իբր նախաձեռնարկ անհատականութիւն, իբր ընտանեսէր հայր, որ կրթած և հասցուցած է ազգին արժանաւոր զաւակներ, որ պաշտպանած է որբեր, որ հոգացած է աղքատներ, որ սփոփած է այրիներ, որ նուիրած է վերջապէս ինքզինք հանրային կարիքներուն։ Աշխարհ պէտք է գիտնայ թէ դուք կը կրէք նօպլը սիրտ մը, վեհանձն հոգի մը, անկաշառ նկարագիր մը, լուսաւոր միտք մը...

Կը խօսէր հռետորի մը պէս, Կիկերոն կտրած էր այդ պահուն և կը խօսէր այնպիսի ճարտարութեամբ մը, որ անկարելի էր չ'խաբել բազմահազար ունկնդիրները իսկ, եթէ իր առջևը գտնուէր։

*** Քանի մը օր վերջը Մխիթար Սահակեանը զրկեցի Առաքինութեան մօտ, նկատի ունենալով որ ան իր մեղրածորան խօսքերովը կրնար օձը իսկ ծակէն դուրս հանել։

Դուռը նորէն կը բացուի։ Եւ հագիւ կը բացուի խըմբագիրը երգը կ'սկսի։

— Ես մէկ Առաքինութիւն մը ունիմ, իմ սիրտիս սիրական հոգեհատոր Առաքինութիւնը... հոգին սիրեմ ես անոր շնորհքին արժանիքին...

Ապահովաբար դեռ պիտի շարունակէր այս գովասանքը, բայց Առաքինութիւնը յանկարծ կընդհատէ.

— Ներողութիւն պարոն, այսօր շատ անհանգիստ եմ. ուրիշ օր մը հրամմեցէք ըսելով։

Այցելուն կը պաղատի, յայտնելով խնդրին կարեւորութիւնը, մէջ բերելով նաեւ Աքշամի Պէյօղլուի թղթակիցը ըլլալուն իր հանգամանքը:

— Բայց ձեզի, անկարելի է: Արդէն այսօր ընդունելութեան օրս չէ, կը պատասխանէ, Առաքինութիւնը, հետ գնալէ վրայ բերելով դուռը:

— Ո՞ր օրէ ընդունելութեան օրդ, այն օրը գամ, հոգ չէ:

— Երեքշաբթի օրերը, կը պատասխանէ, քիչ մը աւելի վրայ բերելով դուռը:

— Շատ աղէկ երեքշաբթի կուգամ, այսինքն վաղը չէ միւս օրը:

— Այս երեքշաբթի չըլլար, Քրիստոնէութեան հետ ժամադրութիւն ունիմ:

— Միւս երեքշաբթին կուգամ:

— Միւս երեքշաբթին ալ չըլլար, Քաղաքավարութիւնը պիտի այցելէ:

— Քաղաքավարութիւնը ո՞վ է, ես անանկ բան մը չեմ տեսներ հրապարակի վրայ: Ինչ որ է : Երրորդ երեքշաբթին կուգամ:

— Երրորդին ալ չըլլար, այն օրն ալ Պալըգլըի գերեզմանատան տնօրէն Շաւարշ Յակոբեանը պիտի այցելէ, կարեւոր խօսակցութիւն մը ունիմ հետը, կ'աւելցնէ Առաքինութիւնը, քարնէն նայելէ վերջ:

Մխիթար կը ցնցուի այս անունը լսածին պէս ու կը պատասխանէ.

— Ի՞նչ, Շաւարշ Յակոբեանը: Մեզ չէք ընդունիր ու Շաւարշը կ'ընդունի՞ք: Առաքինութիւն ու Շաւարշ Յակոբեան... Աս ի՞նչ տեսակ բան է աս:

—Աս տեսակ բան է աս: Ան ձեր գիտցած Շաւարշը չէ հիմա: Սրբացած ազնուացած. շնորքով մարդ մը եղած է:

— Ես անշնհո՞րք եմ:

— Ես անանկ բան մը չըսի կարծեմ:

Խմբագիրը արմանքէ զարմանք կը գլորի: Կը խորհի կը մտածէ ու չի կրնար եզրակացութեան մը յանգիլ: Առաքինութիւնն ալ չուզեր որ խօսքը երկարի ալ և յամրաբար ու վերջնապէս կը գոցէ դուռը:

A II / 30235
28344

Խմբագիրը աչքերը դրան յառած կը պոռայ, կը կանչէ այս անգամ, փողոցին վրայ անցորդներուն ուշադրութիւնը հրաւիրելով։

— Փափկանկատութեան դէմ է ըրածդ... Չէի սպասեր ձեզմէ այսքան կենցաղագիտութեան պակաս... Առաքինութիւն ալ պէտք ըլլաք, հէ՛... վա՛յ մեղի... Մենք ոչ գող ենք, ոչ ալ աւազակ որ դուռը կը գոցէք այսպէս երեսնուս կոպտաբար... Մենք լրագրող ենք։

Ոչ մէկ ձայն, Ու լրագրողը կը մեկնի, չէնքը վերէն վար անգամ մըն ալ չափելէն չափչըփելէն ետքը։ «Անէծքը ըլլայ», գոչելով։

*** Այնքան հետաքրքիր էի որ չի յուսահատեցայ։ Այս անգամ Պէյօղլուի եկեղեցիին խորհրդարանի քարտուղարը հեռաձայնով կանչեցի և խնդրեցի որ Ազգային խմբագիրներէն երկու Լեւոնիկներէն մէկը կամ միւսը ղրկէ, խիստ կարեւոր գործի մը համար։

— Այս միջոցիս մէկը չկայ, պատասխանեց քարտուղարը, բայց կը ղրկեմ վերջը։ Ո՞ր Լեւոնիկը կը նախընտրէք, թիւ 1 Լեւոնիկը թէ թիւ 2ը:

— Թիւ 1ը ո՞վ է, թիւ 2ը՞ ո՞վ է հարցուցի զարմացած։

— Թիւ 1ը Միրանեանն է, թիւ 2ը Աւագը։ Դիւրութեան համար հիմակ թիւ դրած ենք:

— Որը որ կանուխ գայ ան ղրկեցէք ուրեմն, պատասխանեցի։

Մէկ ժամ չանցած թիւ 1 Լեւոնիկը եկաւ, հեւքը հեւքին, դալկահար չփոթուն:

— Զիս ուզեր էք, հրաման մը ունի՞ք, ըսաւ, կեցած տեղը օրօրուելով։

— Այո, ձեզ կամ թիւ 2ը։

— Ան ես մէկ քանի օրէ ի վեր տեսած չունիմ, կարծեմ քիչ մը անհանգիստ է։

— Ինչ որ է գործը ձեզի կը վիճակի եղեր, եթէ այս նեղութիւնը յանձն առնելու յօժարիք:

— Ինչո՞ւ չէ ամենայն սիրով։ Արդէն երբ ձեր անունը լսեցի, չմտածելով եկայ։ Թէ ոչ տուն պէտք երթայի ու հանգստանայի։ Վրաս բարի, ցը՛ք մը՛ք, ըսաւ, ուսերը թօթ-

ւելով, քանի մը օրէ ի վեր տկար էի դուրս չէի ելլեր. ու ջղային շարժումով մը նստաւ, նստած աթոռը չարչարելով։

— Անցած ըլլայ։

— Մինակ ե՞ս, տունն ալ չորս հոգի պառկած է, հօրաքոյրս ալ Գաւըրգիւղ կռիւի բռնուած է, մօրեղբայրս անդամալոյծ է, հօրեղբօրորդիս ինկաւ ոտքը կոտրեցաւ, մօրեղբօրորդիս բընչմօնի եղած է։ Ո՞ր մէկը ըսեմ ամէնքը ձեռքս կը նային, ըսաւ աթոռը փոխելով, որ հիմակ ան ալ կը ճարճատէր իր բնական անհանդարտ շարժումներէն։

— Հիւանդանոց չէ՞ք կրնար դնել։

— Տեղ չկայ կ'ըսեն, ըսաւ հեղձամղձուկ հազ մը սկսելով ու սիկառը միաժամանակ քաշելով։

Իրօք ալ մասնաւոր հիւանդանոց մը պէտք էր այսքան հիւանդի համար, մտածեցի։

— Առաքինութիւնը կը հանչնա՞ք, ըսի. բուն նիւթին անցնելով։

— Ի՞նչպէս չէ, բարեկամս է ,մօտ ազգականս, հօրաքրոջս էրկանը եղբօրը քենիին մօրաքրոջ տղան է։ Շատ անգամ կ'այցելեմ իրեն, ըսաւ, անշփոթ պատրաստաբանութեամբ մը, երրորդ անգամ փոխելով աթոռը՝ որ արդէն հոգին բերանը եկած կը ճարճատէր։

Ո՞րքան ճիշդ էր այդ ազգակցական ճիւղահամարը, այդ չեմ գիտեր։ Էականը ինծի համար խնդրին տեղեկանալն էր, և Լեւոնիկ այդ ճշդութիւնը միայն իր ճարպիկութեանը մէջ կրնար հաստատել։ Անոր համար բացատրեցի իրեն ամբողջ խնդիրը։ Ձեր նամակը, կեղծ անցագիրներու պարագան, անկէ առաջ եկած խայտառակութիւնները, տեղւոյս Առաքինութեան այս խնդրոյն մէջ ունեցած վերաբերմունքը, իր դատ բանալու դիտաւորութեան ստուգութիւնը ևն. ևն.։

— Այս վերջին պարագան մանաւանդ կ'ուզեմ ստուգել ու սիկա ձեզի կը վստահիմ, ըսի թիւ 1 Լեւոնիկին։

—Ապահով եղիր, ըսաւ, ես երկու օրէն ձեզի արդիւնքը կը հաղորդեմ։

Ծախքը վճարեցի և ճամբու դրի։ Մեկնած ատեն աթոռները իրար կ'անցընէր և անոնցմէ շատերը կը վիրաւո-

րէր։ Ի՞նչ ըսենք։ Քիչ մը թալաթօս է Լեւոնիկ։

Պատուհանէս անգամ մըն ալ դիտեցի Լեւոնիկը։ Ու՞ր էր ան քիչ առաջուան հիւանդը, արծիւի պէս կը սուրար փողոցներէն ու մայթերէն, հրելով հրմշտկելով ու զարնուելով անցորդներուն, որոնք բարկացած ու հայհոյելով կը նայէին անոր ետեւէն։ Բայց և այնպէս տեսնելս ու աներեւութանալը մէկ կ'ըլլար։

Երկու օր չեկաւ։ Երրորդ օրը հասաւ շնչահատ ու հեւքոտ։ Ըստ երեւոյթին շատ յոգնած։

— Մինչեւ որ ձեռք ձգեցի հոգիս բերանս եկաւ, ըսաւ, քրտինքը սրբելով։ Բանկալթի Զիմէն փողոց տունը գացի։ Տունը չէր, Սամաթիա գացեր էր։ Անցայ Սամաթիա, հոն ալ չէր։ Անցայ Իւսկիւտար, հոն ազգականի մը գացած ըլլալուն երկար չէ մնացեր և անցեր է Գատըգիւղ անձնաւորութեան մը մօտ։ Հոն փնտռեցի։ «Հիմակ շոգենաւ նստաւ և տուն գնաց» ըսին։ Անցայ նորէն կամուրջ եւ տանը ճամբան բռնեցի։ Երբ Եիւքսէք Գալտըրըմի զառիվերէն վեր կ'ելլէի, դղրդալից ահագին պարապ տակառի մը թաւալումը կը լսէի, ուրկէ կ'արձագանգուէր մարդկային աղաղակ մը։ Անցորդներէն ոմանք սարսափահար կը փախչէին։ Տակառը Գ. Ի. սկզբնատառերը կը կրէր։ Շարունակ ան գլորելով կը մտնէր Վօյվօտայի պողոտան կեցընելով հանրակառքերը ու օթօները։ «Ճամբայ տուէք», կը գոչէր ան այդ դղրդալից աղմուկին մէջէն։ «Ես եմ նոր օրերու Մեսիան և կուգամ նոր միսիոնով»։ Յետոյ կը մտնէր Քարաքէօյի հրապարակը և հոն կանգ կ'առնէր ճիշդ հերթապահ ոստիկանին առջեւ։ Ու ո՞վ դիպուած, տակառին մէջէն կ'ելլէր, տակառին համաչափութեամբը, գէր, կունդ ու կլոր, ուչխուռ, ակնոցաւոր, կարմրայտ, զանգրահեր, ոլորուն պեխերով, մօտաւորապէս յիսնամեայ մարդ մը։ Ճանչցայ զինքը իսկոյն։ Գէորգ Իւթիւճեանն էր որ յանկարծ տակառէն՝ իր պատեանին վրայ ցատկելով, սկսաւ ճառել, ազգային ու ընկերային նիւթի մը վրայ։ Բազմութիւնը կ'ստուարանար իր շուրջը, և որքան կ'ստուարանար, այնքան անպատում ուրախութիւն կ'առթէր կարծես իրեն։

«Իմ յուզած հարցս, կը շարունակէր ճառախօսը, կը կառչի մեր համայնքային մատակարարական հարցերը բարեկարգելու պահանջին: Մենք տարիներով կատաղի պայքարներ մղած ենք այս ուղղութեամբ հովին դէմ, բայց մենք միշտ տեսանք ընդվզեցուցիչ անտարբերութիւն ու մահասփիւռ սառնասրտութիւն, թէկուզ անոնք կարգացուած ըլլան պուրժուազիէն: Ո՞վ կայ համայնքին գաղափարական բարձրացման գործին առաջնորդող լծակ այս փտախտավարակ կացութեան մէջ։ Վարչութի՞ւն։ Բայց այդ մարմինը անկեղան դիակ մըն է այլեւս, որ Եպիմինէդէսի նման իր քունը կը խորդայ։ Խրտուիլակ մը: Խրտուիլակ մը նաեւ իր ատենապետը։ Գրքէս հատ մը ղրկած էի մերժեց։ Կեանքը ապահովագրել ուզեցի՝ ան ալ մերժեց։ Ազգային կալուածները ապահովագրել առաջարկեցի առաւելագոյն պայմաններով, դարձեալ մերժեց այս կեղտոտ պուրժուան։ Ի՞նչ կարելի է յուսալ այլեւս այս խայտաբղէտ տարրերէն, երբ ազգային շահերը կ'ոտնակոխուին: Անոնք սովոր են ամլութեան դատապարտել ամէն առաջարկ ամէն սրբութիւն սրբոց։ Անոնք իրենց կազմալուծեալ էութեամբ վարագոյր կը քաշեն կենսատու լոյսին առջեւ, որ համակ կեանք կը սփռէ։ Բայց մօտ է անոնց համար ահազանգը։ Դեռ թող Սաղմոս ու Նարեկ կարդան անոնք ու Ալէլուներու հաշիշով քնացընեն մասսան: Վիշապ մըն է որ երկնցած է սակայն այդ մասսային ընդերքին մէջ, և անգամ մը որ արթննայ ան, պիտի խլի իրենց առջեւ ամէն թէրրէն, ինչ որ կանգուն կը պահէր զիրենք կաւէ պատուանդաններով։

«Թաւշեայ աթոռներուն վրայ բազմած աղայութեան դարը անցած է: Բորբոսած և լճացած գաղափարներով նորութիւն չի կրնար ստեղծուիլ, ընդհակառակը մնացածն ալ կը փտի ու կ'անհետանայ։ Սքոլաստիկ վարդապետութիւններու տեսլապատկերները ու բանդագուշական թէօրիները միշտ մահացու եղած են ժողովուրդներու, ինչպէս կը հաստատեն զայս պատմական տուեալները։

Տնտեսական ու քաղաքական այս անհեղասատ վերի-

վայրումներուն մէջ, հրամայական պահանջ է որ րէֆօրմի ենթարկենք մեր բոլոր հիմնարկութիւնները։ Մօմէնտը կրիտիկական է։ Պէտք է որ Հիւանդանոցը մաքրուի յիմարներէն և տեղ տրուի աւելի գաղափարապաշտ յիմարներու, որովհետեւ հայ ազգը շատ ետ մնացած է յիմարութենէ։

« Ճառս աւարտեցաւ»

Եւ այսպէս վերջացուց նոր օրերու Տօն Քիշօթը իր ճառը, ու վար իջաւ տակառաբեմէն, պատմեց Լեւոնիկ:

— Վե՞րջը, հարցուցի։

—Վերջը կամուրջին ճամբան բանեց ու ինքնիրեն խօսելով խնդալով գնաց։ Քանի մը տղաքներ հետեւեցան իրեն մինչեւ կամուրջին կէսը։ Ալ անկէ վերջը չեմ գիտեր:

*** Ես շարունակեցի ճամբաս, ի խնդիր Առաքինութեան։ Վերջապէս այս անգամ գտայ իր տունը, Ընդունեց զիս սիրով: Նոյն ինքն կը տեսակցէր ան մարմնացեալու-մարդացեալ Կեղծաւորութեան հետ: Ի՞նչպէս ներս մտածէր։ Չեմ գիտեր: Դուրսը կեցած, գրեթէ ամբողջութեամբ կը լսէի իրենց խօսքերը, որովհետեւ աւելի վիճաբանութիւն էր քան խօսակցութիւն։ Առաքինութիւնը սաստիկ բարկացած էր, «Անպատուեցիք ու շահագործեցիք զիս, կը գոչէր, աղարտելով անունս ու համբաւս, յանուն մամոնայի։ Ափսո՜ս, կորսուած եմ այլեւս։ Իմ անունովս ու յանուն բարոյականի, ուժ տուիք անբարոյականութեան, և անբարոյական հռետորութեան, ամէն ստրկութիւններ գործելով»։

Բայց Կեղծաւորութիւնը քծնելով ու ընդդիմախօսելով կը փորձէր ողոքել զայն։ Սատանայ մըն էր որ կարծես կը խօսէր։ Կը վերլուծէր ըմբռնումի տեսակէտները արդիական պահանջքներու հետ։ «Գ. Առաքինութիւն,կ'ըսէր, երբ կեանքը այս տեսակէտով չ'ըմբռնենք, կարելի չէ ներդաշնակաւորել մարդկային բարոյականը իր ուղղութեանը մէջ։ Հետեւաբար՝ Դուք որպէս Առաքինութիւն, պէտք է ըմբռնած ըլլաք այս ճշմարտութիւնը, մարդոց բարոյական փրկութեանը համար իսկ, որոնք երբեք անհամապատասխան չեն ձեր սկզբունքներուն։ Մենք Ձեր սկզբունքները և Ձեզ ալ նկատի ունինք։ Ու եթէ կը տարփողենք անոնք ըստ երե-

ւոյթին, խորքով տարփողած կ'ըլլանք նաև Ձեզ, Ձեր նիւթական ու բարոյական Անձնաւորութիւնը։ Առանց ասոր դժուար պիտի ըլլար որ տարածուէր Ձեր վարդապետութիւնը և դժուար մարդոց հրապուրման գործը։ «Զայս պարտ է առնուլ և զայն չթողուլ»։ Ոչ մէկ վնաս մեզմէ։ Ընդհակառակն: Ուստի կը խնդրենք մի անպատուէք մեզ։ Ասիկա պիտի ըլլայ մեր անկումը և մեր դասակարգային շահերու փճացումը։ Մենք միշտ յարգալից ենք ձեզ հանդէպ և կը մնանք միշտ ձեր խոնարհ ծառաները»։

Այս Անտիխթէնէսեան փիլիսոփայութիւնը սակայն, որ ամբողջ չնականութիւն կը հոտէր, չունեցաւ իր օգուտը և աւելի բարկացուց Առաքինութիւնը:

— Ես ծառաներու և ձեզ նման վնասաբար մարդոց օժանդակութեանը պէտք չունիմ, սաստեց Առաքինութիւնը, ոտքի ելլելով։ Ես կ'ուզեմ որ միայն անաղարտ մնամ և չեղծանուի իմ անունս ձեզ նման կեղծաւորներէ։ Հերիք այլևս։ Արար աշխարհ խաբեցիք այդ կեղծպարիշտ խօսքերով: Դուրս ելէք, դուրս, Արդարութեան առջև կը տեսնուինք այլևս:

Կեղծաւորութիւնը վախնալով աւելի ծանր սքանտալէ, դուրս ելաւ, գլխիկոր՝ ամօթահար, բռնած իր մօրուքը և ծամածռելով դէմքը։ Ու առանց նշմարելու զիս, չուքի մը պէս իջաւ սանդուխներէն ու անհետացաւ։

Կեղծաւորութեան անհետացումէն վերջ սպրդեցայ Առաքինութեան մօտ։ Յուզումէն գունաթափ եղած կը դողդըղար խեղճը։ Բայց և այնպէս ստուգեցի իրողութիւնը։ Դատի ձեռնարկած էր և իր փոխանորդն ալ կարգած:

Թիւ 1ը այս տեղեկութիւնները տալէ վերջ, Նախապէս տուած գումարէս զատ երեք օրուան մէջ կատարած թաքսիի, հանրակառքի, ճաշարանի, սրճարանի և այլ յարակից ծախքերու համար 1121 դրուշ 20 փարայի յաւելուածական հաշուեցուցակ մըն ալ ներկայացուց, որ վճարեցի սիրով և մեկնեցաւ։ Ան կատարեց իր առաքելութիւնը ըստ արժանւոյն և աւելին։ Հէլալ ըլլայ:

* * *

Բայց յաջորդ առաւօտ երբ գրասենեակ մտայ, ու-

րին զարմանալի տեսարանի մը առջեւ գտայ ինքզինքս։ Սեղանիս վրայ դրուած էր լայն պահարանով եւ պաշտօնական կնիքով նամակ մը։ Նամակը ուղղուած էր ինծի Իսթանպուլի Աթոռագործներու Սէնտիքային Գործադիր Վարչութեան կողմէ։ Տեսի՞լք թէ իրականութիւն։ Բայց իրականութիւն էր։ Բացի եւ կարդացի զայն, ուր Սենտիքան նախորդ օր Լեւոնիկին կողմէ վիրաւոր աթոռներուն վրայ կատարուած զանգատին վրայ, խստիւ կը բողոքէր եւ կը պահանջէր փոխատուցում մը մօտաւորապէս 220 ոսկի, անոնց դարմանման եւ վերանորոգման համար։ Հակառակ պարագային կ'սպառնար դիմել օրինական միջոցներու, պաշտպանելու համար անոնց ֆիզիքական գոյութիւնը։

Այս բողոքագիրը որուն մէկ օրինակն ալ խրկուած է կարծեմ Պէյօղլուի թաղ. խորհուրդին, նկատի պիտի ունենամ իմօտոյ։

*** Հազիւ այս նամակը կարդացի, հասաւ թիւ 2 Լեւոնիկը, բռնկած, կաս կարմիր կտրած, շունչը շունչին, կարծես գործը վրիպեցուցած ըլլալուն իրականութիւնը նախազգալով, եւ նոյնին պէս անդրանկութեան իրաւունքը կորսնցուցած ըլլալուն կասկածով։

—Ուշ մնացիք ըսի բացէ ի բաց։ Վրան 24 ժամ անցաւ։ Պաշտօնակիցդ եկաւ եւ առաւ գործը։ Ի՞նչ ըսես, գործ է, կ'ըլլան ատանկ բաներ, խսմէթ չէ եղեր, ուրիշ ատեն։

— Արդէն ամէն անգամ խսմէթներս ան կը խլէ։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ չահէնի պէս կը հասնի։ Աստուած կշտացնէ։ Ես արդէն գուշակեցի այսպէս ըլլալը։

— Ուրիշ ատեն. կրկնեցի նորէն։

—Ի՞նչ գործ էր Պ. Մելիքեան, կրնա՞մ հասկնալ արդեօք, հարցուց, մտատանջ։

Բացատրեցի խնդիրը կարճ կերպով։

— Թա՛մ, իմ գործս է եղեր, մեղք, հազար մեղք։ Պարապ տեղը եկայ։ Ասոր պատճառով ուրիշ գործ մըն ալ կորսնցուցի այսօր։

Յայտնի եղաւ որ անուղղակի փոխատուցման պահանջի մը առջեւ կը գտնուէի այս վայրկեանին։

Յետոյ պահ մը խորհելով, հարցուց.

— Ժամը քանի՞ին հեռաձայնեցիք երէկ առաւօտ։

— Ժամը ճիշդ 9ին եկեղեցւոյ քարտուղարին, և անուանակիցդ եկաւ ժամը 11.50ին։ Ես ըսի որ մէկը կամ միւսը գրկէ, որը որ կանուխ գայ։ Գուցէ դուք ուշ մնացեր էք։

— Բայց ես ժամը ինուկէսին հանդիպեցայ հոն, 10ին նորէն հանդիպեցայ և մինչև 11ը եկեղեցւոյ շրջակայքը մնացի, ինչպէս կ'ըլլայ որ ինծի տեղեկութիւն չեն տար։

— Կարելի է չեն տեսեր։

— Ի՞նչպէս չեն տեսներ էֆէնտի։ Ես թէ բանկային և թէ խորհրդարանի գրասենեակին առջև կեցայ։ Քարտուղարն ալ հոն էր, ուրիշներ ալ հոն էին։ Բարևեցի բարևեցին, խնդացի խնդացին, խօսեցայ խօսեցան։ Ասոր մէջ չի տեսնալ կ'ըլլա՞յ։ Իմ հոն եղած միջոցիս, այդ չահէնը դեռ իր քօնթրօլին չէր եկած, մեռելի կամ հարսնիքի հետազօտութեան համար։

— Անհանգիստ է եղեր քիչ մը, անոր համար գուցէ ուշ մնացեր է։

— Ան բան մը չըլլար, մի վախնար։

— Մի նայիր թիւրիմացութիւն ալ կրնայ ըլլալ, կամ թիւրատեսութիւն կամ թիւրանմանութիւն, ըսի, գործը 66ի կապելու համար: Ամէն պարագայի այս գործին մէջ անուանակիցդ յանցանք չունի: Մեղքը մի առներ:

— Ան ալ յանցանք ունի, անոնք ալ յանցանք ունին:Մէկ չէ երկուք չէ ասիկա:Քանի քանի անգամներ պատահած է,և օխայէն տակը մենք կ'երթանք միշտ: Ասիկա ոչ թիւրիմացութիւն է, ոչ թիւրատեսութիւն ոչ ալ թիւրանմանութիւն: Ի՞նչպէս կ'ըլլան այս թիւրաբանութիւնները:Ես շէկ՝ ան թուխ: Ես գէր՝ ան նիհար: Ես ծանրաշարժ՝ ան դիւրաշարժ: Ասիկա պարզապէս կանխամտածութիւն, չկամութիւն, կողմնակցութիւն, թշնամութիւն է: Յետոյ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ թա՛ իրիկուան ժամը 6ին իմաց կը տրուի ինծի, երբ ամէն բան կարգադրած են արդէն: Ժամը 6ին հոս գամ ո՞վ պիտի գտնեմ: Անոնք գիտեն իրենց ընելիք գործը: Այսքանն ալ որ

քսին, ըսած ըլլալու համար միայն։

— Ես չեմ կարծեր որ գիտումնաւոր բան մը եղած ըլլայ ասիկա, պնդեցի նորէն։

— Կարծեցէք էֆէնտիս, կարծեցէք, ամէն բան կարծեցէք, ըսաւ գլուխը օրօրելով։

Ինչ որ ըրի չի կրցի կարծիքը չոկել։ Ամէն խօսքիս պատասխանը գտաւ։ Խօ՛սքը կը պակսի Լեւոնիկին։ Բայց իրաւունք ալ ունէր մասամբ մը։

Ես փութաց հատուցումը ըրի սակայն։ Ասոր վրայ թիւ 2ին աչքերը բոցավառեցան։

— Երբ ուրիշ ատեն ասանկ որ և է գործ ունենաք, ուղղակի ինծի կանչեցէք, ըսաւ, տարբեր հասցէ մը տալով։

— Սիրով։

— Ես ձեզի քիչ ծախքով ալ կ'ազատեմ։

— Խնդիր չէ։

— Տեսակցութիւն, առաքելութիւն, նկարագրութիւն, յօդուած, հարսնիք, ծնունդ, մկրտութիւն, յուղարկաւորութիւն, հոգեհանգիստ, Ջապելա, ամէնքն ալ կ'ընեմ, կը գրեմ։

— Անհոգ եղէք

— Մի մոռնաք խնդրեմ։

— Չեմ մոռնար։

— Շնորհակալ եմ։

— Ոչինչ։

— Տէրը կեանքդ պահէ, յաջողութիւն պարգեւէ գործերուդ։

— Ձեզի ալ։

— Տունով տեղով երջանիկ ըլլաք, հող բռնէք ոսկի կարի, տէրը Ս. Էջմիածին Ս. Երուսաղէմ երթալու կամենայ, աճի և բազմանայ Մելիքեան տունը ի փառս և ի պատիւ ազգին։

— Ամէն։

Եւ վերջապէս մեկնեցաւ։

*** Այսքան մաղթանքներէ ետքը, անշուշտ չէր սպասուեր այլես թիւ 2 Լեւոնիկէն որ և է խառնակչութիւն, երբ մանաւանդ վերջացած գործի մը վրայ էր խնդիրը։

Բայց ան այդ ընթացքը ցոյց չի տուաւ: Ընդհակառակն մեր տեսակցութեան յաջորդ օրն իսկ Պէյօղլու խորհրդարանը դիմելով, գլուխ կը բռնէ քարտուղարին և բացատրութիւն կը պահանջէ ժամ առաջ իրեն հաղորդած չըլլալուն համար լուրը։

Եկեղեցիին քարտուղարը սակայն գիտակ իր դերին և առանց ինքզինքը աւրելու անոր կշտամբանքներուն, դանդաններուն ու ցասումներուն, զարմացած երեւոյթ մը կ'առնէ ըստ իր սովորութեան։

— Ի՞նչ եղեր է որ... ե՞րբ կանչեր է Մելիքեանը քեզի... ի՞նչպէս կ'ըլլայ ասիկա... Զարմանալի բան... Սխալմունք մը չըլլայ... Չեմ գիտեր ... Ես բնաւ տեղեկութիւն մը չունիմ... Կարելի է ըսած ենք և դուք չէք լսած..՝ Աղէկ գիտէ՞ք կանչած ըլլալը... կը պատասխանէ քարտուղարը։ Նակօ գուցէ այնքան յաջողութիւն չունէր իր դերին մէջ, որքան այդ եկեղեցիին քարտուղարը:

— Դուք չի՞ պատասխանեցիք երէկ Մելիքեանի հեռաձայնին:

— Չեմ գիտեր, ձեզի ո՞վ իմաց տուաւ ասկէ։

— Հոս մէկը կար ան ըսաւ, բայց ով ըսելը չեմ յիշեր հիմակ։

— Այն ատեն ես այդ մէկուն ըսած եմ ուրեմն, որպէսզի եթէ բացակայութեանս գալու ըլլաք, ձեզի իմացընէ։ Հասկըցուեցաւ խնդիրը հիմակ:

— Բայց ես ձեր հոս գտնուած միջոցին մինչև ժամը 11 երեք անգամ եկայ և խօսեցայ հետդ, կրնայիք իմացնել այն ատեն։

— Ո՞վ գիտէ ես զբաղուած մարդ եմ, գուցէ մոռցեր եմ, կամ գուցէ դուն մոռցեր ես։

— Էֆէնտի, էֆէնտի, իմ խելքս գլուխս է դեռ։ Մելիքեանին հետդ խօսիլն ալ գիտեմ, ինչ խօսիլն ալ գիտեմ, ինչ պատասխանելդ ալ գիտեմ, ձեր տեղեակ ըլլալն ալ գիտեմ, չմոռնալդ ալ գիտեմ, ինչու համար իմաց չի տալդ ալ գիտեմ, զարմանալի չըլլալն ալ գիտեմ, ամէն բան գիտեմ, բայց ինչ ընեմ որ բերան ունիմ, լեզու չունիմ։

— Աստուծոյ համար, կը պատասխանէ քարտուղարը հեգնօրէն։

— Ի՞նչ Աստուծոյ համար։

— Աստուծոյ համար որ, Աստուծոյ տուածէն լեզու ալ ունինք, բերան ալ ունինք, կզակ ալ ունինք, ամէն բան ունինք, ինչ որ ձայնական կազմակերպութեան տարրերքին կը վերաբերին։ Եւ սքանչելին ունինք։ Կը շնորհաւորեմ։

Լեւոնիկ պիտի պատասխանէր, բայց այդ պահուն տեսարանը կը փոխուի։ Ներս կը մտնէ Թիւ 1 Լեւոնիկը, որ կը բարեւէր աջ ու ձախ։ Նախ բակէն դուրս ելլող Թաղական մը յարգալից, յետոյ ժամարար քահանան, յետոյ բանկալապետը, յետոյ լուսարարը, յետոյ դպրապետը, յետոյ ժամկոչը, առանձին առանձին ամէն մէկուն «բան մը կա՞յ, բան մը կա՞յ» հարցնելով։ Ամէնքն ալ ժխտական կը պատասխանեն։ Բանկալապետը երկու յօնքերը բարձրացնելով նշանովի կը հասկցնէ։ Լուսարարը գործ չկայ, կ՚ըսէ։ Ժամկոչը, քրիզ է կ՚աւելցնէ։ Միայն ժամարար քահանան է որ մօտաւոր յոյսի նշոյլ մը կը ցոլացնէ Լեւոնիկին աչքին, յառաջիկայ կիրակի պսակ մը տեղի ունենալը աւետելով։

Այս վերջինը կը դառնայ խորհրդարանին կողմէ և ճիշդ այդ պահուն քոնթաքթը տեղի կ՚ունենայ երկուքին միջեւ։

— Ահա եկաւ Միւթէվէլլին, կ՚ըսէ Լեւոնիկ իր անուանակիցը մատնանշելով, փուշը ժիշէ նուշը քովը դիր։

Թիւ 1ը վրան առնել չուզեր, ու բոլորը կը նայի։ Յետոյ սոխպուած.

— Ի՞նծի ես, կ՚ըսէ, բթամատը կուրծքին վրայ դնելով։

Չէ ինծի, կը պատասխանէ միւսը, միեւնոյն շարժումով։ Գացիր, գացիր, առիր, առիր, չ՚քաշուեցար մարդը խաբելու, հիւանդ է ըսելով ինծի համար։ Պարոն մեռած է ըսէիր լմննար երթար։

— Ես չի խաբեցի, հիւանդ կարծեցի, հիւանդ է կարծեմ ըսի։

— Օր՛ մը առաջ չի տեսա՞ր զիս։

— Ի՞նչ կ՚ըլլայ, կ՚ըսէ միւսը անխռով։ Օր մը վերջը մարդ չի՞ հիւանդանար եղեր։

— Խօսք՝ վերէն վար խօսք, վերէն վար ռաչեա։ Ինչէն ազգականդ կ'ըլլայ եղեր Առաքինութիւնը, որ ազգականս է ըսելով կը խաբես մարդը։ Ան Խարբերդցի՝ դուն Խասգիւղցի։ Արժանի չես անոր հետ տեսնուելու։ Ան՝ Առաքինութիւն դուն անառակութիւն։

— Դուն արժանի չես տեսնուելու։ Ան՝ հեզահամբոյր, դուն անհամբոյր։

— Ան՝ լուսամիտ, դուն խաւարամիտ։

— Ան՝ բազումողորմ, դուն անողորմ։

— Ան՝ աննիւթական, դուն նիւթական։

— Ան՝ արդար, դուն անարդար։

— Ան վսեմ. դուն նսեմ։

— Ան չքեղ, դուն տգեղ։

— Ան ո՛ւր, դուն ուր։

— Ան ո՛ւր, դուն ուր։

— Լեռ ու ծով կայ մէջերնիդ։

— Սար ու դաշտ կայ մէջերնիդ։

— Քեզի ինչ կ'ըլլայ եղեր, դուն ո՞վ ես։ Ամէն մարդ իր գործը։ Առաջ հայերէն սորվէ վերջը խմբագրութիւն ըրէ։

— Ի՞նծի հայերէն սորվէ կ'ըսես։ Ես հայերէն գիտեմ և քեզմէ շատ աւելին, կը պատասխանէ Թիւ 2 Լեւոնիկը, որ իսկապէս այդ մարդին մէջ չափազանց յաւակնութիւն ուցած է վրան, ասոր անոր իբր թէ սխալը բռնելով։

— Մէջտեղն է գիտցած հայերէնդ, «միաժամանակ»ին համար մէկ ժամանակ ըսել է կը գրես, «հրաժարացուցեացան»ն ալ ներգործական է կ'ըսես։

— Այո, ներգործական է։

— Ոչ կրաւորական է։

— Ներգործական է։

— Կրաւորական է։

Այս միջոցին ինչպէս կ'ըլլայ Հ. Հմայեակ Համբարեանը ներս կը մտնէ, որ պիտի երթար եկեղեցիին քարոզիչին հետ տեսնուելու։ Բնականաբար լեզուական այս աքլորամարտը ուշադրութիւնը կը գրաւէ հայ լեզուի այս տիտա-

նին և մօտենալով անոնց, «ոչ ներգործական է և ոչ ալ կրաւորական է, այլ "անցողական է» ըսելով, ինքն ալ կ'անցնի կ'երթայ։

«Վարդապետն ասաց»։ Երկուքն ալ կը լռեն։

Բայց քիչ վերջը փոթորիկը նորէն կ'սկսի, այս անգամ աւելի անագորոյն և աւելի դժպհի։ Մէկը կը կարմրի ճակնդեղի պէս, միւսը կը դեղնի մեղրամոմի պէս։ Մէկուն ձեռքերը կը դողդղան, միւսին շրթները։ Ան անոր կ'ըսէ խաղացողն աչկապուկ, միւսը դիակապուտ, մէկը կ'ըսէ յարալէզ, միւսը պնակալէզ։

Ամէնէն վերջը Թիւ 1ը մէկ կողմէն պատասխանելով և միւս կողմէն ձեռքի թուղթերը թափելով թափթըփելով դուրս կ'ելլէ ժամուն բակէն։ Կրնա՞յ կենալ ան տեղ մը։ Մնդիկ։

— Գնա, գնա կը պոռայ միւսը ետևէն, գնա նոր արշաւանքի, սօթաէ հրապարակը։

— Դուն սօթանլիք բան չես թողուր աէրա մ'ընել, կը պատասխանէ միւսը խօսքի ներքև մնացած չըլլալու համար, և կ'աներևութանայ։

Ան կ'երթայ, Թիւ 2ը կը մնայ ժամանակ մը բակին մէջ, եկողին գացողին հասկցնելով խնդիրը, հայուն հայերէն, թուրքին թուրքերէն։

Յետոյ դուրս կ'ելլէ դեռ բարկութիւնը չ'անհետացած։ Կը շրջի Գալըդպազարը, ու կը մօտենայ հայ ձկնավաճառի մը։ Ձուկին քիլօն կը հարցնէ։ 120 ղրուշ է։ Կը սակարկէ, չըլլար։ Ա՞ս ալ Բարապօրսա եղաւ, կ'ըսէ ձկնավաճառին։

— Մենք չէ որ Բարապօրսա կ'ընենք, ծովն է, գնա ծովէն հաշիւ առ, կը պատասխանէ ձկնավաճառը։

— Խերը անիծեմ ծովուն ալ ուտողին ալ ծախողին ալ։

Քրիստոսի աշակերտին Թոռը եթէ Պետրոս առաքեալին պէս բարկացոտ մէկը եղած ըլլար, դուցէ ձուկին ղանակը քաշէր ու Մախկոսի ականջին վիճակակից ընէր։ Բայց ան Ջեբեթեայի մը պէս խոնարհ մէկն ըլլալով․

— Գնա աղբարիկ գնա, գործիդ գնա, ըսելով կը բաւականանայ։

Ու Լևոնիկ ալ կ'երթայ, մրթմրթալով ու քրթմնջելով, երկու ձեռքերուն բթամատերը բաճկոնին խրած, գլխահակ ու սրտնեղ։

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

Գ.

Սիրելի բարեկամս

Նամակդ ստացայ և խորապէս ցաւ զգացի Առաքինութեան գլխուն եկածները կարդալով։ Ի՜նչ ամօթալի դայթակղութիւն, և ի՜նչ ըմբոստացուցիչ շահագործում այդ անանուն մարդոցմէ, որոնք ամէն նուիրականութիւն ոտնակոխ ընելով և կեղծիքը ու խաբէութիւնը արհեստ ըրած ծախու հանած են անոր անունը, և խաբած ու թունաւորած միամիտները։ Վստահ եմ սակայն թէ ան պիտի շահի վերջնական յաղթանակը Արդարութեան առջև, անարդութեան սիւնին գամելով անոնք ամէնքը։

Ես ալ դեռ նոր կը վերադառնամ Պառնասի բարձունքէն, որ ինչպէս գրած էի նախապէս, պիտի երթայի տեսնել Մեծարենցը։ Ճամբան Զօհրապն ալ տեսայ և ան ալ միացաւ ինծի։ Հոն կային մեծ թուով բանաստեղծներ։ Դուրեան, Վարուժան, Սիամանթօ։ Վերջին պահուն եկաւ Պէշիկթաշլեանը Սրինգը ձեռքը։ Աւելի ուշ եկաւ Խամձանեանը Քնարը անութին զարկած։ Այս վերջինը, երեսը ձերմակ մնայ այս ազգին, քանի մը ամիս առաջ եկաւ շատ գէշ վիճակի մէջ։ Հոն կը տիրապետէ բանաստեղծութեան ու Քնարի Աստուածը Ապողոն։ Գեղեցիկ Աստուած մըն է ան՝ զարդարուած դափնիներով և ձեռքը բռնած քնար մը։ Երբեմն պտոյտ կ՚ելլէ ան իր կառքովը, որ լծուած է չորս ձիերով։ Իր ճակտին վրայ կը շողայ լուսաւոր ճառագայթներ։

Մեծարենց սիրականն է Ապողոնին և միշտ կեցած անոր գահին առընթեր։ Միշտ նոյն անբիծ և անմեղ տղան է։

Մեր այցելութեան օրը եկած էին նաեւ Օրմանեան Արք. Եպ. Լալաեանց, Գար. Սունգուրեան, Եղիա Տէմիրճիպաշեան, Սուրէն Պարթեւեան, Մրմրեան, Պարոնեան, Մելքոն Կիւրճեան, Տիգրան Արփիարեան, Եր. Զավլուչեան։ Հրաշալի է տեսարանը։ Օրմանեան զայն կը նմանցնէ Վիսուվի, ամէն կողմ ծիծաղ տեսնելով ու ինքն ալ ծիծաղելով։

Այս գեղեցիկ միջավայրին մէջ 15 օր մնացինք։ Զմայլելի է ամէն կողմ։ Մասնաւորաբար իրիկնամուտը, ուր երբ արեւին սկաւառակը հետզհետէ կը մարմրի հորիզոնին ներաշխարհին մէջ, այնպիսի զգլխիչ գեղեցկութիւն մը կը պարզէ որ անենթարկելի է նկարագրութեան։ Մեծարենց յափշտակուած կ'ուզէ նոյնանալ անոր հետ, երգելով խանդավառ իր հոգիին երգը.

Ո՜հ ըլլայի՝ ըլլայի,
Սա իրիկուան ըլլայի,
Հանդարտական, չքնաղ, քաղցրիկ շուացես.
Եւ ամենուն տայի նուրբես ոսկեզես
Սա իրիկուան ըլլայի։

Խաճանեան ես որքան քնարերգակ նոյնքան բնապաշտ, անոր հետեւելով ձեռք կ'առնէ Քնարը ու կ'երգէ·

Քնարս գինիին մէջ թաթխեցի,
Ու երբ սիրոյ նուագել ես զայն,
Այգիին խումբ մը այրիներ անցաւ։

Քնարս աղբիւրին մէջ թաթխեցի,
Ու երբ թրջուած նուագեցի զայն,
Սափորով արցունք առնելու եկաւ։

Յետոյ կ'ըսէ. «Երանի թէ ազգս զիս աւելի կանուխ անօթի ձգած ըլլար եւ աւելի կանուխ եկած ըլլայի»։ Երբ Մրմրեանի պատմեցինք Խաճանեանի այս խօսքը, «ես ի՞նչ ըսեմ որ այնքան ուշ եկայ եւ այնքան քաշեցի» ըսաւ։ Մխիթարեցի զինքը, յիշեցնելով իր փառաւոր թաղումը։ «Դուխնին անցնի, մինչեւ հոս անօթի խռկելէն վերջը, գնա մեռիր եկուր սիրեմ», պատասխանեց։

Նոյնքան խանդավառ է նաեւ Կիւրճեան, ու այս խանդավառութենէն զգլխած, իր շուրջը հաւաքելով պանդուխտ-

ները․ Բալուի աւանդական թմբուկովը կը շրջագայէր այդ տափաստանին մէջ, որոտնդոստ չարունակ զարնելով զայն, ու աւելի եւս խուլցնելով Եր․ Զավուշեանի ականջները։ Այս ուժեղ թեւերուն ներքեւ ձայն տուող այսքան զօրաւոր թմբուկ մը, հաւանաբար շինուած է Հմ․ Արամեանցի երեսի կաշիէն, կը հաւատէ, Զավուշեան, որ հակառակ իր այս ֆիզիքական թերութեան դարձեալ նուիրուած է հասարակական գործունէութեան։

Մէկ օր առաջ հանդիպեցայ իրեն, երբ Սուրէն Պարթեւեանի հետ պտոյտի ելած էինք։ Ներկայացուցի զինքը Պարթեւեանի և փոխադարձաբար։ Բայց զղջացի շիտակը։

—Սուրէն Պարթեւեան մեծանուն գրագէտ և հռետոր, գոչեցի, բարձր ձայնով։

— Ո՞վ, ըսաւ, ձախ ձեռքը ձախ ականջին ետեւը պատնեչելով։

— Սուրէն Պարթեւեան։

— Պաթարեա՞ն։

— Ոչ, Սուրէն Պարթեւեան

— Փաթի՞կեան։

— Ո՛չ, ո՛չ, Սուրէն Պարթեւեան, Պ ա՛ ր թ ե՛ ւ ե ա ն, Պ ա՛ ր թ ե՛ ւ ե ա՛ ն, Պ ա՛ ր թ ե՛ ւ, Պ ա՛ ր թ ե՛ ւ, Պ ա՛ ր թ ե՛ ւ ե ա՛ ն։

Այս անգամ վերջապէս լսեց և ձեռքը սեղմեց, բայց իմ հոգիս ալ բերանս եկաւ պոռալէն։

Հակառակ սակայն բոլոր այս ոգեւորութիւններուն, Եղիան կը պահէ դեռ իր խռովայոյզ վիճակը ներանձնական խոր մխիթիկանութեան մը մէջ։ Կայուն չէ բայց այս վիճակը։ Յաճախ ընդվզեցուցիչ մրրիկը կը ժայթքեցնէ ան իր խորքէն, բողոքի․ տրտունջի ալիքով մը, նոյն իսկ Արամազդին՝ անոր Արարչութիւնը հինցած պատգամելով։

Իմանալով նաեւ այս բնագաւառին մէջ Տիրան Չրաքեանի բնակութիւնը, և իր հովուական պաշտօնը Շաբաթապահ աղանդաւորներու, մտադրեցինք Յակոբ Պարոնեանի հետ անոր այցելել անգամ մը, և ծանօթանալ իր

կացութեանը: Կարե՞լի էր մոռնալ այսքան տնուանի գրագէտ մը՝ որուն այնքան հոգեւին կապուած էր Նախկին սերունդը, և որուն խորը ահաւոր աշխարհ մը կը խոկար, ձեւաւորուած միսթիքականութեան անիմանալի խորհուրդներովը։ Եւ օրն էր ուրբաթ, յորում շաբաթ լուսանայր, այսինքն պատուելիին ճիշդ պաշտամունքին օրը, և մենք հետեւեալ օրը ճամբայ ելանք կանուխ, թէ հասնելու համար պաշտամունքին, և թէ տեսակցելու համար իր հետ։ Մենք կ'երթայինք ընտանիքի պատուական հայր Իգնատ աղան ալ մեզի կուգար, գանդաջուն քայլերով որ լսելով այս կողմերը գալս, կը փութար գալ զիս տեսնել։ Իբրև բաժակի Նախկին ընկերներ, ողջագուրուելէ վերջ, հրաւիրեցինք զինքն ալ մեր առաքելութեան մասնակցելու։

— Պալէ Իգնատ աղա, ընկերացիր մեզի, ըսինք։

— Յո՞ երթայք, հարցուց Իգնատ աղա, որ բաւական քաշած ըլլալ կը թուէր:

— Պալէ ուր որ երթանք։

— Բայց ես քալէ ըսելով գժոխք չեմ կրնար գալ, հասկնանք ուր երթալնիս, պատասխանեց, շուկայիկ փիլիսոփան խնդալով:

— Ո՛չ, գժոխք չէ որ պիտի երթանք, ես անկէ դեռ նոր վերադարձայ։

— Հապա ո՞ւր։

— Ժողվարան։

— Խելքի՞դ եկաւ Երուանդիկ, ժողվարան ի՞նչ գործ ունինք եղեր: Դուն ալ Յակոբիկ խելքի՞ն յարմարեցար ասոր, ըսաւ, Իգնատ աղա, խօսքը Պարոնեանին ուղղելով զարմացած: Ես կարծեցի որ կապելայի պէս տեղ մը գիտէք այս կողմերը ու հոն պիտի տանիք զիս։

— Այսօր կապելայի օր չէ՝, ըստ Զրաքեանի Տէրունական օր է, աւելցուց Պարոնեան։

— Դո՞ւն ալ շաբաթ եղար։ Ինչ որ է երթանք։ Աս ճամբան հոն կը տանի կարծեմ ամէնքս ալ։

Եւ կարաւանը ճամբայ ելաւ հետիոտն, երեք ժամուան ճամբու երկարութիւն մը աչք առնելով։ Քալեցինք, քա-

լեցինք, վերջապէս հասանք Ցրդ սէքսիոնը, մեծ թաղամասի մը մէջ։ Այստեղ կը գտնուէր ժողվարանը, որ հարցնելով փնտռելով գտանք։ Նեղ ու ցած փողոցի մը մէջ բաւական մեծ չէնք մըն էր ան, վայելուչ սրահով մը, որ իբր ժողվարան կը ծառայէր Եղբայրներուն։ Ցանցառ հաւատացեալներ ներս կը մտնէին հետզհետէ։ Ճիշդ ատենին հասած էինք և պաշտամունքը չէր սկսած դեռ։ Անոնց պէս մենք ալ տեղ գրաւեցինք մեր աթոռներուն վրայ և սկսանք ուշադիր հետեւիլ Եղբայրներուն, որոնք նոյնքան ուշադրութեամբ մեզի կը նայէին, տարակուսանքով և յոյսով, ապահովաբար ոմանք «հաւատով ընտանի» կարծելով և ոմանք ալ հեթանոս։ Երբեմն ալ մեզի նայելով իրարու քաներ մը կը փսփսային, ու նորէն մեզի կը նայէին։ Տարբերութիւննիս աչքառու էր մեր և անոնց միջև։ Անոնք ձեռքերնին Ս. Գիրք և Երգարան ունէին, իսկ մենք ոչինչ։ Ո՞վ էինք, ի՞նչ էինք, հաւատա՞կից կամ նոր Եղբայրցու՞ներ։ Ցայտնի էր որ այս հարցումները կը մտահոգէր զանոնք։ Զրաքեան բեմին վրայ նստած էր, առջևը գրակալ մը, ու վրան ալ խոշոր Ս. Գիրք մը, և ատեն ատեն կը թղթատէր, օրուան ընթեռնլիք համարներուն նիւթերը, զանոնք ուսումնասիրելով։ Ինքը բոլորովին փոխուած էր, և դարձած պատուելիի կատարեալ թիփ մը, իր սև բարտըսիւին մէջ։

Պաշտամունքը սկսաւ, և պատուելի Զրաքեան կարդաց նախ Ծննդոց Գրքին, Բ. գլուխին սա համարը. «Եւ կատարուեցաւ երկինքն ու երկիրը և անոնց ամէն զարդերը։ Ու Աստուած իր գործքերը եօթներորդ օրը լմնցուց և եօթներորդ օրը հանգստացաւ իր ըրած բոլոր գործերէն։ Եւ օրհնեց Աստուած եօթներորդ օրը ու սրբեց անիկա, քանզի անոր մէջ հանգստացաւ իր ամէն գործերէն, որ Աստուած ստեղծեց ու ըրաւ»։

Այս նիւթը բնաբան ունենալով, Զրաքեան այնքան պերճախօս կերպով հաստատեց Շաբաթին նուիրականութիւնը և վաւերականութիւնը, որ կարծես մենք իսկ փափաք մը կ'զգայինք յարելու անոր։

— Ի՞նչ կ'ըսես, ըսածներուն, հարցուցի Իգնատ աղայի կամացուկ մը։

— Շատ ալ իրաւ է: Վեց օրը պէտք է գործել, և եօթներորդ օրը պէտք է խմել։

Գարոնեան ալ համամիտ գտնուեցաւ Իգնատեան այս համոզումին։ «Արդէն ամէն ատեն ո՞ւր կրնանք գտնել խմիչք», ըսելով:

Ինծի ալ կը մնար, համակերպիլ մեծամասնութեան կարծիքին, զգալով իմ մէջ ալ չափաւորութեան զգացում մը, բնականաբար մաս մըն ալ ազդուած քարոզէն։

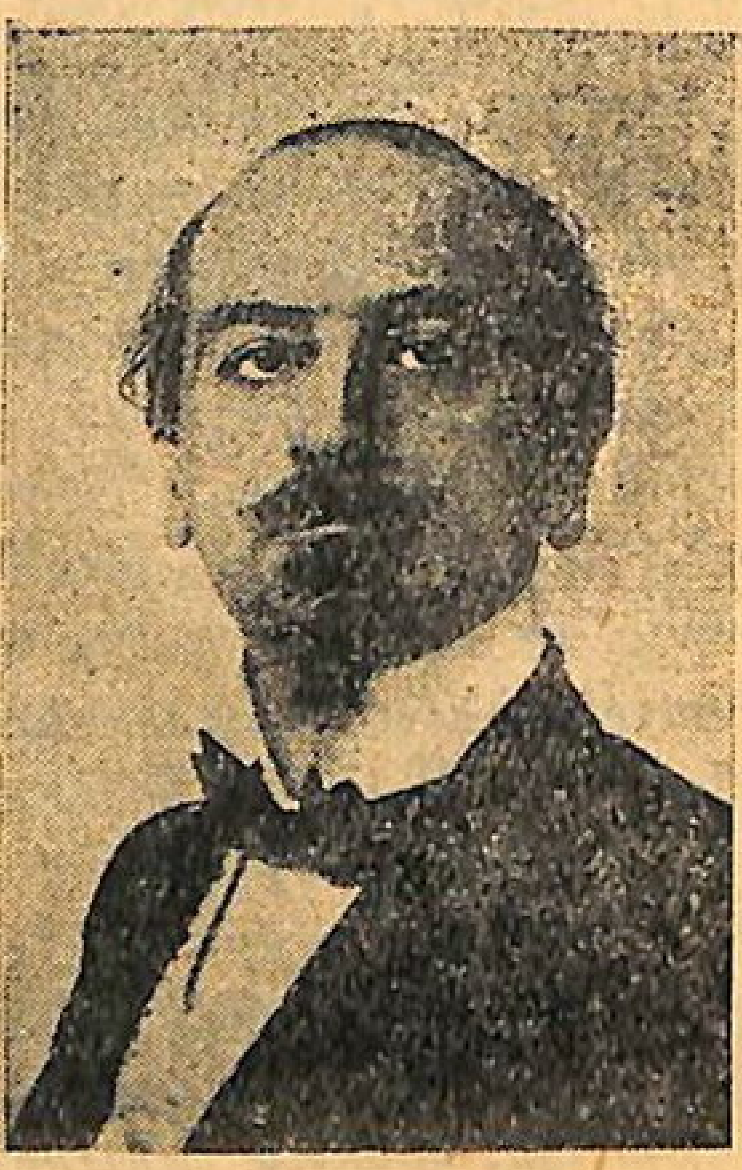

ՏԻՐԱՆ ՉՐԱՔԵԱՆ

Բայց մեր այս վայրկեանի մը մէջ տուած որոշումը տակնուվրայ եղաւ իսկոյն, պատուելիին դարձուցած մէկ նոր նիւթին առջև, երբ կը կարդար Պօղոսի առաքելոյն առ Տիմոթէոս ուղեալ Բ. Թուղթին Դ. համարը, «Բայց դուն գիտցիր որ չար ժամանակներ պիտի գան ետքի օրերը», խօսքին վրայ ծանրանալով, և այդ ետքի օրերուն մերձաւորութիւնը չեշտելով։ Յետոյ նոյն Առաքելոյն Տիտոսի ուղեալ Թուղթին Բ. համարը, «Բայց դուն խօսէ, ինչ որ կը վայելէ ուղղամիտ վարդապետութեան, զգաստ ըլլալ, ծանրաբարոյ, խոհեմ, հաւատով, սիրով համբերութեամբ. ոչ գինեմոլ այլ բարի խրատ տուող»:

Այս վերջին խօսքերը կապարի պէս ծանրացին մեր վրայ, ու երեքս ալ իրարու նայեցանք անզգալաբար: Արդեօք մե՞զի կ'ակնարկէր։ Բա՞ն մը հասկցնել կ'ուզէր։ Ու երեքս ալ վրանիս առինք այս խօսքը, անոր մէջ անուար վտանգ մը

նշմարելով, մեր կենցաղավարութեանը մէջ:

— Աս ի՞նչ է, ի՞նչ ըսել կ'ուզէ, ըսաւ Իգնատ աղա բարկանալով, բաւական բարձր ձայնով մը, ամէնուն ուշադրութիւնը մեր վրայ դարձնելով:

— Համբերող եղիր, քալողիչ է, կ'ըսէ, հոս ժողվարան է վերջապէս, Պարպա Թանաշին կապելան չէ, խրատեցի Իգնատ աղային:

Հազիւ թէ Իգնատ աղան հանդարտեցուցած էի, Պատուելին երկրորդ կաթ մըն ալ գործեց մեզի ի վնաս, կարդալով Պետրոս Առաքեալին թուղթը.«Որպէսզի ոչ թէ ալ մարդոց ցանկութիւններուն պէս, հապա Աստուծոյ կամքին պէս ապրինք մարմնոյ մէջ մնացած ատեն, հերիք է մեզի կեանքի մնացեալ ժամանակը, որուն մէջ հեթանոսներուն կամքը կատարեցինք ու պղծութիւններով ցանկութիւններով գինեմոլութիւններով, արբեցութիւններով վնասուեցանք»:

Այս անգամ դժուար էր ալ Իգնատ աղան զսպել, ոտքի ելաւ ուժով մը, «երթանք ասկէ», գոչելով:

Դարձեալ հանդարտեցուցի, բայց դժուարաւ:

— Երբէն ի վեր այդ կարգի մոլութիւններուն և մեղքերուն կարգը կը դասուի եղեր գինեմոլութիւնը ու արբեցութիւնը: Եթէ այդպէս էր ինչո՞ւ ստեղծուեցաւ խաղողը, ուտելու և անոր ջուրը խմելու համար, չէ՞: Այն ատեն ի՞նչով կրնայ մեղադրուիլ խմողք իբր մեղաւոր: Ի՞նչ տեսակ տրամաբանութիւն է աս, ի՞նչ տեսակ պատուելի է աս: Մինչև հիմակ աղէկ խօսեցաւ, բայց ատեղը թըռցուց: Սակայն յանցանքը անորը չէ, յանցանքը Առաքեալին է որ ասանկ թուղթ մը կը գրէ, ու զէնք կը ծառայեցնէ ասոնց ձեռքը: Ելէք երթանք աս տեղէն, կը կըրկնէր շարունակ Իգնատ աղա գլխ մշտելով ու կոզա ծալելով:

Իր տեսակէտին մէջ Իգնատ աղա ալ իրաւունք ալ ունէր, բայց ինչ ընել որ Զրաքեանի դաւանական համոզումը, զինքը մոլեռանդութեան գերադրական աստիճանին հասցուցած էր այլեւս: Կարծես Զրաքեան մեզի համար էր որ կը բանար այդ օրը այդ նիւթերը և այդ համարները, և

կարծես կը հասկնար բեմէն մեր խռովայոյզ վիճակը և Իգնատ աղայի սրտմտութիւնները, բայց ապահովաբար տարտամօրէն, տարուած ըլլալով իր նիւթէն, և քարոզէն։

Բարեբախտաբար պաշտամունքը լրացաւ, և պատուելին վար իջաւ բեմէն։ Հաւատացեալները դուրս կ'ելլէին հանդարտօրէն։ Այն ատեն մօտեցանք իրեն։ Իգնատ աղա պիտի յայտնէր իր ընդդիմադիրի մտածումները, բայց մենք չի թողուցինք։ Պիշ պիշ մեզի նայեցաւ։ Զիս չ'ճանչցաւ, և միւսները արդէն չէր ճանչնար։ Բարևեցինք իր ձեռքը սեղմելով:

— Ողջոյն որ գաք Տէրոջը անունով, պատասխանեց։ Յետոյ աւելցուց.

— Դուք Եփեսա՞ցի էք։

— Ոչ։

— Փռիւգա՞ցի:

— Ոչ։

— Կողոսացի, Կորնթացի, կամ Թէսաղոնե՞ցի էք։

— Ոչ։

— Արդեօք Դիտոսը կամ Դիմա՞ն էք, թէ Սիլուանոսը։

— Ատոնցմէ ոչ մէկն ենք պատուելի, մենք Իսթանպուլցի ենք: Չի՞ ճանչցաք զիս։ Ես՝ Եր. Օտեան. պարոնը՝ տաղանդաւոր երգիծաբան Յակոբ Պարոնեան, և միւս պարոնը՝ ընտանիքի պատուական հայր Իգնատ աղա, որ եկած ենք ձեզի ծանօթանալու իբրև մեր եղբայրակիցը, պատասխանեցի, առանց երբեք մտաբերելու Զրաքեանի հիմնական հոգեփոխութիւնը։

— Մեր Ս. Փարախը ընդո՞ւնելու համար։

— Ոչ, այլ տեսակցելու համար ձեզ հետ գրականութեան շուրջ։

— Մեր գրականութիւնը Ս. Գիրքն է, ու մենք հոս ամէնքս ալ Տիրոջը ծառաներն ենք։

—Արդեօք ձեր վերապատուութիւնը, Տիրան Զրաքեանը չէ՞,

— Ո՛չ, հոս միայն Տիրոջ ծառաներ կան, Տիտոսի հետեւողներ։ Այդ անունով մարդ չենք ճանչնար։

Այս ինքնուրացման տեսարանին առջև, չուզեցինք այլես

երկարել մեր խօսքը և մնաք բարովը կոխնցինք, նախկին Տիրան Չրաքեանէն։

— Տէրոջ հովանին անպակաս ըլլայ ձեր վրայէն և անոր շնորհը իջնէ ձեր գլուխը, և դուք սատանայի որոգայթներէն փրկուելով, մտնէք փրկութեան փարախը և ձեր հոգին ազատէք Դժոխքի կրակէն, մաղթեց:

— Ամէն, ըսինք՝ երեքս միաբերան

— Մարան Աթա, ըսաւ պատ. Չրաքեան:

— Ի՞նչ ըսիք, ըսաւ, Իգնատ աղա ետեւը դառնալով:

— Մարան Աթա:

— Ի՞նչ ըսել է այդ։

— Այսինքն Տէրոջը գալուստը մօտ է, աշխարհի կործանումը մօտեցած է, գառնուկին հարսնիքը պիտի կատարուի քիչ ատենէն, պէտք է այժմէն պատրաստուիք արժանի ըլլալու համար հարսանեաց հանդէսին։

— Ե՞րբ տեղի պիտի ունենայ հարսնիքը, հարցուց Իգնատ աղա անձկանօք, խմելու հոտ առնելով այդ հարսնիքին աւետարար յայտնութեանը մէջ։

— Օրը և ժամը եթէ գիտնալ կ'ուզես, ուշադրութեամբ կարդա Յայտնութեան Գ. գլխուն **16—17** համարները։

— Եթէ յայտնութեան գլխուն պիտի մնայ գործերնիս, գործ չկայ: Ուրիշ յայտնութեան նայինք, մռմռաց Իգնատ աղա իմ կողմս դառնալով, յուսախաբ իր ակնկալութեանը մէջ։

Ու բաժնուեցանք Չրաքեանէ մենք ալ յուսախաբ, թողլով Չրաքեանը իր կրօնական բանդագուշանքներու յափշտակութեանը մէջ:

Դարձին 8րդ սէքսիոնի սահմաններուն վրայ հանդիպեցանք Սմբատ Դաւթեանի, որ քօնսէրվաթուառէ կը վերադառնար։ Քիչ մը տկար էր։ Գանգատեցաւ հիւանդանոցի չգոյութեան մասին։ «Ես Պոլիս տարւոյն կէսը հիւանդանոցը կ'անցնէի։ Ինչպէս կ'ըլլայ այստեղ առանց հիւանդանոցի։ Մարդ եթէ հիւանդութիւն իսկ չունենայ պէտք է հիւանդութիւն ստեղծել, որպէսզի հիւանդութիւնն ալ հիւանդանոց ստեղծէ», կը տրամաբանէ:

Սահմանէն անցանք, ու մտանք վերջապէս այս սէքսիոնն ալ։ Հոս գտանք Յովհ. Ասպետ, Ռոտոլֆ Սամիկեան,

Միհրդատ Հայկազն, Միրայր Շիրակացի, Պետրոս Կարապետեան, Արթաքի Սանտալճեան էին: Վերջին պահուն եկաւ նաև Նարպէյ Սրբազան: Մէկ վայրկեան առաջ հասկցուեցաւ արդէն որ եկողը ան էր, արձակուող քօլօնեային բուրումնաւէտութենէն։ Խիստ շքեղ հագուած էր կարտինալի մը պէս: Սմբատ Դաւթեան կը պնդէր թէ Տիան դիցուհիին քովէն կը վերադառնար։

Այս սէքսիօնին մէջ այս տարի պտուղը շատ առատ է, մանաւանդ թուզը, որ Աբրահամ Այվազեան ուտելէն ուտելէն չի կշտանար: Նորէն գլխուն փորձանք մը պիտի բերէ այս մարդը: Ինչպէս գիտէք թուզը շատ ուտելուն պատճառաւ խզուեցաւ անոր կեանքին թելը։ Երբ Նարպէյ ու Դաւթեան այս պարագան կը յիշեցնեն իրեն, անխռով կը պատասխանէ, «Ինչ որ ալ ըլլայ, ասոնք արտօնուած պտուղներ են, ես ձեզի պէս արգիլուած պտուղներ չէ որ կ'ուտեմ»։

Ազգային ու գրական այս համախմբումին մէջ, Յովհ. Ասպետ անդադար կը խօսի: Կը խօսի անվերջ իր ճամբորդութիւններէն. Սարքեարի արշաւանքներէն, դրամներէն ուսուցչական կեանքէն ևլն.։ Միհրդատ Հայկազն հանրային կարծիքէն և հովանոցներէն: Բայց Պետրոս Կարապետեան որ հիմակ ազատ է այլևս ամէնքը կը գերազանցէ։ Կը խօսի Թօգաթլեան պանդոկի վէհերէն, Երեմիա Պատրիարքին շուրջառէն, Սամաթիոյ եկեղեցիին պատկերներէն, Պէրպէրեանի Բարիին, Գեղեցիկին, ճշմարտին սկզբունքներէն ևլն. ևլն.։ Ո՞ր մէկը ըսեմ։ Ծայր չունի։ Մեքենայ։ Կարծեմ հիմակ տաճար մը պիտի շինուի այս կողմերը և ինքզինքը այժմէն դրած է այս գործին շինարարութեանը: Ո՞վ կրնայ ընել սանկ գործեր, Կարապետեանը: Նա՛յէ, եկան առաջարկեցին: Արապային թէքէքլախը կեցաւ մի, հայտէ, Կարապետեան: Ո՞վ շինեց Ձէյթիւնի եկեղեցին, Կարապետեանը։ Ո՞վ ըրաւ Թօփգաբուի եկեղեցիին վերաշինութեան հանգանակութիւնը։ Նա՛ աս մեղաւորը: Ամէնքն ալ ճակատս պագին։ Ո՞վ աշխատած է ազգին համար ձրի, Կարապետեանը։ Մէյ մըն ալ

դուն։ Մէյ մըն ալ աս, ըսաւ ձեռքը ուսին վրայ դնելով Ջօհրապին, որ մեր մօտ եկած էր այդ պահուն։ Մէյ մըն ալ ան, ըսաւ, ուրիշի մը համար որ մեր մօտէն կ'անցնէր, կ'ըսէր ու կը ճառէր այսպէս։ Վերջապէս այդ միջոցին ով որ մեր մօտ գտնուէր, կամ անցնէր մեր մօտէն, մէկ մէկ չինող, մէկ մէկ աշխատող, ու մէկ մէկ Կարապետեան կ'ըլլային։

Ասոր հակառակ Սանտալճեան, Տիգրան Արփիարեան, Շիրակացի և Սամիկեան լուռ ու մունջ կը մնան և անմըրցելի են իրենց սակաւախօսութեան մէջ։ Աւելցուր նաև ասոնց վրայ քնախտ մը ու պատկերը կը լրանայ։ Մինչ Կարապետեան կը խօսի, Սամիկեան և Սանտալճեան կը քնանան օրն ի բուն, օրօր գալով Կարապետեանի խօսքերը իրենց։ Կը քնանայ մանաւանդ այս վերջինը, ձայնական այնպիսի երաժշտութիւնով մը, որ ամէնուն ուշադրութիւնը կը գրաւէ։

— Ո՛վ է այս մարդը հարցուց Լալաեանց, հետաքըրքրուած, երբ կ'անցնէինք Սունդուկեանցի հետ այս տեղէն։

— Արթագի Սանտալճեանն է, Թրքահայ մտաւորական մը, պատասխանեցի։

— Պաշտօնը ի՞նչ է հիմակ, հարցուց դարձեալ, տաղանդաւոր ազգագրագէտը։

— «Պաշտօնը խունփալ է» հիմակ կ'երեւի պատասխանեց «Պէպօ»ին հեղինակը, կատակելով, և մեզի ալ խնդացընելով։

Եթէ հազուագիւտօրէն արթննայ և քանի մը վայրկեան արթուն գտնուի, Յարութիւն պատրիարքի կեանքէն դրուագներ մը կը պատմէ, ու պատմած ատեն նորէն կը քնանայ։ Մտադրութիւն կայ երկուքն ալ Մօրփէոսի տաճարը փոխադրել։ Եթէ իրականանայ այս մտադրութիւնը, ես ալ պիտի ընկերանամ ու նկարագրեմ ձեզի տեսածներս։ Կ'ըսուի թէ շատ կան այս կողմերը ասանկ սակաւախօսներ ու շատախօսներ որ կը վերագրուի շատերէ կլիմայական ազդեցութեան։ Արդեօք կա՞րելի չէ փոխադարձ

պատուաստումով մը զանոնք ներդաշնակաւորել։ Չեմ գիտեր ասիկա աւելի բժշկագիտական հարց մըն է, որ աւելի կըրնաք դուք զբաղիլ խելահաս բժիշկներու կարծիքը առնելով առ այս՝ ի՞նչ է, ի՞նչ չէ, բուժելի, անբո՞ւժելի։ Հետաքրքիր եղէք, անգամ մը եւ ուսումնասիրեցէք։ Ի՞նչ է նաեւ ձեր անձնական կարծիքը այս մասին։ Եւ եթէ պէտք տեսնէք ենթականերուն կարծիքն ալ առէք։ Եթէ ես Եակիւլապին երթամ, ինչ որ կը յուսամ քանի մը ամիսէն, մասնաւոր պիտի զբաղիմ այս խնդրով։ Այն ատեն ձեր տեղեկութիւնները կը հաղորդեմ հոն այս նիւթին շուրջ, ձեռք բերած տեղեկագիրներովդ։

Չմոռնամ ըսելու որ բացի վերոյիշեալներէն, այս սէքտիօնին մէջ դեռ ահագին մտաւորականներու եւ առեւտրականներու բազմութիւն մը կայ։ Դժբախտաբար երկար չի կրնար մնալուս, չի պիտի կարենանք տեսնել անոնք։ Պիտի մեկնինք, Իգնատ աղայի հետ անորոշ ուղղութեամբ մը, եւ այս անգամ Միհրդատ Հայկազն ալ պիտի ընկերանայ մեզի, այս վերջինը անշուշտ իր հովանոցովը։ Թէօմպէքին խիստ սակաւ է հոս եւ Միհրդատ Հայկազ շատ կը նեղուի կիկլակէն։ Այս սակաւութեան պատճառը հարցուցինք անցեալները Պարսիկ ծխավաճառի մը։ «Վերջերս այս կողմերը երկու Հայ քօնսօմաթէօններ եկան, ու ամբողջ սթօք ապրանքը վերցուցին», ըսաւ։ Բաւական մտածեցինք հասկնալու համար այս քօնսօմաթէօնները, բայց չի կրցինք հանել։ Երկու օր վերջը երբ Գոչունեան եղբայրները մեր գալը լսելով մեզի կ'այցելէին, ինքնին կը պարզուէր խնդիրը։

Մելիքեան, առայժմ այսչափ։ Մի մոռնաք, եւ կալօն մը օղի ուղարկեցէք։

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

Դ.

Սիրելի Օտեան

Այսօր «Տօն Անարծաթ Բժշկաց» գրասենեակս փակ կը մնայ։ Հետեւաբար օրուան տօնին առթիւ կ'որոշեմ այցելել այսօր բժիշկներու և զբաղիլ առողջապահական հարցերով, ինչ որ կը զուգադիպի նաեւ Ձեր Նամակին պատասխանին, կարելի եղածին չափ գոհացնելու համար Ձեր հետաքրքրութիւնը այն հարցի մասին, որ առաջարկած էիք ինձ։ Որով կէս օրէ առաջ կարգ մը բժիշկներու այցելելէ ետք, ճաշէս վերջ կրկին վար կ'իջնեմ և Ղալաթիա Թուրք բարեկամի մը կ'այցելեմ։ Դարձիս կը հանդիպիմ խմբագրատուն մը, ու քաշուելով անկիւն մը կը գրեմ այս տողերը։ Ոչ ոք մնացած է հոն խմբագրական մարմնէն, բացի Արտաշէս Փալփաքճեանէ որ լուիկ մնջիկ կը գրէ, և Պարոյր Թէչեանէ, որ իր բռնագրաւած խոշոր սեղանին առջև յենած, լայնանիստ կը քնանայ։

Սիրելի Օտեան. հարցը, այսինքն շատախօսութեան հարցը, որ կը հետաքրքրուիք այնքան թելադրուած ձեր առջև պարզուող դէպքերու յարընչական տեսարաններէն, իսկապէս հետաքրքրուելիք հարց մըն է, և որ կ'արժէ զայն տարրալուծել իր բարդ երեւոյթներուն մէջ։

Սիրելի Օտեան, իմ փորձառութեամբս շատախօսը թիփ մըն է, որուն յաճախ կը հանդիպի մարդ ընկերային և հանրային վայրերու մէջ, որ զոյէն և անզոյէն նիւթ կ'առնէ, խօսելով, վիճելով և շաղակրատելով, օրուան անցքերու, անհատական ընկերային, քաղաքական ու ազգային հարցերու շուրջ, համաձայն իր դատողականութեան, և համաձայն իր խելքին փչածին։ Այս պարագային ատիպ-

ուած ես լռել և վասն քաղաքավարութեան լսել ձեւացնել անոր մէկ բարբանջանքները, մինչև որ նպաստաւոր վայրկեանի մը կարենաս օձիքդ փրկել ու ազատիլ։

Յետ պատերազմեան շրջանին կ'երեւի աւելի ծաւալուն ձեւ մը առաւ այս հիւանդութիւնը, որ մինչեւ իսկ զբաղեցուց դիւանագիտութիւնը։ Ֆրանսական խորհրդարանը 1925ին ստիպուած կ'զբաղէր այս հարցով, դրականապէս լուծելով զայն։ Այդ թուականին խորհրդարանին մէջ խօսելու ժամանակը կը սահմանափակուէր։ Երեսփոխանները չի պիտի կրնային մրցումի ելլել խորհրդարանէն ներս։ Նոր օրէնք մըն էր աս, որ կը գծէր խօսքի սահմանները ժամանակի տեսակէտով և մէկ ժամ միայն իրաւունք կուտար խօսելու երեսփոխաններուն։ Վա՜յ էր եկեր Սարգիս Խամէրեանին, եթէ տարիներ առաջ մեր Ընդհ. Ժողովին մէջ նման օրէնք մը որդեգրուած ըլլար։

Սիրելի օտեան, մէջ կը բերեմ այս պարագաները, գաղափար մը տալու համար ձեզի շատախօսներու հոգեկան դրութեան մասին։ Բայց սա ալ ըսենք որ՝ անոնց խօսքերու խառնակոյտին մէջ երբեմն կան այնպիսի հատընտիր մասեր, որոնց կարեւորութիւնը շատ անգամ մեր զգացած ձանձրոյթը կը դարմանէ։ Ֆրանսուա Ժօզեֆ կը գրէ Les bavards sont bonres gens, mais â force de bavarder, ils font comme s‘ils etaient mechants: Համիմաստ կերպով կ'արտայայտուի Պասթա La bavardise dans un homme lui fait perdre une partie de ses avantages

Բայց և այնպէս, ամէն գիտուն, ամէն բժիշկ և ամէն անձ, իր ուղղութեանը և մասնագիտութեանը համաձայն հետեւութիւններ կը հանէ այս մասին։ Ըստ բժիշկ Ջենոբ Մուհէնտիսեանի, կը վերագրուի ան վահանագեղձերու դրութեանց անկանոնութեան։ "Երբ առողջ մարդու մը վահանագեղձը հանելու ըլլանք, կ'ըսէ յիշեալ բժիշկը, ենթական կարգ մը նշաններով միասին, անասունի մը նման տխմար լռութեան մը կ'ենթարկուի, բայց երբ վահանագեղձը իր արտադրութիւնը աւելցնէ, ենթակային բերանը կանգ չառներ։ Կեանքի զանազան շրջաններու մէջ միշտ

պիտի գտնենք վահանագեղձին դերը շատախօսութեան մէջ: Շատախօս կ'ըլլան տղաք արբունքի հասնելէ առաջ: Այս շրջանին որքան զարգանայ շատախօսութիւնը, նոյնքան կը նուազի և տեղ կուտայ երբեմն սակաւախօսութիւնը։ Բայց աւելի վերջ երբ մարդ տարիքը առնէ, դարձեալ կ'սկսի շատախօսութիւնը: Եւ ասիկա կարծեմ բաւական է լուսաբանելու շատախօս մարդոց բնախօսական վիճակը, եզրակացուց գիտուն բժիշկը։

Բժիշկ Հ. Հայրապետեան եւս այս առաւօտ պարզեց իր տեսակէտը իր մասնագիտական ուղիով։ «Շատախօս մարդոց բիւմօններուն մէջ, ըսաւ մասնագէտը, հանդիսաւոր շեշտով մը, պէտք է փնտռել Պասիլ Քօխը, որոնք հոն ֆուայէ մը կազմած, յանկարծ տէքլառէ կ'ընեն իրենց ազդեցութիւնը և քօնսէքանս կուտան շատախօսութեան։ Գլխաւոր քօզն է ասիկա շատախօսութեան։ Այս պարագային քօնթամինասիօնի և ինթօքսիքասիօնի էլէմաններէ զերծ մնալու համար, պէտք չէ մօտենալ շատախօս հիւանդին, կամ խօսիլ անոր հետ, կամ խնդալ, կամ նայիլ, կամ ձեռքը բռնել, կամ ճաշել, կամ խմել անոր բաժակէն, կամ բարեւ տալ, կամ բարեւ առնել։ Նոյնիսկ վտանգաւոր է անոր մասին մտածել, որովհետեւ պավառուիլը անմիջապէս կրնայ առածիդ ու տուածիդ հետ, կամ բարեւիդ հետ, կամ մըտածածիդ հետ փոխանցել թոքերուն ու արմատացնել Քօխը:

«Բայց բուժելի է, շարունակեց բժիշկը, առանձնութեան և հանգիստի մէջ ձգելով զայն։ Շատախօսութեան քիւրին համար անհրաժեշտ է որ ունենանք սանաթօրիօմ մը։ Եա՛»։

Բժիշկ Կորեկեան շատախօսութիւնը կը նկատէ, մարմնոյն մէջ գոյացող կարգ մը ոչ գործնաւոր տարրերու և լէզիօններու զարգացման հետեւանք։

— Դա՞րման։

— Դարմանը հիւանդը օրական դէթ կէս քիլօ սխտոր պէտք է կըլլէ։ Եթէ ան ալ օգուտ չունենայ փորին վրայ առատ քանակութեամբ պէտք է թեփով լաթա կամ քէթէն թօհումով լաթա դնել ու օրը քանի մը անգամ կրկնել, ըսաւ Լօքմանը։

— Եթէ ա՞ն ալ օգուտ չունենայ, հարցուցի, տարակուսելով։

— Այն ատեն պէտք է բժշկել իմ ելեքտրական մարձումներովս և անձնական դեղերովս մարմինին որ և է մէկ մասին վրայ, ուր բօռթ տը սօռթի մը գոյանալով ամէնքն ալ դուրս պիտի ելլեն։

— Շատա՞խօսութիւնը։

— Ան ալ անոնց հետ դուրս պիտի ելլէ։ Ալ ոչ շատախօսութիւն կը մնայ, ոչ ալ շատախօս մարդ, պատասխանեց։

Բժիշկ Մանուէլեան, վերագրեց շատախօսութիւնը լեարդին տկար գործունէութեան։ Կը բժշկուի միայն գործողութեամբ։ Ես գործողութիւնով կը բժշկեմ, եթէ հիւանդը հարուստ ըլլայ, հաստատեց օբէրաթէօռը:

Ամէնէն աւելի չահեկան տեղեկութիւնները տուաւ մեզի բժիշկ Ս. Մեզպուրեան, իր սրամիտ տեսութիւններովը։ Մեզպուրեան շատախօսական ունակութեան, մոլութեան, հիւանդութեան, աղբիւրը կը գտնէր, միայն ու միայն իր ուսումնասիրած շաքարախտի ակին մէջ։

«Շատախօսութեան ծաւալման, ծագման, զարգացման ամբողջ պատասխանատուութիւնը շաքարախտին կը վերաբերի, կը հաստատէր բժիշկը։ Շաքարախտ, ի՞նչ անուշաբոյր անուն, բայց դառնակսկիծ պատահարներով դրոշմուած: Ծածուկ ու գաղտնապահ հիւանդութիւն, որ միայն աչալուրջ բժիշկ մը կրնայ դիմակազերծ ընել անոր արեան մէջ կատարած անբնականոն ու յաւելուածական շաքարագործութիւնը:

«Շաքարախտաւոր կրնան ըլլալ անուշ նայուածքով, մեղրածորան շրթունքով, քաղցր բնաւորութեամբ անձերը այնքան՝ որքան դաժան նկարագրով դառն ու կծու արցունքներ թափող մարդիկը, ըլլան անոնք գէր թէ նիհար:

«Ընդհանրապէս շաքարախտը իր ծննդեան օրերուն դիմակաւոր կը ներկայանայ, հաճելի դրսերեւոյթով մը, սուր ու լորձնաշուրթն ախորժակով մը զինուած, երբ մարմնոյն ներքին միջավայրը արդէն ախտակիր, անկարող է օգտա-

գործել ու վառնել իր տրամադրութեան տակ գտնուած շաքարային ու ալիւրային տարրերը:

«Առողջ արիւնը մէկ լիթրի մէջ կը պարունակէ0,98 առ առաւելն մէկ կրամ տասը սանթիկրամ քանակութեամբ շաքար, երբ այս քանակը բարձրանայ երկու կրամի, ըսել է արեան մէջ նախ շաքարախտը հիմ կը դնէ և յետոյ շատախօսութիւնը, անսովոր վիճակ մը յառաջ բերելով:

"Իսկ վերջին յանձնարարութիւն, խրատ և կանխազգուշութիւն, բժիշկ Մեզպուրեան կը պատուիրէր ինծի և ամէնուն որ երբ շաքարախտաւոր մը կը հիւրասիրենք, անուշ օշարակ կամ շաքարախառն սուրճ չի հրամցնենք: Շաքարախտաւորին կերածին խմածին «անուշ ըլլայ„ «անուշ հրամեցիր» «անուշ շաքար ըլլայ», չըսենք:

«Ասոնք քաղցրապատիւ մաղթանքներ չեն, այլ դառն անէծքներ են կ'ըսէ»:

Օտեան, Արտաշէս Գալփաքճեանի երբ կարդացի բժիշկ Մեզպուրեանէ տպաւորուած այս տողերս, ինքն ալ իրաւացի և տրամաբանական գտաւ բժիշկին փաստերը և խորհրդածութիւնները, ու ինքն ալ ուզեց քանի մը տող աւելցնել, հիմ ունենալով այս տողերը, ձեզի ալ յատկապէս բարեւելով:

Ահա թէ ի՞նչ կը գրէ ծերունի հրապարակագիրը

"Անմիջապէս ըսեմ որ ճիշդ կը գտնեմ Տօքթ. Մեզպուրեանի այս հետեւութիւնները մատը ճիշդ վէրքին վրայ դրած ըլլալուն համար: Շատ անգամ մարմնոյն մէջ շաքարի առատութի տագնապ մը գոյութիւն կ'ունենայ և արեան մէջ ալ իրարանցում մը: Գիտէ՞ք թէ ինչ է այս իրարանցումին պատճառը: Մթերքը առատ է, մեծաքանակ շաքար կայ, բայց սպառում չկայ, գնորդ չկայ: Սպառումի նուազման հետեւանքով, արեան հրապարակը նեղ դրութեան մատնուած է: Հիւսիսէն հարաւ, լեարդի, մասնի, աղիքներու և ուղեղի ու ջղային նահանգներու մէջ, տագնապալի հով մը կը փչէ: Տագնապ ըսենք ու չանցնինք: Շաքարի միլիոններով, միլիառներով հիւլէներ, ահագին սթօք մը անշարժութեան մատնած է: Գործերու կայու-

նութիւն, անտեսական ընդհանուր տակնուվրայութիւն: Ըսել է ելեւմուտքը, հաւասարակշռութիւնը խախտած է: Խնդրանքի և մատուցումի տիեզերական օրէնքը կը կաղայ, և ասկէ կը տուժէ անշուշտ ենթական

«Շաքարի արտադրութեան առատութիւնը, մեծաքանակ ապրանքի մատուցման դէմ, մսխումի և գնորդի չգոյութիւնը, շատ դէշ է, որովհետև այս վիճակին անխուսափելի հետևութիւնը սնանկութիւն, փճացում և չարախօսութեան համայնացումն է։ Ուրեմն այս պարագային պէտք է կարգ մը միջոցներ ձեռք առնել, որպէսզի հրապարակը կարելի եղածին չափ քիչ ազդուի այս տագնապէն։

«Նախ պէտք է հասցնել արտածման ու ներածման յատուկ ապրանքներ, սնունդներ ու տարրեր, որոնք լաւ և անվնաս տեսակէն, և արեան հրապարակի վրայ գտնուող նոյնատեսակ ապրանքներէն գերազանց ըլլան: Ասոնցմէ զատ վաճառման մեծ կազմակերպութիւն մը ստեղծելու է։ Արդ՝ ինչպէս կը տեսնուի այս շաքարի քրիզին մէջ անանկ կնճռոտ գործեր և խնդիրներ կան, 'զոր լուծելու համար հարկ կ'ըլլայ դիմել, փորձառու բժիշկ մասնագէտներու և էքսբէռներու„։

Սիրելի Օտեան, ինչպէս կը տեսնէք, ամէնուն ճամբան մէկ է, բոլորն ալ Հռոմ կ'առաջնորդէ, բայց ամէն բժիշկ ամէն մասնագէտ, կ'ուզէ որ ինքը առաջնորդէ Հռոմ, և ինքը ստանայ Պապին օրհնութեան անդրանկութեան իրաւունքը։

Նամակս աւարտեցաւ։ Կը փակեմ զայն, պահ մը վերջ փոստին յանձնելու համար Հրաչեային հասցէով։ Արդէն ժամը 7 է ու պիտի մեկնիմ: Գրաշարներն ալ արձակուած իրենց աշխատութենէն ներս դուրս կը մտնեն աղմուկով և մեկնումի պատրաստութիւնները կը տեսնեն։ Բեռնակիրները կը վերադարձնեն թերթին էջերը գրաշարատունէն և առժամաբար կը զետեղեն հանդիպած սեղաններուն վրայ։ Տենդոտ աճապարանք ու ժխոր և դուրսը մթութիւն: Բայց հակառակ այս ժխորին ու շարժունէութեան, Պարոյր Պէշեան դեռ կը քնանայ։

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

Ե.

Միւելի Օտեան

Նախորդ նամակս փոստին յանձնելէ ճիշդ 20 օր վերջն է որ կը գրեմ այս տողերս։ Նոր դէպքեր և նոր տեսակցութիւններ անհրաժեշտ դարձուցին որ գրեմ այս անգամ ալ նախորդ հարցին շուրջ, առանց ձեր նամակին պատասխանելու։

Այս մասին ուզեցի կարծիքը առնել նաև Կովկասահայ բարեկամներէս Ա. Մանասօֆի, և տեսնելու համար զայն, իրիկուան մը մօտ, գացի Թագսիմի Թաղապետական պարտէզը, ուր կը յաճախէր ան շատ անգամ իր բարեկամներուն հետ վիճելու, ու եթէ մարդ չի գտնէր ինքզինքին հետ վիճելու։ Դեռ չէր եկած էր ան: Ամայի էր պարտէզը, ու այդ ամայութեան մէջ իր ներկայութեամբը կը փայլէր միայն կատակերգու Զարեհ Արշակը, որ ծայրը անկիւն մը քաշուած, ու գլուխը՝ արմուկը աթոռին յենած թեւին մէջ առած, խոր խոր կը մտածէր, ո՞վ գիտէ, գուցէ պատերազմի արհաւիրքին, կամ ունեւորութեան տուրքին, կամ սիրային յուսախաբութեան մը, կամ կեանքի ունայնութեան վրայ և կամ նմանօրինակ նիւթի մը շուրջ։ Մօտեցայ և նստեցայ իր քով։ Հարցուցի պատճառը իր խոկումներուն, և մտքէս անցած ենթադրութիւններս ալ չիտակ չիտակ յայտնեցի իրեն։

— Ես առանց ոչ մէկուն համար կը մտածեմ, ոչ պատերազմի արհաւիրքին, ոչ ունեւորութեան տուրքին, ոչ սիրային յուսախաբութեան, և ոչ ալ կեանքի ունայնութեան վրայ։ Կը խորհիմ միայն գրպանիս ունայնութեան վրայ, որ հետզհետէ կը դառնայ «Ունայնութիւն ունայ-

նութեանց„, իմաստունին յայտնած ճշմարտութեանը պէս։

— Ատ ընդհանուր է, համատարած ու համապարփակ, պատասխանեցի։

— Ոչ ընդհանուր է, ոչ համատարած և ոչ ալ համապարփակ։ Դասակարգային է, հետևանք տիեզերական արդի օրէնքներու գոյութեան, ստեղծելով այսպէս ընկերային անհաւասարութեան պայմանները, բանուորին և դրամատէրին միջև, ըստ բարեկամս դատնութեամբ։

Զուգեցի որ ընկերվարական գետնի վրայ եղող այս նիւթը չարունակուի և դարձուցի օրուան օդին ու կլիմային շուրջ, որ միակ փրկարար տարրն է այս կարգի տագնապալի պարագաներու։

Շատ չանցաւ, հորիզոնին վրայ երևցաւ սպասուած աստղը։ Մանասօֆն էր որ կուգար, չորս կողմը դիտելով, կարծես ունկնդրութեան զոհ մը գտնելու դիտումով։ Այդ զոհը մենք պիտի ըլլայինք ապահովաբար, ու տեղ տուինք անոր, ենթարկուելու համար մեր կամաւոր զոհաբերութեան։

Զարեհ Արշակ որ չէր ճանչնար զայն ներկայացուցի և փոխադարձաբար։ Ժամանակը կարելի եղածին չափ խնայելու համար, ուղղակի նիւթին անցայ ես, ու հարցուցի Շատախօսութեան բուն պատճառները անոր։

Պահ մը խորհելէ վերջ, սկսաւ Մանասօֆ։

— «Դա մի հարց է, որ պէտք է մօտենալ նրան իր հոգեբնախօսական կողմից, միաժամանակ հնարաւորութիւն տալու համար նրա լուծման եղանակի լոկիքական մաշտապով։ Իսկ թէպէտ ժամանակ էլ չունեմ, այնուամենայնիւ կարող եմ մի քանի բառով մի քանի գիտելիքներ հաղորդել քեզ, նրա մօթիվների և տենդացիայի մասին, որ մարդկային տէմպէրամէնտը շարունակ մղուել է դէպի նա։

— Ի՞նչ կ՚ըսէ, հարցուց այս միջոցին կամաց մը ականջէս Զարեհ Արշակ։

— Վերջը կ՚ըսեմ, պատասխանեցի, նոյնքան կամաց ձայնով մը։

— «Ինչումն է որ առաջ է գալիս այդ դրութիւնը, ո՞նց

են լինել նրա ազդակներին, ո՞ւմ թելադրանքի տակ նրանք շարժման են անցնում մարդկային մարմնի մեջ, դու ես գիտես չէ՞։

— Անշուշտ։

— «Ես շատ վաղուց շահագրգռուել եմ դրանցով, երբ դեռ Մոսկուայի համալսարանում ուսանող էի, և եթէ ոչ ամբողջապէս գեթ բաւականաչափ կարողացայ ծանօթութիւններ ձեռք բերել նրա մասին մեր պրօֆէսօրներից, դա լինելով իմ ուսանողական շրջանի միակ ամենագովական լոյսը։

«Այնուամենայնիւ բոլոր նրանց թէօրիների մէջ, ես գտնում եմ մի այնպիսի ֆրակցիական զանազանութիւններ, որը հնարաւոր չի լինիր կօնկրէտ հետևութիւններ հանել Հարկաւոր է ջոկել նրանք։

«Չնայած այնու ամենայնիւ բոլոր սրանց, դու ես ճանաչում ես, չէ՞, իմ կատարած ուսումնասիրութիւնների և փորձառութիւնների շնորհիւ, ես սա հետևութիւնն եմ յանգել, որ Շատախօսութիւնը ուրիշ բան չէ, այլ եթէ կլանների բորբոքումներից առաջ եկած մի կօմպլիսիցիա, որը տալիս է նրա հիւսքերին ծայրայեղ թրթռացումներ։ Նրանից ազդուելով ձայնական լարերին առաջ են բերել, Շատախօսութիւնը մարդկային բնախօսութիւնի վրայ։

«Այսպէս ինչումն է հնարաւոր բացատրել Յակոբ Գեր-մանեանի անթիւ անհամարխօսակցութեան ռուսերէնան, որ նա շարունակ որպէս փաստաբան ունի իր կլիենների և խօսակիցների հետ։ Ես մի անգամ դատական մի հարցի առթիւ խօսել եմ նրա հետ ոտքի, Գէյօղլուի ուղիղ ճանապարհում համարեա մի ամբողջ վեց ժամ։ Վաճառատուները փակում էին և մենք դեռ ես մնում էինք հոն և խօսում։ Եթէ նրա լեզուն չի էր յոգնել, գոնէ գուշակում էի թէ ոտքերին ուժ չէր մնացել այլևս, վասնզի նա միև-նոյնը ես էլ զգում էի ոտներիս։ Նա ասում էր, ես ասում էի։ Դատական խնդրի նկատմամբ խօսելէ վերջ, անցկա-նում էր նա քաղաքացիական հարցերի շուրջ։ Նա էլ կցել էր և անցնում ֆրանսիական յեղափոխութեան պատմու-

թեան։ Ժան Պէռնարտի, Արթիւր Անոլի, Լուի Պլանկի, Կարլ Կոթսկի, Մակսի. Թիէռի ու Էնկէլի ֆրանսիական յեղափոխութեան պատմութիւններից էպիզոտներ անելով։ Պատմում էր նա Պլանկիսթների և Ժաքօպէնների միջև ծագած անթակոնիններին։ Յիշում էր Ռոպէսպիէռի, Մարատի և Պայլի գիւղացիական կռիւներին ռէա՛կցիայի դէմ, նրանց լիկվիտացիայի ու ֆրանսիական ազգի էմանսիպացիի համար։

«Ամէնէն վերջում համաշխարհային ընդհանուր պատերազմի վրայ։ Պատմում էր Ժօֆռի սթռաթէկիկական մեծ պրօցէսի նկատմամբ, որը ամէնէն մեծ ազդակն էր եղել պատերազմի ճակատագրական վախճանականութեան։ Խօսել էր Լոյտ Ճօրճի և Կլէմանսոյի մէջ պատահած կժտութիւնների և նրանց միջև փոխանակուած նամակների շուրջ մի այնպիսի մանրամասնութեամբ, որ համարեա ինքն էր գրել նրանք։ Պէտք չէ կարդալ այդ պատերազմի պատմութիւնը։ Յէրմանեան, մի կենդանի պատմութիւնն է այդ պատերազմին, անոր ողջ իրադարձութիւններին գիտակ։

— Ես կը ճանչնամ Յէրմանեանը, ճիշդ ձեր նկարագրածին պէս է, ըսաւ այս միջոցին Զարեհ Արշակ, շան մը բսած ըլլալու համար։

— «Դու ես ճանաչում ես, չէ՞, հարցուց, ըստ սովորութեան Մանասօֆ անոր։

— Ճանաչում եմ, ի՞նչպէս չէ, պատասխանեց պատքաստաբան կատակերգուն, մինչ հազիւ երկու ժամ է իմ միջոցաւս ծանօթացած էր անոր։ Խօ՞սք կ'ըլլայ կատակերգուի հետ։

— «Ես ճանաչում եմ բացի սրան. Իսթանպուլի ողջ ինտէլլիգէնցիան, թէկուզ լինին նրանք կլասիք թէ արդիական կատէկորիի, աւելցուց Մանասօֆ»։

Խօսքը խօսք կը բանայ, կ'ըսեն, և շատ ճիշդ է։ Ու Մանասօֆի մի քանի բառը, մի քանի վիտնիքը եղաւ ամբողջ համայնագիտարան մը ամէն նիւթերու, ամէն մէկ նիւթէն իմաստներ հետևութիւններ հանելով։ Յիշեց Կովկասէն դէպքեր պատահարներ։ Խօսեցաւ Արծրունիի և Վորոնցով Տաշքովի կեանքէն։ Համենից խօսքերը զուարճալի

մանրադէպերով։ Նիւթին տէրն էր։ Խօսեցաւ թէ ինչպէս շատախօս մէկը ձիւնին տակը ուրիշ շատախօսի մը հետ խօսքի բռնուելով պաղած, հիւանդացած ու մեռած էր որբ ձգելով իր զաւակները։

— «Մի օր էլ, շարունակեց Մանասօֆ, Թիֆլիզում կեղտոտ փողոցների միում։ մի տան տանիքի ներքև էսպէս խօսքի էին բռնուել մի տղամարդ և մի կին, երբ յանկարծ տանիքից մի կղմինտր էր գցուել ու խփել տղամարդու քիթը, երբ նա հենց էն րոպէին, պիօլօկիական հրայքով ձեռքի հանաքներ էր անում կնոջ, քաշելով նրա հոգին շորերին»։

Խօսքը խօսքին և պատմութիւնը պատմութեան կը յաջորդէր։ Վերջապէս ելանք։ Դուրսը մութը կոխած էր։ Բայց հակառակ ասոր դուրսն ալ խօսակցութիւնը կը շարունակուէր մերթ կենալով և մերթ տեղ քայլ առնելով։ Զարեհ Արշակ մթութենէն օգտուելով կծիկը գլած էր արդէն, բեռը վրաս ձգելով։ Ժամ մը վերջ ես ալ կրցի բաժնուիլ Մանասօֆէն, յայտնելով անոր իմ շնորհակալութիւններս, և իր տեղը ես խնդրելով ներողութիւն, գինքը այնքան զբաղեցնելուս։

*** Զուգեցի նաև զանց առնել բժիշկ Շահնազարը, անուանի իր վեներախտական ճիւղին մէջ, ու այս առթիւ մասնաւոր խրկեցի երաժշտագէտ մը, որ բացի երաժշտագէտ մը ըլլալէ, լրաբեր է, լրատու է, լրատար է, լրաքաղ է, լրահան է, լրաշէն է, լրատարած է, լրավաճառ է, և վերջապէս ամէն բան է, ինչ որ լուրի կը վերաբերի։ Լուրի վաճառական մը պարզապէս, որուն շնորհիւ ամէն տեղ կը մտնէ կ՚ելլէ, տուն, խանութ, սրճարան, խմբագրատուն, վաճառատուն, գրասենեակ, քլինիք ամէն տեղ, մէկուն գովասանք մը, միւսին սրիչ մը, ուրիշի մը լուր մը, աւելի ուրիշի մը պայօն մը նետելով։ Ըստ իր յայտարարութեան «ամէն բան կ՚ընէ, բազմարուեստեան է, բաւական է որ ծայրը բան կենայ»։

Երբ յայտնեցի դիտաւորութիւնս.

— Այո՛, այո՛, այո՛, ես հիմա՛կ, հիմա՛կ, հիմա՛կ

կ՚երթամ կը հասկնամ։ Բժիշկը իմ բարեկամս է և պաշտօնակիցս կը համարուի, ըսաւ, ան ալ երաժշտագէտ, դպիր է։ Գրեթէ ամէն կիրակի առաւօտներ զանազան եկեղեցիներու մէջ կուգայ և շապիկ կը հագնի ու երգեցողութեանց կը մասնակցի։ Բժիշկներուն մէջ գրեթէ Եկմալեան մը, ամէն համեմատութիւն պահելով սակայն։ Ան ձեռնահաս է և Շատախօսութեան մասին իր կարծիքը կրնայ մասնաւոր կշիռ ունենալ։

Ու գնաց, կարգ մը շողոմանքներ շռայլելէ ետք։

Երբ լրահաւաքը բժիշկին դարմանատունը կը հասնի, երկու երաժշտագէտները զիրար տեսածնուն պէս իրարու կը պլլուին և զիրար կը համբուրեն։ Ու հազիւ այս պարագնդումէն ձերբազատուած, կ՚սկսին եկեղեցական երգասացութեան մը, սկսելով Ծրագալոյցի շարականներէն, մինչև «Այսօր Անճառ»ը, «Նայեաց Սիրով»ը, «Ցագթող»ը ևն. ևն. այնպէս որ լրաբերը կը մոռնայ այլեւս իր առաքելութիւնը և բժիշկը իր հիւանդները։ Շարականը շարականին կը յաջորդէ ու յետոյ կ՚սկսի պատարագը։ Բժիշկը կ՚ըլլայ քահանայ և միւսը սարկաւագ։ Հիւանդները կ՚ապշին, կը յուզուին ու կը խաչակնքեն, անոնց շուրջը շղթայ մը հիւսելով իբր հաւատացեալ։ Յետոյ կ՚երգեն «Տէր Ողորմեա»ն։ Երբ «Եւ հիւանդաց առողջութիւն»ը կ՚երգեն, հիւանդները բազկատարած կը վերանան, այդ պահուն կարծես իրենց առողջութիւնը վերադարձած գտնելով։ Գրեթէ երեք ժամ կը տեւէ այս արարողութիւնը, ու երբ պատարագիչ բժիշկը «Օրհնեալ Եղերուք»ը կ՚արտասանէ արդէն գիշեր եղած է, ու բոլոր հիւանդները կը մեկնին հոգւով ու մարմնով կազդուրուած։

— Հիմակ ժողովուրդը մեկնեցաւ, կրնաք յայտնել ձեր այցելութեան նպատակը, կ՚ըսէ բժիշկը։

Լրաբերը կը յայտնէ իր կողմէ երթալը, կը բացատրէ խնդիրը և կը խնդրէ որ Շատախօսութեան պատճառներուն մասին իր գիտական բժշկական կարծիքը յայտնէ։

Շահնազար կը վերագրէ այս ախտը իբր Աֆրոդիտեան հիւանդութիւններու հետեւանք, որոնք լաւ դարմանուած

Հըլլալուն, հետք կը ձգեն մարդուն, և առիթ կուտան Շատախօսութեան։

— Աղէկ, կ'ըսէ միւսը, բայց եթէ բնաւ այդ կարգի հիւանդութիւններ ունեցած չըլլան։

— Այն ատեն անոնք նախանշաններ են այդ ախտին յայտնութեան, որով նորէն պէտք ունին դարմանումի կանխարգելու համար ամէն բարդութիւն։ Սիֆիլիթիք են անոնք։ Այս կէտը զգացուր դուն անոնց, եթէ երբեք դէմ առ դէմ գտնուիս այսպիսիներու։ Մի մոռնար, կ'աւելցնէ բժիշկը, անոր երեւոյթէն հասկնալով տատամսումը: Սիֆիլիզ բառը անանկ սարսափ մը ունի իր մէջ որ հիւանդը ամէն զոհողութեան յանձնառու կ'ընէ։

Այս տեսակցութենէն ետքը լրաբերը եկաւ բացատրեց բժիշկին տեսակէտը, բացի իրենք իրենց մէջ եղած կարգ մը համաձայնութիւններէ։

⁂ Լրաբերը եկած միջոցին կարգ մը անձեր կը գտնուին քովս։ Ինչպէս եղաւ քիչ շատ ճանչուորներէս Կոստիկեան անուն անձի մը խօսքը դարձաւ մէջերնիս, որ շատոնց է չէր տեսած։ Մէկը ըսաւ որ «շատոնց է ես ալ տեսած չունիմ, միայն լսեցի որ վիճակահանութենէն 500 ոսկի ինկեր է ասկէ առաջ»։ Ուրիշ մըն ալ յայտնեց օր մը Թաքսիի մը մէջ տեսած ըլլալը մէկուն հետ։ Միւսն ալ ըսաւ Մաչքայի կողմը ապարթըմանէ մը դուրս ելլելը: Չորրորդ մըն ալ աւելցուց, երկու շաբաթ առաջ կնոջ մը հետ երթալը Էմին Էօնիւի հրապարակէն, ու խօսքը գոցուեցաւ գնաց: Բայց ես ուրախ եղայ, որովհետեւ Կոստիկեան թէեւ աղքատ, բայց շատ պարկեշտ մարդ մըն էր:

Երկու օր չանցաւ այս խօսակցութեան վրայ, զարմանահրաշ լուրեր սկսան շրջիլ հրապարակի վրայ Կոստիկեանի մասին։ Չորս օր անցաւ և աւելին: Մէկը կ'ըսէր թէ 200.000 ոսկի ինկեր է վիճակահանութենէն, ուրիշ մը կ'ըսէր թէ ամուսնացեր է հարուստ կնոջ մը հետ: Երրորդ մը կ'ըսէր թէ Թաքսի առեր եւ Թաքսիով կը պտտի եղեր։ Վերջապէս լուրը ուռճացեր, ընդլայնուեր և հասակ նետելով այս բարձրութեանը հասեր է, բարձունքէ բարձունք

հասցնելով նաև Կոստիկեանը։ Դիպուածը օրեր վերջը դէմս հանեց Կոստիկեանը կամուրջին վրայ։ Ոսկայի նեղուած էր մարդը այս խօսքերը հանողին դէմ։ Նեղուած էր որովհետև ինկածը 50 ոսկի պարգև մըն է եղեր միայն, թէ Ջմին Ջօնիւ իր հետ տեսնուած կինը իր ազգականներէն մէկն է եղեր, թէ Թաքսի գնելը, Թաքսիով բժիշկ մը տանելն է եղեր իր հիւանդ դրացիին, թէ Մաչքա աբարթըման մը առնելը, պարզապէս Թէլլալի մը հետ սակարկութեան մտնելն է եղեր սեփականատիրոջ հետ գնորդի մը համար եւայլն։

«Ահա եղածը ամէնը, ո՞վ ալ կը հանէ այս լուրերը, կ'ըսէր խեղճը զառնօրէն։ Եւ դեռ չէք գիտեր գլխուս եկած փորձանքները։ Այդ օրէն ի վեր դէմս ելլողը գովասանք կ'ընէ ինծի։ Պէյով, էֆէնտիով կը խօսին ու քոմփլիմաններով կը մօտենան, ինչոր շատ կը նեղուիմ։ Ես ասանկ բաներ չեմ սիրեր։ Դուրս որ առաջ մարդ չէր զարներ և հանգիստ էի, հիմակ զարնող զարնողի։ Մէկը ողորմութիւն կ'ուզէ, միւսը կուգայ փոխ դրամ կ'ուզէ. գործի ձեռնարկելու կամ կիսատ գործը լրացնելու համար։ Ոմանք իրենց զաւկին դպրոցի թոշակը ինծմէ ապահովցնել կ'ուզեն։ Ուրիշներ իրենց աղջկան ամուսնութեան համար դրամօժիտ կը խնդրեն։ Ո՞ր մէկը ըսեմ։ Ամենուն ալ կ'ըսեմ կը պօռամ որ չունիմ, թէ ես հարուստ չեմ, թէ սուտ են ըսուածները, մի հաւատաք։ Որի՞ կ'ըսէս։ Ընդհակառակն իմ ըսածներս սուտ կու գան անոնց և աւելի կը չատնան, աւելի կը հաւատան։ Կ'աղաչեն, կ'աղերսեն, կը պաղատին։ Սիրտ պէտք է որ դիմանայ։ Ի՞նչ յանցանք ունին այս խեղճերը։ Ցանցանքը լրահաններունն է։ Երանի թէ ունենայի և տայի։ Մէյ մը մի ունենար և մէյ մըն ալ հարուստ անուն հանէ ժողովուրդին առջև։ Շատ գէշ բան է։ Եթէ մէկը մէկուն անէծք տայ, թող ըսէ «սուտ հարուստ ըլլաս»։ Ձեռ հաւատար բարեկամս մինչև իսկ ազգային շրջանակներէ սկսան «Ազնուաշուք» տիտղոսով նամակներ տեղալ։ Կոչում կ'ընեն "ազգասիրական զգացումներուս"։ Մէկը դըպրոցին բացին համար դրամ կ'ուզէ, ուրիշ մը Ազգասիր-

նամին, ուրիշ մը եկեղեցիին, ուրիշ մը օժանդակին։ Զեղաւ սենեակս փոխեցի, ուրիշ արուարձան մը գացի սենեակ բռնեցի»։

Չի պիտի հաւատայի խօսքին, եթէ դիպուածը ուրիշ հաստատական պարագայ մը չի հանէր մեր առջև:

Մէկը մօտեցաւ մեզի և ուղղակի բարեկամիս դառնալով.

— Կոստիկեան պէյը դո՞ւք էք, ըսաւ։

— Կոստիկեանը ես եմ, բայց պէյը ո՞վ ըլլալը չեմ գիտեր, պատասխանեց։

— Աղաչանք մը ունիմ ձեզի Կոստիկեան պէյ, կըրկնեց նորէն անծանօթը:

— Նորէ՞ն աղաչանք, ըսաւ բարեկամս սրտնեղութեամբ Ըսէք նայիմ, դուք ալ ըսէք։ Ամէնունը ըրինք քուկդ ալ ընենք, աւելցուց հեգնօրէն:

— Աղջիկս պիտի նշանեմ 200 ոսկիի պէտք ունիմ։ Շատ կը խնդրեմ ասիկա ձեզմէ:Դուք կը հասկնաք։ Ասիկա կենաց և մահու խնդիր է: Դուք ազգասէր մարդ մըն էք և յուսով եմ որ չի պիտի մերժէք։ Գիտեմ, ձեզի դիմողները շատ են և շատ տուած էք, բայց ասիկա անանկ խնդիր մըն է՝ որ ստիպուեցայ ես ալ դիմել։ Ընտանեկան բոյն մըն է որ պիտի չինէք, ու անոնք միշտ օրհնեն պիտի ձեզի։

— Եղբայր ո՞վ ըսաւ ձեզի որ ես դրամ ունիմ, ո՞վ ըսաւ որ ես դրամ կուտամ մարդու: Ես ոչ հարուստ եմ և ոչ աղքատ, իմ իւղովս տապկուող մարդ մըն եմ ես: Ո՞վ ձեզի խորհուրդ տուաւ որ ինծի դիմէք: Զիս կը ճանչնա՞յիք առաջ։

— Ոչ, քիչ առաջ հոս կամուրջին վրայ բարեկամի մը հետ էինք, ու երբ տէրտս կուլայի ան ցուցուց ինծի ձեզի, երբ դուք այս էֆէնտիին հետ կը խօսէիք: Շուտ գնայ՝ ան չի մերժեր կուտայ ըսաւ, ու ես ալ եկայ:

— Աղէկ բան ըրեր է բարեկամդ, ըսաւ, Կոստիկեան դարձեալ հեգնօրէն:

— Այո՛ Աստուած դէմս հանեց այս բարեկամս, Աստուած երկար կեանք տայ ձեզի ալ, անոր ալ։

— Աստուած դէմդ հանած չըլլար։

— Հանեց ալ անգամ մը, Կոստիկեան պէյ։

— Աստուած ինծի համբերութիւն տայ, որ ես ալ այս տէրտը քաշեմ ուրեմն։

— Ե՞րբ գամ Կոստիկեան պէյ, ըսաւ նորէն անծանօթը առանց այն տեղուանքը ըլլալու։

— Ո՞ւր պիտի գաս եղեր եղբայր, պատասխանեց Կոստիկեան, այս անգամ աւելի սրտնեղ։

— Ուր որ կ'ուզէք։

— Ինչո՞ւ։

— Դրամին համար, այս շաբթու նշանտուք պիտի ունենանք և խօսք ալ տուինք։

— Ո՞վ տուեր է ինծի դրամ որ ես ձեզի տամ։

— Աստուած։

— Աստուած ինծի աղքատութիւն և տէրտ տուեր է, ոչ ուրիշ բան։

— Ես նուէր չեմ ուզեր։

— Կը հասկընամ։

— Ողորմութիւն ալ չեմ ուզեր։

— Ան ալ կը հասկնամ։

— Փոխ կ'ուզեմ երկու ամսուան համար միայն։

— Երկու օրուան համար ալ ուզես նորէն չեմ կրնար տալ, որովհետև չունիմ որ տամ։

— Նոտարութեան կողմէ վաւերացուած մուրհակ ալ կուտամ։

— Չես հասկնար բարեկամ, ես դրամ չունիմ։ Ես տամուլ եմ կ'ըսեմ, ու դուն դեռ քանի զաւակ ունենալս կը հարցնես։

— Այն քիչ առաջուան ինծի հետ խօսող անձը որ ձեզի ղրկեց, վաճառական է և ան ալ երաշխաւոր կուտամ քեզի։

— Ինչո՞ւ ան վաճառականը չի տար և վրաս կը խրկէ ձեզի, ըսաւ Կոստիկեան, աչքերը բանալով այս յայտնութեանը առջև։ Երաշխաւոր եղողը դրամն ալ կուտայ։ Երաշխաւորը ի՞նչ է, դրամը ինչ է։ Միևնոյն բանը չէ՞։

— Ամսագլխուն պօնօ ունենալուն համար չի կրնար տալ, թէ՝ ոչ ամենայն սիրով կուտայի, ես ձեզի չե՞մ ճանչնար, ըսաւ։ Պանքաներն ալ այս միջոցիս գործառնութիւն չունին։ Անատօլուէն ալ դրամ չի գար քրիզին պատճառաւ:

— Ատոնք բոլորը պարապ խօսքեր են, տուող մարդը կուտայ։ Գյուլխէն նեղեր է քեզի, չե՞ս հասկնար։ Կ՚երեւի թէ ան ձեզմէ աղէկ գիտէ իմ գործ չունենալս, գործ չընելս, պատասխանեց Կոստիկեան։

— Այո՛, հիմակ գործ չընելը աւելի խոհեմութիւն է։ Շնորհակալ եմ Կոստիկեան պէյ, ես վաղը կամ միւս օր կուգամ ձեզի կը գտնեմ։ Բնաւ չպիտի մոռնամ ձեր այս բարիքը։ Կը հաճի՞ք ձեր հասցէն տալ:

— Բարեկամ ես հասցէ մասցէ չունիմ։ Տէրը ձեզի օգնական ըլլայ, ըսելով առնել քալել սկսաւ Կոստիկեան։ Ան Պահճէգաբու ուղղուեցաւ, ես ալ Թաշճըլար: Պահ մը ետեւէն նայեցայ բարեկամիս, և տեսայ որ անծանօթը դեռ անոր կը հետեւէր աներկուաբար։

Ինչպէս եղաւ դարձիս նորէն հանդիպեցայ Կոստիկեանը այն միեւնոյն տեղը՝ ուր բաժնուած էինք։

— Աչքովդ տեսա՞ր հիմակ եղածը, ըսաւ ան։

— Տեսայ, ըսի խնդալով, և պիտի հարցնէի վերջաւորութիւնը, հարցումս բերանս մնաց: Այդ պահուն գիտախոխ երիտասարդ մը ցցուեցաւ մեր առջեւ։

— Վսեմաշուք Տէր, ըսաւ, յանկարծ երիտասարդը, դող ձայնով մը, գլխարկը հանելով, խոնարհելով և խօսքը Կոստիկեանի ուղղելով. ի՜նչ մեծ բարեբախտ դիպուած, գարնանային այս պահուն, երբ բնութիւնը իր ամենէն դիւթիչ շքեղանքովը կը պարարէ մեր հոգին, երբ մարմանդներու և ծմակներու մէջ ծաղիկները կը ծաղկին իրենց քաղցր բուրումնաւէտութիւններովը, երբ վարդերը իրենց կաթնաթոյր թերթիկները կը տարածեն, երբ մեխակը իր կոկոնին մէջ կը փթթի, երբ շահոքրամը կը բողբոջի, երբ առուակը հովիտին մէջ կը կարկաջէ, երբ սոխակը գեղագեղայլ կը դայլայլէ, երբ...

— Գիտենք որ այդպէս է․ գարուն է, հարկաւ ծառերն ալ կը ծաղկին, առուակն ալ կը հոսի։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջը, ընդհատեց Կոստիկեան, գիտնալով որ վերջը դարձեալ դրամական խնդրանքի մը պիտի յանգէր գործը։

— Ո՛հ, Տէր․ «Այլեւս ի՞նչ ըսեմ», այո՛, Դուրեանի ներշնչումովը, անոր աւիւնովը, անոր խանդովը, համակ բանաստեղծութիւն, համակ հուրք, համակ զգացում, համակ արուեստ, հա՛մ...

— Այո վերջը, վերջը նայինք:

— Հրատարակելի հատորիկ մը ունիմ Տէր, որ մեկենասի կը կարօտի։ Ձեզ նման վեհոգի, ազնիւ և սրտաբուխ մեկենասի մը։ Տէր, լսած ըլլալով ձեր բարեսիրական գործերուն արձագանգները, կուգամ խնդրել ձեր վսեմութենէն որ ազնիւ ըլլաք հրատարակելու այս հատորիկս ինչ որ յաւէտ երախտապարտ պիտի մնամ ձեր առջև:

— «Տէր Աստուած, խնդամ թէ լամ», ըսաւ Կոստիկեան ինծի դառնալով: Յետոյ տղուն դառնալով, ըսաւ.

— Տղաս սխալ էք, ես ոչ մեկենաս եմ, ոչ ալ բարերարութիւն ըրած եմ։ Ի՞նչպէս ես բարերար կ'ըլլամ, երբ ես բարերարութեան կարօտ եմ։ Ո՞վ ըսաւ ձեզի այդ բաները։ Ո՞վ տուաւ իմ անունս ձեզի, ո՞ւսկէ կը ճանչնաք զիս որ եկեր էք և չունեցածս կը խնդրէք և չունեցած յատկութիւններս ինծի կը վերագրէք։

— Բարերար Տէր, կրկնեց նորէն բանաստեղծը, ձեր համեստութիւնն է որ կը մղէ ձեզի այդպէս խօսիլ: Դուք մանիշակի մը պէս համեստ էք և չէք ուզեր յայտնել ձեր բարերարութիւնները, բայց ի լուր աշխարհի կը հռչակեմ և պիտի հռչակեմ, որ Վսեմաշուք Կոստիկեան, բարերար մըն է, մեկենաս մը, սատարող մը, ու ես իմ այդ գիրքս պիտի ձօնեմ անոր նման մեծ անձնաւորութեան մը:

— Գլուխս աւե՞լ փորձանքի մէջ խօթելու համար, բարեկամ։ Չի բաւեր իմ քաշածս: Ընդհակառակն հռչակեցէք որ Կոստիկեան ոչ մեկենաս է, ոչ սատարող և ոչ ալ բարերար։ Գացէք կը խնդրեմ, ըսաւ Կոստիկեան, ակամայ վերաւորելով խեղճ երիտասարդին դիւրազգածութիւնը։

— Բայց վսեմաշուք տէր, գիտէք ի՞նչ կը նշանակէ մերժել զգայուն բանաստեղծ մը, գիտէք թէ ի՞նչ է բանաստեղծութիւնը։ Ազգի մը իմացական արժէքին արտայայտութիւնն է ան, նման այն պայծառ հայելիին որ կ'անդրադարձնէ ցեղին ամենէն շքեղ մշակութային դիմանկարը։

Երիտասարդը այնքան յուզուած և միամիտ անկեղծութեամբ մը արտաբերեց այս խօսքերը, որ շիտակը ես ալ յուզուեցայ։ Ու կարճ կապելու համար ամէն խօսք, յանձնարարեցի գրասենեակս հանդիպիլ շաբթու մէջ անգամ մը։

*** Յաջորդ օրը իսկ յանկարծ անկուեցաւ դէմս բանաստեղծը, ու սկսաւ նախորդ օրուան կիսատ մնացած ճառը լրացնել ու Կոստանեանի ըրած գովեստները ինծի փոխանցել։ Յետոյ տոսիէն հանելով սկսաւ կարդալ իր ոտանաւորներէն մէկ քանին։ Նոյն պահուն եկաւ նաև ֆանթէզիսթ Արշակ Իսպէնչէրեանը, որ իմ յանձնարարութեանս վրայ հիւանդի մը մասամբ գացած էր, և կուգար տեղեկութիւն տալ անոր մասին ինծի։ Ան հիմակ աւելի կը չփէ քան կը քերթէ։ Մտիկ ըրաւ բանաստեղծին կարդացածները ու չի հաւնեցաւ։

— «Ես բոլոր տանք կը գրեմ քալած ատենս. նստած ատենս, քնացած ատենս, ճաշած ատենս, խմած ատենս, աշխատած ատենս, խօսած ատենս երբ և որ ժամուն որ ուզեմ և վայրկենական։ «Յանգ»ի հանք կայ այս գլուխին մէջ, մարդ չի կրնար հաւասարիլ, ըսաւ լըպը լըպը, ինքնիրեն ըսելով ինքնիրեն խնդալով։

Դուռը զարնուեցաւ և ուրիշ բանաստեղծ մըն ալ եկաւ. Սարգիս Բարսեղեանը, իր հետ բերելով իր հրատարակած բանաստեղծական մէկ հատորիկը «Հառաչներ եւ Շողեր» անունով, որ իսկապէս հառաչանքն էր իր թշուառութեան։ Աստուծոյ տուածէն հիմակ երեք բանաստեղծ ունէի դէմս. Իսպէնչէրեան տար ալ օձիքէն բռնեց, և երեքնուն մէջ ծագեցաւ գաղափարական դպրոցներու նախասիրութիւններէ առաջ եկած վիճաբանութիւն մը, ուր Սէնպօլիզմը, Ֆիւթիւրիզմը և Քիւպիզմը իրար կ'անցընէին։ Մէկը կը տար-

փողէր Գոլանճեանը, միւսը Խաճանեանը և միւսը Նազարեանը։ Գիւլիս տօլ եղաւ։ Ի վերջոյ միջամտելով ես երեքին ալ իրաւունք տալով կարճ կապեցի։ Բարսեղեանը ճամբեցի գիրք մը գնելով։ Արշակը նոր հիւանդի մը խըր-կեցի, ուր խօսելով խօսելով և խոլոր մոլոր նայելով գնաց, և անծանօթ բանաստեղծին ալ կարեւոր նուէր մը տուի, ու գործը վերջացուցի։ Այսպէս սուտ լուրին ծայրը անգամ ինծի դպաւ, Օտեան:

*** Նոյն լրատարածը քանի մը օր վերջը նորէն տեսայ։

— Գործ մը բա՞ն մը կայ, ըսելով մօտեցաւ և ձեռքս համբուրել ուզեց, կռնակս շոյելով։

— Ոչ առ այժմ բան մը չկայ, ըսի։

— Դուք բան մը ունէի՞ք հարցուցի։ Այս անգամ տարբեր հետաքրքրութեամբ մը։

— Բան մը պիտի ըսեմ, բայց ոտքդ պագնեմ անթըռ-նու ըլլայ։

— Խնդրեմ։

— Լուսիկեանը ձգեր է եղեր կինը, ոտքդ պագնեմ ու-րիշին բան մը չըսէք:

— Ի՞նչ կ'ըսէք, ըսի հաւատալ ձեւացնելով։

Որոշեցի շաբաթ մը սպասել այս լուրին հետեւանքին մասին։ Փորձառութիւնը այնպէս կը պարտադրէր այլեւս ինծի։

Ճիշդ գուշակածիս պէս եղաւ։ Բարեկամի մը հանդի-պեցայ և խորհրդաւոր կերպով մը ինծի մօտենալով.

— Ցաւալի լուր մը ունիմ, բայց ոտքդ պագնեմ մեր մէջը մնայ, ըսաւ։ Ու պատմեց Լուսիկեանի կնոջ պարագան։

Շատ ցաւալի բան, ստո՞յգ է հարցուցի, չլսած ձեւա-ցընելով։

— Ճիշդ տեղէն է լուրը։

Յաջորդ օրը երրորդ մը։ Ոտքդ պագնեմ մէկուն բան մը չըսէք, Լուսիկեանին համար սանկ սանկ կ'ըսեն կոր, լուրն ալ շատ վստահելի աղբիւրէ է, ըսաւ։

Վերջապէս այն շաբթուն շատ մը մարդիկ «ոտքս պագնելով» կը մօտենային, ու լուրն ալ այսպէս բերնէ

բերան ոտք պագնելով կ'երթար, ինչպէս որ ոտք պագնելով սկսած էր։

Կ'երեւի թէ այս լուրը միայն Լուսիկեանին ականջը չի հասաւ, որովհետեւ Լուսիկեան այն շաբթուն Թոգադլեանի մէջ տուած պարահանդէսին ներկայ կը գտնուէր իր տիկնոջ հետ։

Ահա թէ ինչպէս կը գարբնուին երբեմն սուտ լուրերը։

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

Զ.

Սիրելի Կոստան

Նամակներդ ճիշդ ատենին ստացայ, երբ արդէն Սմբատ Դաւթեան, բժիշկ Փաշաեան, Յ. Պարոնեան և ես կը պատրաստուէինք մեկնելու Եսկիւլապին: Դաւթեան իր առողջութեանը համար կը դիմէր, Փաշաեան իր բժշկական մէկ ուսումնասիրութիւնը պիտի ներկայացնէ, ես ալ թէ իբր թղթակից՝ և թէ ձեր Շատախօսութեան մասին յարգելի բժիշկներուդ կարծիքները տեղեկագրի մը մէջ ամփոփելով պիտի յանձնեմ։

Ճամբայ ելանք առանց սակայն Եսկիւլապին ուր կամ որ կողմը գտնուելուն մասին տեղեկութիւն մը ունենալու այս անծայրածիր աշխարհին մէջ։ Մասնաւոր ուղեցոյց մըն ալ չունենալով, առորեկեայ Վոլքաններուն ճամբան բռնեցինք, երթալու համար Կիկլոպներուն հսկայ գործարանին մէջ փնտռելու համար զայն: Բաւական տաժանակիր ճամբորդութենէ մը յետոյ երեք օրէն հասանք Կիկլոպներու Աշխարհը։ Ասոնք հրէշային հսկաներ են և ճարտար դարբիններ, որոնք ճակատնուն վրայ մէկ մէկ աչք ունին, և իրենց աշխատանոցը այստեղ երկրին ընդերքին մէջ ընտրած են, և որոնց հնոցներէն մուխի և բոցի յորձանքներ կը ժայթքեն, առաջ բերելով երկրային հրաբուխները։ Այս Կիկլոպներուն թագաւորն է Վուլքանոս Արամազդի Հերա դիցուհիէն եղած տղան, որ խիստ տգեղ ըլլալուն համար Արամազդ օր մը երկինքէն վար կը նետէ և այս անկումէն կաղ կը մնայ։ Բայց վերջը Արամազդ խղճալով թագաւոր կը հռչակէ զայն Կիկլոպներուն։ Հոս Վուլքանոսի մօտն էր որ մենք տեսանք Յ. Ալփիարը սեւցած ու մրոտ վիճակի

մէջ, երբ Վուլքանոսի հետ երկուքն ալ կաղն ի կաղ քննական շրջան մը կը կատարէին Կիկլոպներու մօտ։

Բայց Ալֆիար գոհ չէր իր վիճակէն, և արդարև գոհ ըլլալիք ալ բան մը չի տեսանք վրան։ Ի՞նչպէս եկած էր հոս, ի՞նչ պատճառով, չուզեց բան մը յայտնել և մենք ալ աւելին չի պնդեցինք։ Միայն վերջէն իմացանք որ դիցուհի մը հետապնդած ըլլալուն համար, Արամազդը գըռգած էր, որ զայն վար նետած էր ուղղակի իր Նմանին մօտ։ Այդէն կը գուշակէինք կնոջական խնդիր մը ըլլալը։ Ալֆիար ո՞ր ատեն խելօք մնացած է կին տեսած ատեն։ Երբ մեզ տեսաւ, կարծես հոգի առաւ, ու առանց իր մրոտ քրոտ վիճակին նայելու, սկսաւ համբոյրներու տարափով մը ողջունել մեզ, ու մեզ ալ մրոտել։

Եսկիւլապ որ հայրը եղած է բժշկութեան և իր բովանդակ երիտասարդութիւնը նուիրած բոյսերու ուսումնասիրութեան և բժշկած անոնցմով շատ մը հիւանդներ, օր մը Ապուղոսի զայրոյթը կը հրաւիրէ իր վրայ։ Ապուղոս կ'երթայ գանգատիլ Արամազդի, որ իր մեռելները դժոխք բերող առաջնորդը Հերմէս, երկար ատենէ մեռել չէ բերած իրեն, որքան ատեն որ Եսկիւլապ իր բժշկութիւնը ի գործ կը դնէր։ Ասոր վրայ աստուածներու հայրը բարկանալով որ հասարակ մահկանացու մը կը յանդգնէր միջամտել երկնքի ու դժոխքի գործերուն, կ'արձակէ իր շանթը Եսկիւլապի, ու կը գլորէ զայն Վոլքանին մէջ Կիկլոպներու մօտ, ինչ որ կը մնայ այնտեղ երկար ատեն։

Սիրելի Կոստան, այս պատմութիւնը գիտնալուս համար ուղեցոյց բռնեցի այս ճամբան, գտնելու համար Եսկիւլապը, բայց անոր տեղը գտանք Ալֆիարը։

Հարցուցինք Ալֆիարի թէ ո՞ւր է կամ ո՞ր մասին մէջ կը գտնուի։

— Ան շատոնց է որ ասկէ մեկնած է և ներման արժանանալով հիմակ դարձեալ Անմահներու պանթէոնին վրայ բազմած է, պատասխանեց։

— Անմահներու ո՞ր բնակաւառը։

— Ես ձեզի կ'ըսեմ և կ'առաջնորդեմ ալ, եթէ Վուլքանոսի մօտ բարեխօսէք իմ ազատութեանս մասին։ Մի նայիք իր սև իշխանութեան հանգամանքին։ Ան շատ ազ-

նիւ սիրտ մը ունի և երբեք չի մերժեր օտարներէ եկած խնդրանքը: Ես ալ ձեզի օգտակար կրնամ ըլլալ Եսկիւլապի մօտ, քանի որ Ան լայն համակրութիւն ունէր իմ մասին հոս գտնուած ժամանակ։

Չերկարենք, համաձայնեցանք։ Եւ երբ Ալփիար ներկայացուց մեզի Կիկլոպներու Թագաւորին, շատ պատուով ընդունեց և հրաման տուաւ որ իր թագաւորութեան ամէն սահմաններուն մէջ պտտինք։ Այս միջոցին յայտնեցինք մեր փափաքը Ն. Վեհափառութեան և խնդրեցինք որ մեզի շնորհէ Ալփիարը։

Վուլքանոս արդարև չի մերժեց և այսպէսով այս անգամ հինգ հոգի վերադարձի ճամբան բռնեցինք, հանդարտ և բնական ընթացքով, մինչ Ալփիար կ'առաջանար անհընդատ, մեզ ամենքս ալ ետևը թողելով:

Երբ Ե. բնագաւառը հասանք, Ալփիար մեզ ուղղակի առաջնորդեց Եսկիւլապի գիտութեան հոյակապ պալատը, ուր իր նախագահութեամբ բժկական կաճառը նիստ գումարած էր և կը վիճէին գիտական հարցերու շուրջ։ Կաճառին անդամներն էին բժիշկներ Գեաթիպեան, Խօրասանճեան, Փէշտիմալճեան, Լ. Մալխաս, Էսմէրեան, Եաղուպեան, Խնկիրեան, Հանըմեան։ Ալփիար որ ճամբու ընթացքին լուացուած ու հագուած էր, ներս դրկեց իր քարթը Եսկիւլապի, որ անմիջապէս հրամայեց մեզ ընդունիլ:

Նախ Տօքթ. Փաշաեան ներկայացուց իր գործը, բայց ժամանակի կարօտ ըլլալով անոր ուսումնասիրութիւնը, Կաճառը զայն բառաֆէ ընելով, յղեց բժշկական մասնաւոր յանձնաժողովի մը քննութեան: Յետոյ ես ներկայացուցի ձեր նամակին խտացած տեղեկագիրը, տեսակցած բժիշկներուդ կողմէ, որ Եսկիւլապ և իր կաճառը կարդալով, անվիճելիօրէն կը հաստատէր և կը վաւերացնէր բժիշկ Ա. Մէղպուրեանի Շատախօսութեան մասին յայտնած կարծիքները, առաջնութիւն տալով անոր: Իսկ Սմբատ Դաւթեանի հիւանդութիւնը, յետ մանրակրկիտ քննութեան, ոչ մէկ լուրջ հանգամանք տեսնելով մերժեց, աւելի հիւանդանոց

մտնելու պատրուակ մը նկատելով զայն, քան ուէ հիւանդութիւն, որուն համար շատ տխրեցաւ Դաւթեան։

Այս հոյակապ պալատէն մեկնելնէս վերջը, երկար պտոյտ մը կատարեցինք այս բնագաւառին մէջ, ուրտեղ առիթը ունեցանք տեսնելու բազմաթիւ հայ ականաւոր ազգայիններ, հոգեւորականներ և մտաւորականներ, ինչպէս ի մէջ այլոց Երուսաղէմի միաբան Սարգիս Եպիսկոպոս Աճէմեան, Եր. Սրմաքէշխանլեան, և Հնչակեան գործիչ Ասօ, Գէորգ Այվազեան և Արմէն Լուսինեան։ Գէորգ Այվազեան հոս կը վերհրատարակէ իր Մեղուն։ Ազնուոր երգիծաթերթ մըն է։ Միայն թէ շատ կը ճճէ, ով որ ալ ըլլայ: Թերթին ճակատը գրուած է միշտ։ Կեանքը ազատ է օրինաց սահմանին մէջ։ Բայց Այվազեան այդ օրէնքը ու սահմանը կ՚անցնի ու կը գլէ ամէն ատեն։ Վերջերս այնքան գէշ տեսակէն կճած է Լուսինեանի քիթը, որ ուռած և մեծցած է անսահմանօրէն, նոյնիսկ Սարգիս Եպիսկոպոսի, Սրմաքէշխանլեանի և Ասօի մեծակտուոյց քիթերն ալ գերազանցելով: Բարեբախտաբար մեր հոն գտնուած միջոցին պատահեցաւ այս արկածը։ Բժ. Տիգրան Փէշտիմալճեանը կանչեցինք խնամելու համար: Բայց Փէշտիմալճեան գործողութեան պէտք տեսնելով, անմիջապէս տեղեկագիր մը գրեց, ու պատգարակով փոխադրեցինք, Եսկիւլապի սահմանին մէջ գտնուող ամէնէն մօտակայ չքեղ հիւանդանոցներէն մէկը, ուր կ՚ընկերանային նաև մեզի Սարգիս եպիսկոպոս, և Սրմաքէշխանլեան։ Եւ երեւակայել որ այս վիճակին մէջ իսկ, սոսկալի խմած էր Լուսինեան։

Իսկապէս շատ սքանչելի հիւանդանոց մըն է ասիկա, որ նուիրուած է Եսկիւլապի անուան։ Շքեղ իր կառուցուածքովը և գործն է ճարտարապետ Սարգիս Պալեանի։ Մաքրութիւն, սպասարկութիւն, խնամք, բժշկական կազմածք, սնունդ, գիրք, ամէն ինչ անթերի է, ինչպէս Եսկիւլապի սահմանին մէջ գտնուող բոլոր հիւանդանոցները, որովհետև այս սահմանին մէջ է որ միայն գոյութիւն ունին հիւանդանոցները։ Հիւանդները հիւանդանոցներէն շատ աւելի քիչ են, շնորհիւ Եսկիւլապի:

Սմբատ Դաւթեանի բերնին ջուրե՛րը սկսաւ վազել, երբ ականատես եղաւ այսնկ կանոնաւոր հաստատութեան մը։ Ի՞նչ կ'ըլլար եթէ գոնէ վեց ամիս ինծի այստեղ ռը-բօ մը տային», կը կրկնէր։ «Ինծի ալ», կ'աւել-ցնէր Ալփիար, յուշկապարիկներու պէս ձիւնաթոյր հի-ւանդապահուհիները դիտելով։ Լսելով թէ Եզնիկ վրդ. հոս կը գտնուի, աւելի նախանձնին շարժեց երկուքին ալ։

— Ի՞նչպէս է վարդապետը, հարցուցինք հիւանդա-պահուհիի մը։

— Անկողնոյ կը ծառայէ, ըսաւ, հիւանդապահուհին։

— Վերջապէս բանի մը կը ծառայէ եղեր. աւելցուց, Պարոնեան։

Այս հիւանդ և գինով վիճակին մէջ պառկեցուցին Լու-սինեանը հիւանդապահուհիները, մասնաւոր սենեակի մը մէջ, ու սպասեցինք Օբէռաթէօռ Զարդարեանի գալուն, որ այցելու բժիշկն է եղեր այս հաստատութեան։ Վերջապէս կէս ժամ վերջը ան ալ եկաւ աւելի եւս գինով քան հի-ւանդը։ Լուսինեան երբ տեսաւ Զարդարեանի այս վիճակը, սթափեցաւ, վախցաւ և չուզեց յանձնուիլ։ Սկսան հայ-հոյել իրարու երկուքն ալ։ Բայց վերջապէս գինովութիւնը քլորոֆորմի տեղ ծառայելով, երբ նորէն զգայազիրկ եղաւ, Զարդարեան սկսաւ գործողութեան մինչ հայհոյելով։ Հա-կառակ բժիշկին ու հիւանդին գինովութեանց, գործո-ղութիւնը շատ յաջող անցաւ, առանց Լուսինեանի քիթէն ամենափոքր մաս մը իսկ հատուելու։ «Եթէ պէտք ըլլայ, կ'ապահովէր նախապէս Զարդար, կրնանք քիչ մը առնել Սար-գիս սրբազանին կամ Սրմաքէշխանլեանի քիթերէն»։ Բայց բարեբախտաբար շնորհիւ իր համբաւեալ ճարտարութեան որ և է հատում տեղի չունեցաւ անոնցմէ։

Սիրելի բարեկամս, մօտ առենէն պիտի մեկնինք Մոր-փէոսի տաճարը և պիտի գրեմ ձեզի անկէ մանրամասնօ-րէն։ Պատասխանը մի ուշացնէք, և աւելի տեղեկութիւն տուէք ինծի Ազգային կեանքի նկատմամբ։ Ի՞նչ վիճակի մէջ են ազգային գործերը։ Շատ հետաքրքիր են այս մա-

սին մեր լածները: Կը խնդրեմ նաեւ որ կալօն մը օղի ուղարկէք լաւ տեսակէն: Ողջ ըլլայ Սիրունին, անցեալները Գուքրէչէն ղրկած էր Լեւոն Շաթրեանի հետ, բայց ան ալ ճամբան ինքը քաշեր է։ Անոր հետ ասա՞նկ բան կը խըր-կուի: Անոր համար հաւատարիմ ճամբորդի հետ խրկէք, որպէսզի չիչը պարապ ձեռքերնիս չի հասնի, եւ բանի մը ծառայէ:

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

Է.

Սիրելի Օտեան

Նամակդ ստացայ ատենին, և շատ յուզումով կարդացի Լուսինեանին վերոբերեալ արկածին մասերը։ Կը զարմանամ թէ Գէորգ Այվազեան ինչու այսքա՞ն յանիրաւի չարչարանքի ենթարկեր է խեղճ հրապարակագիրը։ Եթէ անգամ մըն ալ տեսնէք, յայտնեցէք իմ ապաքինման մաղթանքներս ու ցաւակցութիւններս։

Դժբախտաբար ամէն կողմ այս ցաւալի երեւոյթն է որ կը տեսնուի։ Ամէն կողմ խնդիր, վէճ, վիրաւորանք, հաշիւ, շահամոլութիւն ամէն բան։ Ի՞նչ ըսել, ազգային նկարագիր, որ արմատական ունակութիւն մը եղած է այսօր մեր մէջ։

Այս օրերուս հոս ալ հրապարակ վէճ մը սկսաւ յուզուիլ երկու լրագրողներու միջև, Պարկեշտութեան խնդրի մը շուրջը, որ ազգային ու առեւտրական հանգամանք մը ունենալուն, բնականաբար անտարբեր չէր կրնար ձգել զիս, իր պարզած մէկէ աւելի երեւոյթներովը։

Ի՞նչպէս, յանկարծ յուզուեցաւ այս վէճը՝ և ի՞նչպէս այսքան ուռճացաւ երեւոյթին մէջ, ես ալ որոշ չեմ գիտեր։ Սա միայն գիտեմ որ Ա. Թերթին Տնօրէնը, Պարկեշտութեան դաս մը խորագրով յօդուածով մը, ուզած էր Պարկեշտութիւն ծախել հասարակութեան և իր յաճախորդներուն, իբր միակ ներկայացուցիչը համարելով ինքզինք այդ ապրանքին, այլուր գտնուածները կեղծ ու խարդախուած հռչակելով։

Այս ռէքլամը հազիւ թէ կը տեսնուէր իր Թերթին

մէջ, ուրիշ խմբագիր մը Շամեան որ նախկին ընկերակիցը եղած էր անոր, կրակ կը կտրէր, և ուրիշ թերթի մը մէջ կը պատասխանէր անոր բուռն յօդուածով մը, տէր կանգնելով Պարկեշտութեան։ Կը բողոքէր անոր կեղծ իրաւատիրութեանը մասին, կ'սպառնար դիմել դատարանի, ինքզինք միայն իրաւասու համարելով անոր ներկայացուչութեան, և փոխադարձաբար չինծու կը համարէր անոր բոլոր փաստերը և իրաւական արժէքները։

Վէճը բաւական տեւեց, և իսկապէս կ'սպառնար իյնալ դատարանի, եթէ երբեք բարեացակամ միջամտութիւն մը տեղի չունենար բարեկամներու կողմէ։ Ու այդպէս ալ որոշնցինք քանի մը բարեկամներու միջև, որոնք էին փաստաբան՝ Վ. Թօմպուլեան, Արշամ ու ես։

Փաստաբանը նախապէս կարծիքը իմանալու համար Պարկեշտութեան ինքնահռչակ ներկայացուցչին, փափկօրէն իր դրասենեակը հրաւիրեց զայն, յիշեցնելով իմ և Արշամի ներկայութիւնն ալ այս առթիւ։

Խմբագրապետը ազնիւ եղաւ հրաւէրին պատասխանելու, թէև Արշամ ով գիտէ ինչ պատճառաւ չէր կրցած գալ այն օրը։ Որով խօսակցութիւնը տեղի ունեցաւ միայն մեր միջև, և մէկ մըն ալ հոն հիւրաբար գտնուող վաճառական Կղեմէս Փարթամեանի ներկայութեամբը։

Փաստաբանին և իմ հարցումներուս վրայ, խմբագրապետը պատմականը ընելով խնդրին էութեանը, պարզեց անոր ներքին ծալքերը, իր նախորդ ընկերակիցը իբր պարզ աշխատակից մը ցոյց տալով առևտրական այս գործին մէջ:

— Բայց իբրև աշխատակից, որ երկար տարիներ ծառայած է ձեր գործին մէջ, կրնաք զոհողութիւն մը ընել և վէթ բաժին մը հանել գործէն։ Եւ խղճի օրէնքով ալ սանկ կարգադրութիւն մը լաւ կ'ըլլայ կարծեմ, դիտել տուաւ փաստաբանը փափկօրէն:

Անոր այս առաջարկին ես ալ համամիտ գտնուեցայ և ուժ տուի որ այս գործը վերջանայ այս կարգադրութեամբ։

— Ջանս, պատասխանեց, վանեցի խմբագրապետը փաղաքշական եղանակով մը, ան որ և է գործնական մասնակ-

ցութիւն մը չէ ունեցած այս գործին կողմակերպութեանը մէջ, և ոչ ալ կրնայ ունենալ որ եւ է իրաւասութիւն։ Ապրանքը իմս, ֆիրման իմս, Աւստրական Սենեակի արձանագրութիւնը իմս, արտօնութիւնը իմս, մթերանոցը իմս: Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ այս պայմաններուն ներքև ան ընկերակից, բաժնեկից ու պահանջող կ'ըլլայ ինծմէ, ջերբ զուտ իմ աշխատութեան միջոցներովս տէրը եղած եմ այսօր անոր:

— Այգ ձեր բարեացակամ զգացումներէն կախում ունի: Նախապէս ըսինք ձեզի այս կէտը՝ աւելցուցի իմ կարգիս։

— Բնաւ օժանդակութիւն մը չունեցա՞ւ ձեզի այս տղան այս գործին մէջ, հարցուց փաստաբանը այս անգամ գործը իրաւաբանական փափուկ կողմէն բռնելով:

— Գրեթէ ոչ, պատասխանեց ան։ Միայն Եւրոպա գտնուած ատեն, ապրանքին մէկ մասը ժըլէ եղած ըլլալուն, խնդրեցի իրմէն որ անգամ մը մեր հիւպատոսարանը դիմէ և հիւպատոսին միջամտութիւնը խնդրէ այս մասին, և ըրաւ ալ, ինչո՞ւ ուրանամ։

— Այդ իսկ բաւական է որ դուք խղճի օրէնքով գոհացում մը տաք անոր, ըսաւ փաստաբանը:

— —Ջանս, կրկնեց ան, ես այդ աշխատութեան փոխարժէքը լիուլի վճարած եմ իր ցոյց տուած ծախքերն ալ վճարելով, առանց առարկութեան և առանց ընկերութեան այդ ծախքը ներկայացնելու։ Ամբողջ գրպանէս տուած եմ անոնք։

— Ուղղակի ձեր անուա՞նը կուգայ այդ ապրանքը, թէ ոչ երկուքիդ անուանը վրայ, հարցուց դարձեալ փաստաբանը։

— Ոչ, Ջանս, ուղղակի իմ անուանս վրայ, և իբր ներկայացուցիչ բոլոր վաւերաթուղթերը ունիմ այս մասին։

— Ո՞ւր է ընկերութեան կեդրոնը։

— Պրիւքսէլ:

— Ի՞նչ է ընկերութեան անունը։

—Պարկեշտութիւն Անանուն Բոշէրիկ Ընկերութիւն։

— Որքա՞ն է ընկերութեան դրամագլուխը:

— 220 միլիոն ոսկի։

— Ուրիշ երկիրներ ալ ներկայացուցիչ ունի՞, հարցուցինս ալ։

— Այո՛, օրինակի համար Ֆրանսայի մէջ Արմէն Ենովքեան, Յունաստանի մէջ՝ Վ. Զէյթունցեան, Լիբանանի մէջ Սիրոբեան եւայլն։

— Ես 45 տարուան վաճառական եմ և առաջին անգամ է որ կը լսեմ՝ նման ապրանքի մը գոյութիւնը, վաճառականութեան մէջ, ըսաւ Կղեմէս Փարթամեան, զարմացած այս յայտարարութիւններէն։

— Կրնանք այսուհետեւ ձեր հետ՝ ալ գործակցիլ, յարեց Պարկեշտութեան վաճառականը անոր:

— Սիրով բայց ի՞նչ պայմաններու վրայ, աւելցուց Կղեմէս, յափշտակուած անոր խօսքերէն, որ չահամոլութեան հետ միամտութեան տօղ մը ունեցած է միշտ իր մէջը։

— Ա. Հրապարակի վրայ գտնուած ապրանքին հարիւրին տասը զեղչով.

Բ. Ապահովագրական թրանզիթ՝ ընդդէմ հրդեհի և այլ արկածներու.

Գ. Արագ գործառնութիւն . յանձնումի և ապսպրանքներու.

Դ. Էշանթիյօններու կատարեալ հարազատութիւն ապրանքի տեսակի և քալիթէներու մէջ, և դեռ ուրիշ շատ մը դիւրութիւններ։

Սոսկ կարծիքի փոխանակութեան մը համար հրաւիրած ըլլալով լրագրապետը այլեւս աւելորդ եւ անյարմար նկատեցինք աւելի խորանալ խնդրին և յարմար դատեցինք անգամ մըն ալ հրաւիրել խրատապահանջը ու եզրակացութեան մը յանգիլ: Ասոր համար ալ որոշեցինք ժամադրութիւն մը առնել ու ան ալ լսել։

Հրաւէրը և ժամադրութիւնը չեղած յաջորդ օրը իսկ կէս օրէ առաջ վազեց եկաւ ան գրասենեակս, իմացած ըլլալով մեր տեսակցութիւնը, որմէ հետաքրքրուած, կ'ուզէր տեղեկութիւն առնել մեր տեսակցութեանը մասին լրագրապետին հետ: Ծիշդ այս միջոցին կուգար նաև Արշամ իր խորհրդաւոր երեւոյթովը, ինչպէս ամէն օր կուգար գրեթէ այդ ատեններ։

Բացատրեցի իրեն ամէն բան, և այնպէս համոզուած ըլլալով, հաստատեցի իր հակառակորդին բոլոր խօսքերուն հիմնական օրինականութիւնը։ Բայց և այնպէս խոստացայ դարձեալ լեզու մը գտնել իրենց միջև, ու գործը վերջացնել

— Ի՞նչ լեզու կրնայ գտնուիլ եղեր ասոր մէջ։ Ամէն լեզու եփուած, խաշուած ու գործածուած է, ու բան մը չէ մնացած մսավաճառներուն քով անգամ, առանց սակայն իմ փորս կշտացնելու։ Ուտողն է՝ միայն որ կ'ուտէ, պատասխանեց իրաւապահանջը։ Աշխատողը ես, կազմակերպիչը ես, գործը յղացողը ես, գործին մարդիկը գտնողը ես, միջնորդը ես, հիմնարկողը ես, վազողը ես, և ուտողը վաստկողը ա՞ն ըլլայ։ Չէ՞ բարեկամ չէ։ Աս գործը ասանկ չ'վերջանար։ Ես գիտեմ գործը վերջացնելուն կերպը։ Թող չպիտի տամ սակայն որ ան ուտէ, վաստկի ու յղփանայ ու ինծի բարև բռնել տայ սեղանին դէմը սպասաւորի պէս։ Կը տեսնուինք, ասանկ բարև ըրէ առ Պարկեշտութեան կեղծ վաճառականին։

Ու ինքն ալ պատմականը ընելով խնդրին, յուզումէն դողդղացող ձեռքերովը դուրս քաշեց իր վալիզէն անանկ հակոտնեայ տօսիէներ, որ զարմանքի մատնեց զիս։ Ասոնց մէջ ամէնէն հետաքրքրականը կը կազմէր, իրենք իրենց մէջ կնքուած պայմանագրութիւն մը, որոնք ապրանքին շահուն շահակից ըլլալնին կը հաստատէին, և որոնց մասին բնաւ չէր անդրադարձած մեզի լրագրապետը իր տեսակցութեանը մէջ։ Ի՞նչու ծածկած էր ան այս կէտը, կամ ո՞ւրկէ կը հանէր այս վերջինը այս յայտնութիւնը։ Չեմ գիտեր։ Աս գիտեմ միայն որ մէկուն բամբը չէր բռներ միւսինը, եւ Պարկեշտութիւնն ալ կը չարչարուէր երկուքին ձեռքը։

— Ան ալ ձեր ըսածին բոլորովին հակառակը կը պնդէ, պատասխանեցի ճարահատ

— Ան թող պնդէ, ուզածին պէս պնդէ։ Իրականութիւնը շուտով յայտնի կ'ըլլայ։ Ի՞նչ կ'ըսէք եղբայր, դուք ինչ կ'ըսէք։ Ես եղայ առաջին անգամ այս գործին

ամբողջ նախապատճառը եւ իրականութեան ճամբուն մէջ գնողը, երբ անոր մէջ Պարկեշտութեան ապրանքին ամենափոքր հիւլէն իսկ գոյութիւն չունէր: Ես էի խորհրդատուն ընկերակցաբար կատարելու համար գործը, դրամագլուխը իմէն, աշխատութիւնն ալ իմ վրայ առանձնելով: Երբ առաջին անգամ գործի սկսանք, ես էի պատկան իշխանութեան մօտ դիմումներ կատարողը: Անհագին դժուարութիւններու բախեցայ, բայց յաղթեցի բոլոր դժուարութիւններուն: Գրեթէ երկրին մէջ ապրանք չէր մնացած ողվիզի արգելքին և քոնթէնժանի դժուարութեան պատճառաւ: Եթէ ոչ անկարելի գոնէ շատ դժուար էր անոր մուտքը: Յատկապէս Պելճիքա գացի և մեր հիւպատոսին հետ տեսնուեցայ, որը շատ ազնիւ գտնուեցաւ պէտք եղած աշխատութիւնը ընծայելու: Հոս ալ արդէն նախապէս խօսած ըլլալով Պելժիական հիւպատոս Մ. Բոմպառի հետ: Այս բոլոր աշխատութիւնները կատարելէ յետոյ, վերջապէս յաջողեցայ, փոխադրութեան գործին մէջ, և յեցուցի ապրանքը Յովակիմեան խանը: Յորդեցաւ խանը: Ինքը պատրաստ գտաւ ամէնքը, ու նստեցաւ պատրաստ ապրանքին վրայ, չահելով դրամ և խարդախուած գիրք:

Իրաւ է թէ՝ չարունակեց իրաւապահանջը իր արագախօսութեան դիւրասահ եղանակովը, ինքն ալ իր օգտակարութիւնը ունեցաւ այդ գործին չարունակութեանը մէջ, բայց շուտով աւրուեցաւ: Շահը զինքը մոլորեցուց, ու այդ շահամոլութեան մոլուցքէն բռնուած, ամէն տեսակ էնթրիկ բանեցուց զիս դուրս նետելու համար, ու նետեց ալ: Իրա՞ւունք է ասիկա: Ու այսօր ալ ծախու հանելու ելեր է ապրանքը նորանոր ռէքլամներով: Որի՞ն ապրանքը որի կը ծախէ: Այսօր իսկ բրօթէսթօ մը պիտի քաշեմ, ու արգելքի տակ պիտի առնել տամ ապրանքը:

— Ասանկ բաներու պէտք չկայ, միջամտեց Արշամ, որ մինչև այդ պահը ուշադիր մտիկ կ'ընէր, իր ծաւի աչքերուն կախարդիչ նայուածքը սեւեռած անոր վրայ:

— Հապա ի՞նչ բանի պէտք կայ, հարցուց իրաւապահանջը, անմիջապէս նախազգալով անոր տալիք պատասխանին երկդիմութիւնը:

— Համաձայնութեան։

— Ի՞նչ համաձայնութեան։

— Այսինքն համաձայնութեան։

—Համաձայնութիւն չի կրնար ըլլալ ասոր մէջ։ Ձեր գիտցածին պէս բան չէ ան, որ ուզածիդ պէս քիթդ խօթես ու բամպակէ թելով կապես։ Ասիկա դատարանը միայն կրնայ մաքրել։ Եթէ դատարանն ալ չի մաքրէ, միջազգային դատարանին պիտի դիմեմ, եթէ միջազգայինն ալ չի մաքրէ, Լահէի իրաւարար ատեանին պիտի դիմեմ, եթէ Լահէի իրաւարար ատեանն ալ չի մաքրէ, Ազգերու Խորհուրդին պիտի դիմեմ, եթէ Ազգերու Խորհուրդն ալ չի մաքրէ, օդանաւ նստելով Աստուծոյ պիտի դիմեմ, մինչեւ որ իրաւունքս ստանամ։

— Բայց ես մինչեւ այդ տեղուանքը բարձրանալու պէտք չեմ տեսներ, ըսաւ, Արշամ իր սովորական հեգնութեան նուրբ ալաքներովը։

Խորամանկ խմբագիրը որ շատ լաւ կը թափանցէր անոր հեգնոտ ոգիին, անմիջապէս փոխադարձեց, ըսելով.

— Այսինքն աւելի վար իջնեմ։

— Ոչ վեր ոչ վար, գործ մըն է ասիկա որ կրնայ կարգադրուիլ երկուստեք համաձայնութեամբ։

— Ի՞նչպէս կրնայ կարգադրուիլ, ես ձեզի խնդրին պատմականը ըրի, և դուք տակաւին համաձայնութեան վրայ կը խօսիք։ Կ'երեւի թէ չի կրցի հասկցնել ինքզինքս։

— Ի՞նչպէս չէ, հարց մըն է ասիկա որ շատ լաւ հասկնալի է։

— Այսինքն։

— Այսինքն խնդիր մըն է, որ աւելի պէտք է լուսաբանուի, ու երեւան ելլէ իրականութիւնը։ Կ'ըլլան, կը պատահին ասանկ գործեր, հարցեր, խնդիրներ։

— Միայն ինծի՞ պիտի պատահին ասանկ գործեր, հարցեր, խնդիրներ։

— Դիպուած, բախտ, պատահմունք, ճակատագիր։ Ի՞նչ ըսենք։

— Զգենք հիմակ այս բախդանմայական խօսքերը, ի՞նչ է հիմակ ձեր վերջնական կարծիքը այս մասին՝

— Ըսի ձեզի, ես համաձայնութեան կողմնակից եմ միշտ, ու այսպէս ալ գրած եմ ձեր խնդրին մասին։

— Ես բան մը չ'հասկցայ ձեր այդ գրածէն։ Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք։ Որ կողմը կ'ուզես տար։ Նպաստա՞ւոր, է անպա՞ստ է որո՞ւ և ո՞ր կողմին, հանելուկ է ասիկա։ Հիմակ է որ կարծիքնիդ առնել կ'ուզեմ ձեզմէ երբ այս խնդրին մէջ ալ միջամուխ եղած էք կամ պիտի ըլլաք արդէն երեքդ։

— Նորէ՞ն ըսեմ, համաձայնութիւնով կրնայ կարգադրուիլ այս գործը, ըսաւ Արշամ մեղմ ձայնը քիչ մը բարձրացնելով։

— Համաձայնութիւն կ'ըսէք կ'երթաք, գիտէ՞ք ինչ է համաձայնութիւնը կամ անոր նշանակութիւնը։

— Չեմ գիտեր, սորվելու պէտք ունիմ։

— Հա՛, սորվեցէք այն ատեն։ Համաձայնութիւն կ'ըսուի ու կ'ըլլայ այն ատեն, երբ կողմերու միջև որ և է խնդրի, իրի, կամ առարկայի, շարժուն կամ անշարժ ստացուածքի մը մասին դժուարութիւն մը կամ կնճռոտութիւն մը կը ծագի, և անոր մէջ երկրորդ մը կամ իրաւարար մարմին մը մտնելով, երկուստեք կը հաճեցնէ, արդար բաշխումներ տալով երկու կողմին։ Ասոր կ'ըսեն հայերէն՝ Համաձայնութիւն, Թուրքերէն՝ Իթթիֆագ, Անգլիերէն՝ Էկրիմէնտ, ֆրանսերէն՝ Անթանթ, Գերմաներէն՝ Ֆէռայն պարունկ, Իտալերէն՝ Աքքօռտօ, Յունարէն՝ Սիմֆօնի, ըսաւ իրաւապահանջը, իր լեզուական հմտութեան ամբողջ պաշարը փռելով, անոր առջև։ Մինչդեռ՝ շարունակեց, ասիկա այնպէս չէ։ Ես գործի մը կազմակերպիչը՝ հիմնադիրը եղած եմ և այդ կազմակերպիչի հիմնադիրի ընկերակցութեան բաժինն է որ կը գլացուի ինծի, իւրացնելով բովանդակ ապրանքը մէկէ մը։ Դուք ըլլաք իմ տեղս ի՞նչ կ'ընէք։

— Անշուշտ որ բան մը պիտի ընենք, ձեր ուզածն ալ այս է կարծեմ, և Ազգին շահն ալ այս կը պահանջէ արդէն։

— Ես պէտք չունիմ ուրիշներէ սորվելու ազգային շահերու տեսակէտը: Ես ձեզմէ աւելի աղէկ ըմբռնած եմ զայն:

— Գիտեմ...

Արշամ ոտքի ելաւ ու պատրաստուեցաւ մեկնելու:

— Բացորոշ չարտայայտուեցաք սակայն այս խնդրին՝ հարցին, գործին մասին, աւելցուց ան։

— Պէտք եղածէն աւելին։

— Իրաւունք ունի՞մ թէ ոչ,

— Կրնաք ունենալ, կրնաք ալ չունենալ:

— Ըսածէդ կը հետեւի որ ես իրաւունք չունիմ։ Շատ աղէկ: Կը տեսնուինք։

— Ես տուան՝ խօսք մը չըրի ձեզի, պատասխանեց միւսը, տարակուսանքով: Անշուշտ իրաւունք մը ունիք որ կը պահանջէք։ Այդ ձեր իրաւունքն է, և պէտք է որ ունենաք իրաւունք։

—Բայց եթէ վաղը ան ալ տեսնէք, այդ իրաւունքը անոր ալ տաք հաւանաբար։

Արշամ այս խօսքը չլսելու զարնելով, ըստ սովորութեան թեթեւօրէն փչելով և այտերը ուռեցնելով, գըլխարկը դրաւ ու մեկնեցաւ։

— Մեկնեցաւ Ազգը, ըսաւ, Գործկեշտութեան ախոյեանը, երբ երկուքս մնացինք։

Մինչ ես իմ կարգիս, կրկին խոստացայ կարգադրութեան մը բերել գործը, պայմանաւ որ ծայրայեղութեան չդիմէ։

Բայց ան՝ տարուած դարձեալ իր մտածման յաճախանքներէն, դարձեալ կ'անդրադառնար իր խնդրին, ու կը կրկնէր.

— Եւ խորհիլ որ հասարակութիւնը առաջնորդելու յաւակնութիւնն ալ ունի ան իր վրայ: Գէշը հոս է։ «Վա՜յ քեզ քաղաք, որ թագաւորդ մանուկ է»։

—Ի՞նչ ընէ հասարակութիւնը սակայն, երբ թագաւորը մանուկ է, պատասխանեցի։

— Թող չարժի էֆէնտիմ, ինքն ալ մանուկ չէ եա։ Մեծցած խոշորցած ահագին մարդ եղած է հիմակ։ Թող պաշտպանէ շահերը: Քանի մը շաբաթ առաջ «Որդւոց Որոտման» տաճարին մասին եղած գայթակղութեան համար, ահագին որոտում որոտացուցի և մէկը տեղէն չի շարժեցաւ։ Մեռելի փոշի ցանուած է կարծես այլեւս այս հասարակութեան վրայ:

— Եւ ի՞նչ որոտում։ Ես վախցայ չիտակը չանթահար ըլլալէ։

— Ամպրոպային, ահեղագոռ, սարսափունակ, որոտաց նորէն։

— Փայլակ, կայծակ, հուր, չանթ. աւելցուցի։

Վիրջապէս անոր մեկնումէն ու այս խօսքերն ալ որոտալէն վերջը, ինքն ալ երկար չի մնաց քովս, ու մեկնեցաւ Բարք Օթէլ, դիւանագիտական բարձր անձնաւորութեան մը հետ ինթէրվիւ կատարելու, որ պիտի զարմանայ անշուշտ յաջորդ օրը նոյնինքն դիւանագէտը, իր բերանը դրուած խօսքերուն մասին, երբ կարդայ զայն Ճումհուրիյէթի մէջ։

*** Սիրելի բարեկամս, գալով դարձեալ ձեր օղիի խնդրին, մի կարծէք որ անփոյթ գտնուած եմ: Մի մեղադրէք զիս։ Ըսածիդ պէս փոխադրութեանց դժուարութիւնը և ճամբորդներու անյարմարութիւնն է պատճառը:

Յովհ. Ալիքսանեանի մեկնած միջոցին, խնդրեցի որ գոնէ կայօն մը առնէ: Զըլլար, Ս. Գիրքը չի թոյլատրեր, ըսաւ։ Մէջ բերի Նոյ Նահապետի պարագան: Դարձեալ չընդունեց։

Արամ Նիկողոսեանի առաջարկեցի ան ալ չընդունեց։ «Քալելով պիտի երթամ», ըսաւ։ Սուտ չէր։ Ես այս մարդուն օր մը օրանց շոգեկառք, շոգենաւ, հանրակառք, թաքսի կամ օթօպիւս նստիլը չի տեսայ, այլ միշտ քալելը տեսայ։ Ամէն ինչ իր ոտքերն էին, կառքն ալ, թաքսին ալ, շոգեկառքն ալ, շոգենաւն ալ: Կը քալէր ու կը քալէր Պէյօղլուէն մինչև Սարըեէր, Գումգաբուէն մինչև Եէշիլքէօյ, Հայտար Փաշաէն մինչև Գարթալ, սօր վիճակի մէջ,

կուրծքը բաց, հերարձակ ու մօրուքը հովէն հերձուած։ Ի՞նչպէս կրնայի սափրել ալ։ Անշուշտ հոս ալ հիմակ միեւնոյն մարզանքը կ'ընէ, աշխարհէ աշխարհ շրջան ընելով։

Պետրոս Ճանիկեանին ըսի։ Ան ալ ահագին դժուարութիւններ ցոյց տուաւ։ Նախ Թափուի խնդիր հանեց։ Ուզեց հասկնալ թէ խրկուելիք օղիին խաղողը Թուրքիոյ ո՞ր գաւառէն կամ գաւառակին այգեստանէն է։ Թէ այդ այգին երկրագործին ժառանգական ստացուածքն է՝ թէ դրամով գնուած։ Թէ ժառանգութեան փոխանցման կամ գնման ատեն Թափու եղա՞ծ է և Քատասթրօին մէջ արձանագրուա՞ծ է։ Թէ Ինհիսարի ապրանք եղած ատեն ապացուցուա՞ծ է այդ Թափուին վաւերականութիւնը։ Բոլոր ասոնք ճամբան կը հարցուին և այս օրինական լրացուցիչ պայմաններուն վրայ է որ միայն ապրանք մը կրնայ արտածուիլ։ Այլապէս ծանր տուգանքի կ'ենթարկուի, ըսաւ։

Իրապէս այսպէս է՝ թէ բերել չուզելուն համար այսպէս ըսաւ, այդ չեմ գիտեր։ Վերջապէս Մուամէլէճիի հետ է որ խօսեցայ, և անոնց խօսքերը պէտք է ընդունիլ միշտ վերապահութեամբ։

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

Ը.

Սիրելի՛ Մելիքեան

Նախորդ նամակովս իմացուցած էի արդէն ձեզ Նեկիւլայի պալատէն դէպի Մօրփէոսի պալատը կատարելիք մեր ուղեւորութեան դժուարութիւնը։ Մեր այս դժուարութիւնը իրականութիւն մը եղաւ, որքան դժուար՝ նոյնքան հաճոյալի պայմաններու տակ։ Դժուար՝ որովհետեւ Մօրփէոսին բնակավայրը անցնելու համար, պէտք էր անցնիլ անթիւ և անհամար ծովերէ, ու ասոր համար պէտք էր ստանալ Պոսիդոնին արտօնութիւնը, որ իշխողն է բոլոր ծովերուն, ջուրերուն ու ովկէանոսներուն։

Բայց նախ քան մեր ծովային համբորդութիւնը, յարմար կը նկատեմ քանի մը ծանօթութիւններ տալ ձեզի, Պոսիդոնի և անոր իշխանութեան տակ գտնուող կարգ մը դիցերու և դիւցազններու մասին, ինչ որ կրնայ հետաքրքրել ձեզ։

Երբ Պոսիդոն Արամազդէն կ'ստանայ ընդարձակ ծովերուն իշխելու իր իրաւասութեան սահմանը, կ'ուզէ նաեւ տիրանալ ան քանի մը հողերու ալ։ Ասոր վրայ Արամազդ բարկացած, կը զրկէ զայն իր իշխանութենէն ու կ'աքսորէ երկրի մէկ աննշան խորշը։

Տարագրուած աստուածը այն ատեն կ'սկսի զբաղիլ որմնադրութեամբ, ու կ'երթայ գործ խնդրել Լաւոմեդոն անուն թագաւորէ մը, որ իր քաղաքին համար պարիսպներ կը շինէր։ Թագաւորը կ'ընդունի իր խնդրանքը և Պոսիդոն կ'սկսի աշխատութեան։ Բայց երբ աշխատութիւնը կը լրանայ, Լաւոմեդոն կը մերժէ տալ անոր համաձայնուած վար-

մարը, որուն համար Պոսիդոն զայրացած, կը գրգռէ ծովային հրէշ մը, որ կ'սկսի աւերել շրջակայքը, և խորտակել նոյնիսկ նոր բարձրացած պարիսպները։ Լաւոմէտոն հանդարտեցնելու համար Պոսիդոնի բարկութիւնը կ'ստիպուի ցոյց տալ հրէշին իր մէկ հատիկ աղջիկը, որ անշուշտ պիտի յօշոտուէր, եթէ Հերակլէսի կողմէ չի փրկուէր։

Բարեբախտաբար այս դէպքով Արամազդի բարկութիւնը կ'իջնէ, ու կրկին իր իշխանութեան վրայ կը վերահաստատէ զայն։ Պոսիդոն ևս կը դադրեցնէ իր վրէժխնդրութիւնը Լաւոմէտոնի հանդէպ, որ զինքը. այնքան չարաչար կերպով խաբած էր։

Օր մը երբ ծովի Ներանուշ անուն յաւերժահարս քոյրերը, ջուրերուն մակերեսին վրայ տարածուած իրենց արքենի մարմնոյն տեսքը կը ցուցադրեն, Պոսիդոն կը նշմարէ անոնց մէջ Ամփիտրիթէն, ամէնէն գեղեցիկը այս քոյրերուն։ Պոսիդոն որ մինչև այն պահը իր մտքէն չէր անցուցած ամուսնութիւնը, կը փութայ անոր ձեռքը խնդրել։ Ամփիտրիթէ նախապէս կը դժկամակի անոր դէգ բնաւորութեանը պատճառաւ, բայց ի վերջոյ իր հօրը բարեկամ, Դափնէի խորհուրդներովը տեղի տալով կ'ընդունի, և այսպէսով դիցուհի կ'ըլլայ բոլոր ծովերուն։

Երբ մենք սայլակով երեք օրուան ճամբորդութենէ մը ետքը հասանք ընդարձակ ծովի մը եզերքը, դիցուհին ծովափէն ոչ այնքան հեռի, նստած էր սատափէ ձիւնանման ճերմակ մակոյկի մէջ, ծածկուած ծիածանի գոյնով ծփծփուն քօղով մը։ Ճեփ ճերմակ ձիեր կը քաշէին իր կառքը։ Իր երկու կողմէն շրջապատած էին տրիտոնները, կէս մարդ և կէս ձուկ, որոնք բոլորաձև խեցեմորթներու վրայ հեծած, փող կը հնչեցնէին։ Երբեմն իր անցքին ատեն կը ներկայանար նենգամիտ Պրոտէոսը, Պոսիդոնի ծովային հօտերուն հովիւը, որ կը հալածէր անոր առջևէն փոկերը, ծովահորթերը և ծովախոզերը։

Մեծ համբաւ մըն ալ այս Պրօդէս աստուածը կը վայելէ հոս։ Պոսիդոն իբր վարձատրութիւն իր կատարած ծառայութիւններուն անիկա օժտած է անցեալը, ներկան և

ապագան գուշակելու յատկութիւններով: Բայց դիւրին չէ անկէ կորզել գաղտնիքներ։ Եւ երբ կը դիմեն շատերը իրմէ խորհուրդ հարցնելու, յանկարծ ամէն տեսակ զարհուրելի ձեւեր կ'ստանայ հեռացնելու համար այս դժբախտները։ Երբեմն կ'ստանայ առիւծի մը դէմքը, երբեմն վագրի մը կամ կատաղի կինճի մը: Երբեմն կը փոխակերպէ ինքզինք ջուրի կամ բոցավառ կրակի մը: Զայն խօսեցնելու համար ուրիշ միջոց չկայ, բայց եթէ իր քնացած միջոցին յանկարծակիի բերել, ու կապելով անկարելի դարձնել իր ամէն շարժումները:

Սակայն և այնպէս միայն Ամփիթէտրը չէ ծովերու իշխողը: Կայ նաեւ Թէթիս՝ Երկնքի ու Երկրի աղջիկը, և Ովկիանոսի կինը, որ բաժնեկից է անոր հետ ջուրերու կայսրութեան։ Այս դիցուհին պալատ մը ունի ուր արեւը իր մայրամուտը հոն կը կատարէ ամէն իրիկուն։ Այս դիցուհիները և յուերժահարսերն են որ շատ անգամ պատճառ կ'ըլլան ծովերուն և ովկիանոսներուն խռովայոյզ վիճակին, այնպէս որ երբեմն Պոսիդոնի իսկ դժուար կ'ըլլայ խաղաղութիւնը պահպանել:

Եւողոս, հայրը և պահապանն է հովերու, և ունի անհանդարտ տղաքներ, որոնցմէ մէկ քանին կը փախչին տիկերէն, ուր սովորաբար ծակուած կ'ըլլան։ Անոնց ուժգին շունչը կը յուզէ ալիքները և կը գոգոէ զարհուրելի փոթորիկը։ Այն ատեն Պոսիդոն ստիպուած ալիքներուն վրայ ելլելով կը հրամայէ անոնց լռութիւն բարկացոյտ սպառնալով անոնց: Ամէնէն աւելի սոսկալի տղաքը Եւողոսի, Հիւսիսահովը և Հարաւահովն են, յաճախ այնքան աղետալի ծովագնացներուն։

Երբ Ամփիթէտրը նշմարեց մեզ ծովափին վրայ, իր սատափէ նաւակը ուղղեց մեր կողմը ու հրաւիրեց մեզ իր մօտ, ու երբ հասկցաւ մեր նպատակը, ազնուաբար խոստացաւ մեզ առաջնորդել Պոսիդոնի մօտ, բարեխօսել անոր, և ստանալ արտօնութիւն մեր ճամբորդութեան, և վերջապէս ամէն դիւրութիւն ընծայել մեզի: Ցայտնելով այս առթիւ մեր շնորհակալութիւնները նստանք նաւակին մէջ, ու խաղաղ ու հանդարտ օդով մը ճամբայ ելանք։

Առաջ գնացքով մը հազիւ թէ քիչ մը ճամբայ կարած էինք, նշմարեցինք Պոսիդոնի կառքը, լծուած փրփրալից չորս ձիերով, որոնց պոչը կը լմննար ձուկի պոչով: Խեցաձեւ էր կառքը, անիւները ոսկիէ էին և կարծես ալիքներու մակերեսին վրայէն կը թռչէին: Աստուածը անոր վրայ նստած էր եռաժանի մը բռնած ձեռքը երեք ծայրերով: Մօրուսաւոր էր դէմքը և գլուխը պսակուած ծովի տունկերով:

Մեր մակոյկը մօտեցաւ անոր: Դիցուհին մեզ ներկայացուց: Խոնարհեցանք խոր յարգանքով ծովերու այս մեծափառ Աստուածին առջեւ, և ստանալէ վերջ իր ահեղ հրամանը, ճամբայ ելանք միեւնոյն նաւակով, բայց այս անգամ Թէթիսի պաշտպանութեանը տակ, զոր Պոսիդոն կը տրամադրէր մեզ, ճեղքելու և արշաւելու համար ջուրերու այս անհուն և անսահման անապատը:

Հակառակ մեր նաւակին սրնթացութեան երեք օր երեք գիշեր անդադրում ճամբորդեցինք սակայն, և վերջապէս հասանք անքոյթ նաւահանգիստը, որ նաւահանգիստն է Մորփէոսի բնագաւառին և որուն մէջն է անոր հրաշալի պալատը:

Երբ մենք այս նաւահանգիստը հասանք, արդէն Պէկասի թեւաւոր ձիովը հասած էին նաեւ Ա. Սանտալճեան և Տ. Արփիարեան, կէս քուն կէս արթուն վիճակի մէջ գրեթէ: Անոնց բնագաւառը սահմանակից էր ու անոնց ճամբորդութեան առաջնորդ եղած էին Սամիկեան ու Միրայր Շիրակացի, որոնք երբ Մորփէոսի պալատը ուղղուեցանք, միացան մեզի: Բաւական քալելէ վերջ հասանք պալատը: Մորփէոս իր պալատը հաստատած էր այնպիսի աշխարհակէտի մը վրայ, ուր կը տիրէր բացարձակ լռութիւնը: Այս պալատին մէջ անթափանցելի էին արեւին ճառագայթները, ու չէր լսուեր ոչ աքաղաղին կանչը և ոչ ալ շուներուն հաչիւնը: Մուկի մը անցքը անգամ բաւական էր տիրող լռութիւնը խանգարելու:

Մորփէոս եբենոսէ մահճակալի մը մէջ պառկած էր, որուն վրայ կախուած էին խաշխաշի խուրձեր: Այս

տունկին ծաղիկներէն հաւաքուած պսակ մը, որ իր մէջ կը պարունակէր քնաբեր յատկութիւն, շրջապատած էր իր ճակատը, և ընկղմած էր ան խոր թմրութեան մը մէջ։ Անոր շուրջը կը թեւածէին զանազան ու այլազան ձեւերով թեթեւ Անուրջներ, տեսակ մը աստուածներ, որոնք մարդուս կուտային քաղցր կամ ծանր երազներ։ Ուրիշ մէկ մութ անկիւն մը, կը նշմարուէր երազներուն ամէնէն պժգալին Մղձաւանջը, կծկուած կապիկի մը ծամածուռ երեւոյթով։

Լուռ յաւերժահարսերու նշաններուն համաձայն, մեր մէջ ամէնէն զգուշաւորը և հանդարտիկը Շիրակացին, ընկերակցութեամբ յուշկապարիկին կամաց կամաց մօտեցաւ քունի աստուածին և մենք մնացինք քիչ հեռուն լուռ ու կարծես քար կտրած։ Շիրակացին իր շրթունքը մօտեցուց Մորփէոսի ականջին և շատ ցած ձայնով մը բաներ մը փսփսաց։ Մորփէոս հազիւ կէս մը բանալով աչքերը ու երեք անգամ յօրանջելով, երկարեց ձեռքերը, ու խաչխաչի այնպիսի զօրաւոր խուրձ մը տուաւ, որ կրնար ուղածը քնացնել։ Ցետոյ միւս կողմին վրայ դառնալով, առանց նոյն իսկ Շիրակացիին շնորհակալութեան փսփուքը լսելու նորէն քնացաւ: Երբ Շիրակացին մեր կողմը վերադարձաւ աստուածային պաշարով, զետեղեցինք այդ պաշարը սանտալճեանի և Արփիարեանի գլխուն վրայ, ու յուշկապարիկին նշանակած տեղը զետեղելով զանոնք, ձգեցինք պալատը դարձեալ իր յաւիտենական լռութեան մէջ, ու իսկոյն վերադարձի ճամբան բռնեցինք։

Դուրս ելած ատեններս Արփիար, որ չէր դադրեր հայբատ ակնարկներ նետելէ յուշկապարիկներուն, ըրաւ չըրաւ կսմիթ մը քաշեց անոնց ամէնէն գեղեցիկներէն մէկուն։ Սոսկալի ամչցանք և լռելեայն ներողութիւն խնդրեցինք անկէ։ Ասանկ տեղ մտնելիք մա՞րդ է ան: Խենթը մենք էինք որ հետերնիս տարինք։ Բարեբախտաբար Մորփէոսի պալատին մէջ էր որ կը պատահէր այս դէպքը։ Թէ ոչ ուրիշ աստուածի մը պալատին մէջ եթէ պատահած ըլլար, Արփիար հաւանաբար թաւալագլոր գտնէր զինքը դարձեալ Կիկլոպներու աշխարհին մէջ։

Կոստան, հիմակ ամէնքս ալ պիտի երթանք մեր օթե-
ւանները հանգիստ առնելու: Գրեթէ 15 օր ոչ մէկ համբոր-
դութիւն: Այս կարճ դադարէն վերջն է որ պիտի սկսինք նոր
արշաւանքի, առաջին անգամ ըլլալով դէպի Բագոսի տա-
տաճարը, ուրտեղ հաւաքուած են բոլոր խմանները: Բայց
մի նայիք ասոր, նորէն դուք ուղարկեցէք օղիս, եթէ մի-
ջոց ունենաք: Կը խնդրեմ նաեւ շատ, որ տեղեկութիւն
տաք ինծի գրական կեանքին մասին, ըլլայ տեղական թէ
համազգային, որ շատ կը հետաքրքրէ զիս: Այս կէտը լրջօ-
րէն նկատի առէք խնդրեմ, եւ գրեցէք կարելի եղածին չափ
ընդարձակօրէն՝ գրականութեան ամէն ժանրերուն մասին,
որոնք կը մշակուին ներկայիս հայ իրականութեան մէջ:

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

Թ.

Սիրելի Օտեան

Այսօր կը գրեմ ձեզի գրական կարգ մը երեւոյթներու շուրջ, այլ ոչ գրական ընդհանուր տեսութիւն մը, ինչ որ կ՚առաջարկէիք ինծի, ձեր վերջին շատ շահեկան գրութիւնովը։ Դժբախտաբար նման աշխատութեան մը նախաձեռնութիւնը անկարելի է ինձ համար, տրուած ըլլալով անոր դժուարութիւններուն տարողութիւնը եւ միջոցներու անբաւարարութիւնը։ Արդէն այս կարգի աշխատանքի մը համար, նախ պէտք է առնել Մամուլի արտօնութիւնը, ան ալ երկար բարակ գործ է, եթէ յաջողել իսկ առնելու ըլլանք զայն։ Ան կը վերաբերի մասնագիտական ուսումնասիրութիւններու մարզին եւ այս մարզին մէջ այս մենաշնորհը միայն յատուկ է մեր հայրենակցին։ Չեմ ուզեր ձայն գոգաել իր հողին վրայ ոտք կոխելով։ Արդէն բան կը փնտռէ, որով չեմ ուզեր ողջ գլուխս Աւետարանին տակ դնել։ Նշածն ալ արդէն մեծ բան մը չէ։ Օտեան, չկարծէք որ այն գրական փայլուն կեանքը գոյութիւն ունի ներկայիս՝ ինչ որ էր ձեր օրերուն։ Անցան գնացին անոնք ալ չի դառնալու։ Կմախքը միայն կայ հիմակ այդ փառաչուք անցեալէն։ Ու նորեր ըլլան հոս թէ արտասահման, հրաբորբ աւիւնով եւ աներեւակայելի զոհողութիւնով է որ միայն վառ կը պահեն հայ գրականութեան շիջանուտ կանթեղը, իւղի նիհար կաթիլներ կաթեցնելով անոր մէջ, առանց նկատի առնելու ժողովուրդին եւ մասնաւորապէս հայ հարուստին սառ անտարբերութիւնը։

Այնու ամենայնիւ մաքսանենգութեամբ նորէն կը հաղորդեմ ձեզի յառաջիկային կարգ մը տեղեկութիւններ,

հիմնուած միշտ այդ երեւոյթներուն վրայ, պայմանաւ որ ասոնք լոկ մէկու մը չի յայտնուին այդ տեղ.

***Մամութ այս ցամքած շրջանի նորերէն մէկն է. Անկաշառ տեսաբան և խիստ քննադատ, որ հաճոյք կ'զգար կարծես իր զոհերը չարչարելէ: Պատրաստուած և մշակուած միտք, հետեւող ֆրանսական նոր մտքերու, որ ազդկայի արշաւով մը մուտք գործեց հայ լրագրութեան մէջ, դայթակղեցնելով մասնաւորապէս դասականները. Իր ելոյթը անհրաժեշտութիւն մը լրացուցած պիտի ըլլար, եթէ երբեք գիտնար քիչ մը աւելի չափաւորութեան մէջ գործածել իր գրիչը, անձնականութեան զգացումը հեռու պահելով իրմէ. Բայց և այնպէս, գրական այս անիշխանութեան մէջ դարձեալ ներելի կրնայ համարուիլ իր այս թերութիւնը, երբ աչքի առջեւ բերենք բոլոր այն տեսարանները, որոնք կը խաղցուին մեր գրական ու լրագրական բեմին վրայ իրենց անանուն ողբերգութիւններովը. Մամութ թշնամին է բոլոր ասոնց. Թշնամին եսականութիւններու, թշնամին անտաղանդներու, թշնամին անարժաններու և թշնամին բոլոր ունայնամիտներու. Ան կը քալէ իր ճամբէն անվեհեր, չկացեալ երկաթով տապալելով բոլոր այս պալարները ու խոցերը, որոնք ենթարկուած են հոգեկան խեղանդամութիւններու, և որոնց իմացական ու բարոյական արժէքը, հազիւ թէ կրնայ անթացուպերու վրայ կանգուն մնալ:

Իր տեսլին եղաւ Հազաղեանով, ու եղաւ անոր ուխտեալ հակառակորդ մը, զարհուրելի պայքար մը բանալով անոր դէմ, քննադատելով անոր գիրքն ալ բանաստեղծութիւնն ալ, անձն ալ: Եթէ Հազաղեան շահեցաւ կամ չշահեցաւ անկէ՝ ինքը ամէն պարագայի աւելի շատ շահեցաւ, մէկ օրէն միւսը անուն հանելով, ինչ որ միակ նպատակակէտը կը կազմէ մեր նոր գրողներուն. Ու այս յաջողութենէն քաջալերուած, Մամութ փորձեց այս արհեստը ուրիշներու մորթին վրայ ալ, իբրեւ ուղղափառ հետեւող մը Մ. Սօվաժներու և Ժիւլ Վալլէսներու դպրոցին, անոնց քանդիչ արբեցութիւններովը ակաղձուն:

Սերելի Օտեան, հակառակութիւնը երկուստեք սահման չունէր, ու ես ջնջելու համար այդ հակառակութեան սերմը անոնց միջեւ, եւ հաշտեցնելու համար զանոնք դէթ երեւութապէս, պարտականութիւն համարեցի հրաւիրել զանոնք առանձին առանձին գրասենեակս, որ տակաւին կը շարունակէ ըլլալ հայ մտաւորական եւ ազգային դէմքերու կայլըոին, տրուած պայմաններուն համեմատ:

Նախ հրաւիրեցի Հազազեանը, որուն բացատրեցի նպատակս, կոչում ընելով իր անկիւնաչարութեան եւ միեւնոյն ատեն մատնանշելով տգեղ երեւոյթին տպաւորութիւնը հասարակութեան վրայ։

Հազատեան ուշադրութեամբ մտիկ ընելէ վերջ, ըսաւ.

— Եղբայր ես իրեն դէմ որ եւ է մեղք մը ըրած չեմ, ոչ ալ գրական ու սահմանային վէճ մը ունեցած։ Ինքն էր որ առաջին անգամ եղեռնամիտ յարձակումով մը ուզեց սպաննել մէկ գործս, որուն համար այնքան աշխատանք թափած էի։ Իր մէկ քննադատութեան համար ահագին վնասի ենթարկուած եմ, եւ հիմակ կը մնան գրքերս գրատանս մէջ անգործ ու անզբաղ։

— Կը խորհի՞ք որ այդ քննադատութիւնը եղած ըլլայ պատահառ։

— Այո՛, այո՛, ուղղակի այդ քննադատութիւնը։ Դատարան պիտի դիմեմ եւ հազար ոսկի վնասուց հատուցում պիտի պահանջեմ։

— Շատ չէ՞ հազար ոսկին:

—Ի՞նչ շատ, նոյն իսկ 2000, 3000, 5000 ոսկի պիտի պահանջեմ, բարոյական եւ նիւթական վնասիս համար։

— Բայց պէտք է գիտնալ թէ Կ, վաճառատան բաժնետէր մը չէ ան, ոչ ալ սեփականատէր:

— Որի՞ն հոգը. թող վճարէ որ գիտնայ աշխարհը ինչ կենալը։ Դիւրի՞ն է մարդու մը պատիւին եւ գործին հետ խաղալը։ Ինքը ո՞վ կ՚ըլլայ որ արուեստս եւ գործս կը քննադատէ:

— Ձե՞ք գիտեր, նորերը միշտ այսպէս կ՚ըլլան։ Քանդել հինը:

—Հասկցանք եղբայր թող քանդեն ուզածնուն չափ, բայց քանդելէ առաջ թող խորհին իրենց շինելիք շէնքին յատակագծին վրայ։ Ամո՞ւր է կամ խախո՞ւտ է հողը, կը դիմանա՞յ չ'դիմանա՞ր։ Իրմէ առաջ ալ ասանկ սերունդ մը կար որ ուզեց քանդել ու հարթել եղած բոլոր իմացական շէնքերը պարզապէս իրենց վրայ խօսեցնելու համար։ Ասոնք նոյն այդ սերունդին մնացորդներն են։ Օշականի սերունդը, անոր թոռները, թոռնորդիները, թոռան թոռները որ հիմակ հրապարակ ելած են ու կ'աղմկեն։ Ասիկա գրախօսական կամ քննադատական չէ, այլ կիրք ու ատելութիւն։

— Իր երիտասարդական արիւնին վերագրեցէք ան։ Այսպէս չի մնար, կը շտկուի։ Վաղուան սերունդն ալ վաղը միեւնոյնը պիտի ընէ իրեն։ Տիեզերական օրէնք է այս։

— Ինչո՞ւս պէտք, ինծի ըլլալէն վերջը։ Մենք ալ այդ շրջանները անցուցինք, բայց օր մը օրանց այսպէս չեղանք։

—Ամէն խառնուածքի յատուկ չէ այս։ Նկարագիր է ան։ Հոգ մի ըներ, աւելցուցի բանաստեղծին, ամոքելու համար իր ցաւը։

— Ի՞նչ հոգ պիտի ընեմ, ըսաւ ան, արդէն որի՞ չըրաւ որ ինծի պիտի չըներ։ Ողջերուն ըրաւ ըրաւ, մեռելներուն ալ ըրաւ։ Աճէմեան, Պէշիքթաշեան, Խորէն Նարպէյ, Թովմաս Թէրզեան բան մը չեն անոր համար։ Սիպիլ ոչինչ։ Զօպանեանին միայն խաչափայտը չի շինեց, այն ալ գուցէ Բարիզի փայտերուն տարապայման սղութեանը պատճառաւ։ Ո՞ր մէկը ըսեմ։ Ասոնք միայն այս պահուս յիշածներս են։ Վերջապէս ազգը զուրկ է եղեր հանճարէ և տաղանդէ։ Կարելի՞ բան է որ ազգը զուրկ ըլլայ հանճարէ ու տաղանդէ երբ Մամուլթի պէս մէնի մը գոյութիւն ունի։

— Այո՛, լաւ բանաստեղծ մըն է, աւելցուցի։

— Ձի հասկցայ, ըսաւ Հաղաղեան աչքերը խոշոր խոշոր բանալով այս յայտարարութեանս վրայ։ Ինչէ՞ն կ'ըլլայ եղեր բանաստեղծ։ Գիտէ՞ք ինչ ըսել է բանաստեղծութիւն։

Գրա՞ծ էք բանաստեղծութիւն կեանքերնուդ մէջ օր մը օրանց հատ մը, քառեակ մը գոնէ։

—Ոչ, կակազեցի խոստովանելով այս մահացու մեղքս:

—Այն ատեն ի՞նչ կարծիք կը յայտնէք ուրեմն բանաստեղծի և բանաստեղծութեան վրայ։

—Այնպէս կ'ըսեն։

— Ո՞վ կ'ըսէ։

— Ամէնքն ալ։

—Ո՞վ տուեր է եղեր այդ բանաստեղծի յատկութիւնը և վկայականը անոր:

— Ապողոն։

— Ո՞վ ըսաւ։

— Ինքը:

— Սուտ է։

— Կարծեմ թէ իրաւ է:

Հազազեան շուարեցաւ այս յայտնութեանս։

— Բու սեփական աչքերովդ տեսա՞ր, հարցուց։

— Այո, կրկնեցի, յատկապէս։

— Այն ատեն կեղծ է։

— Ի՞նչէն կը վճռէք կեղծ ըլլալը։

— Որովհետեւ եթէ այդ տեսակ վկայական մը ունենար, առաջ ես պիտի գիտնայի: Ես ամէն ատեն յարաբերութեան մէջ եմ Ապողոնի և Մուսաներուն հետ։ Պառնասի բարձունքը կ'ելլեմ ու կ'իջնեմ, ու անկէ է որ կ'ստանամ իմ ներշնչումներուս Անմահութեան Աղբիւրը։ Ես մօտ ատենէն կ'իմանամ այս գործը։

— Այն ատեն գրագէտ է, աւելցուցի։

— Գրագէտ ըլլալու համար պէտք է հասկցուի, ինչպէս կը հասկցուի Զօպանեանը Ասլանեան Սրբազանը, Հրանդ Ասատուրը, Սիպիլը։։ Դուք կը հասկնա՞ք այսօր անոր գրածները։

— Անշուշտ:

— Քանի որ անշուշտ, թարգմանեցէք գրածները որ մենք ալ հասկնանք։ Ասով գուցէ ծառայութիւն մըն ալ մատուցած կ'ըլլաք ազգին:

Վա՜յ էր եկած գլխուս, եթէ ստիպեր զիս Հազազեան նման աշխատութիւն մը։ Մեռած օրս պիտի ըլլար։

Վերջապէս յանուն համերաշխութեան երկար ջանքերէ ետքը, ըրի չըրի համոզեցի լոլոզեցի, սանկ կ'ըլլայ նանկ կ'ըլլայ, ըսի, յառաջիկային միասին գործակցելու հաւանականութիւններու վրայ խօսելով։ Անյիշաչարօրէն ընդունեց առաջարկս, հոս ձգելով ամէն հաշիւ, ամէն պահանջք և ամէն զայրոյթ։

— Ես իր անձին հետ բան մը չունիմ որ. իմ բողոքս միայն այդ գրութիւններն են։ Այլ է անձը, այլ են այդ, գրութիւնները, ըսաւ։

Իրաւունք ունի իրեն։ Ձեռնարկս յաջողած էր մասամբ. կը մնար հիմակ միւս եզրը։ Ի՞նչպէս ընել, ի՞նչպէս խօսիլ հետը։ Այս էր հարցը։ Խորհեցայ խորհեցայ, որոշեցի հեռաձայն մը ընել Կ. Վաճառատունը, ուր գրագրի պաշտօն կը վարէր, այն ատեն։ Եկաւ, ու քովս նստաւ։ Քանի մը բառով բացատրեցի նպատակս, Հաղադեանի հետ ունեցած տեսակցութիւնս, հաշտեցնելու ցանկութիւնս, անոր լաւ տրամադրութիւնը, հասարակական կարծիքը եւն. եւն.։

Խնդաց արհամարհոտ խնդուքով մը, ու պատասխանեց.

— Ասո՞ր համար կանչեցիք զիս։

— Այո։

— Ո՞վ է եղեր այդ մարդը որ պէտք հաշտուիմ։ Գոյութիւն չունի ինծի համար ատանկ մէկը, ըսաւ։

— Խենթութիւն չուզեր, Մինո, ամէն բանի չափ ու սահմանը կայ, ըսածդ չըսածդ, ըրածդ չըրածդ չ՚մնաց ալ մարդուն։

— Ես գէշ բան մը ըրած չեմ որ անոր, ըսաւ։

— Ըսել է գէշ ընե՞լիքներ ունիք, հարցուցի զարմացած։

— Անշուշտ։

— Բարեկամս, մարդը դատարան պիտի դիմէր, և ես համոզեցի որ ետ կենայ, ու ան ալ զիս չի մերժեց։ Կը յուսամ որ դուք ալ չէք մերժեր։

— Ուր որ կ'ուզէ թող հոն դիմէ։

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վերջը։

— Ինչ կ'ուզէ թող ան ըլլայ։

— Գիտցած ըլլաք սակայն որ եթէ դատարան դիմէ, դատը կը շահի։

— Թող չանի, բաւական է որ ես ըրածս ընեմ։

— Ամօթ են ասանկ բաները, հրապարակին վրայ եր-կուքդ ալ անուն ունիք, երկուքդ ալ բանաստեղծ էք։

Ծուռ ծուռ երես նայեցաւ այս խօսքիս վրայ։ Ու բար-կութիւնը զսպելով ըսաւ։

— Ի՞նչէն կ'ըլլայ եղեր բանաստեղծ, ո՞ր արուեստովը, ո՞ր գործերովը։

— Ինչո՞ւ, գործեր հեղինակութի՞ւններ չունի։ Մինակ դո՞ւք էք բանաստեղծ։

— Հովին տուր ամէնքն ալ։ Ան բանաստեղծ չէ, և չի կրնար ըլլալ։

— Ինչո՞ւ։

— Անանկ։

— Ի՞նչ է, գրագէ՞տ է։

— Գրագէտ ալ չէ։ Անօին արտը, Մկօին նախիրը, նկա-րագրելով, մարդ գրագէտ չըլլար։

— Բանասէ՞ր է։

— Բանասէր ալ չէ։

— Հրապարակագի՞ր է։

— Հրապարակագիր ալ չէ։

— Հապա ի՞նչ է։

— Բան չէ, Թորոս է։

Փորձին չեկաւ։ Նեղուեցաւ, ոտքի ելաւ մեկնելու համար, ճաշած չըլլալը պատրուակելով։

— Միասին կը ճաշենք, նստեցէք. կրկնեցի։

Չի նստաւ։ Այն ատեն տարբեր ռազմավարութիւն մը խորհեցայ։ Խօսակցութեան նիւթը փոխեցի, կամ աւելի նիւթը իր վրայ դարձուցի։ Ու սկսայ գովել իր գործերը, յօդուածները, իր քիւպիք բանաստեղծութիւններուն բնա-կանութիւնը, վերջապէս իր ճախրասլաց երեւակայութեան անմատոյց խոյանքները։

Փորձին եկաւ։ Այս անգամ նստաւ, ուրախացաւ, մտիկ ըրաւ զիս, հաճոյք զգալով անոնցմէ։

Ի՞նչ օգուտ սակայն, այս անգամ չի կրցի հասնիլ նպա-տակիս, ու Մամուլթ, բաժին պէս ալ չարունակեց իր ա-նողոք պայքարը անոր դէմ։ Իրեն միացաւ նաեւ այս ան-

գամ Շամեան, այնպէս որ Մուրճին և Սալին մէջը մնաց ան: Մէկը Մուրճը եղաւ, և միւսը Սալը, որոնք ծեծեցին, ու զարնեցին՝ զայն անվերջ: Մետաղը կակուղ, դիւրաթեք և գալարուն ըլլալուն, կայծկլտելով, կարմրելով ու մխալով, ամէն ձեւ ու կերպ կ'առնէր սալին վրայ, մանաւանդ որ վարպետ դարբինը գիտակ մետաղային տեսակարար յատկութիւններուն, իր ունելիովը ճարտարօրէն իր ուզած եղանակովը կը դարձնէր զայն ամէն կողմ: Հուսկ անկենդան գետին իյնալով ան, կը վերածուէր սեւ ու թանձր նիւթի մը, գտնելով վերջապէս իր վերջնական ազատութիւնը:

Ու ամէն անգամ որ կը տեսնէի այս տեսարանը, միտքըս կուգար Միյլիէի le Forgeronի տողերը.

Ton marteau tombe, tombe et bondit sur l'enclume,
L'etincelle jaillit et meurt en fremissant,
Loin du métal ardent qui rougit et qui fume.

Այս անագորոյն աշխատութենէն ետքը Մամութ Թաղեց ան, ու անգամ մըն ալ չելլելու համար տապանաքար մըն ալ դրաւ վրան: (*) Բարեբախտաբար գեղջուկ տէրտէրն որ «Ձայն մը գերեզմանէն», ըսելով, դրուատիքը ըրաւ Հազարեանի, „Ես եմ Յարութիւն և կեանք, որ հաւատայ յիս կեցցէ», բնաբանով:

Հազիւ թէ լսեց գեղջուկ տէրտէրին այս ձայնը, Կրօն. Ժողովին Ատենադպիրը, կրակ կտրեցաւ, ու խնդիրը հանեց Կրօն. Ժողովի սեղանին: Ի՞նչպէս կ'ըլլար որ հասարակ մահկանացու մը կը նմանցնէր Քրիստոսի: Իրար անցաւ Կրօն. Ժողովը: Թէր ու դէմ վէճ, կռիւ, ակնարկութիւններ իրարու դէմ: Ոմանք կը դատապարտէին գեղջուկ տէրտէրը, և ոմանք ալ կը պաշտպանէին: Ժողովին Ատենապետը ֆանաթիք հոգեւորական մը, եղածը զայթակղութիւն, սրբապղծութիւն նկատելով, կարգալուծութիւնը կը վճռէր: Ատենադպիրը հերետիկոսութիւն ամբաստանութիւն կը հռչակէր, ու մէջ բերելով Վարք Սրբոցէն, Ագա-

(*) Տես Ազդարար 928 Հոկտ. 16

թոնգեղոսէն, Մխիթար Գօշէն ու Մաշտոցէն փաստեր, վկայութիւններ, պատիժ կը պահանջէր։ Քահանայ անգամ մը փիլոնազրկութիւնով մը կը բաւականանար։ Ուրիշ անգամ մը աւելի յուշիկ, ներում կը հայցէր նախագահէն, որ լուռ ու մունջ կը դիտէր այս տեսարանը քթթելով արտեւանունքները։ Ուրիշ երկու քահանաներ կախակայումով մը կ'ուզէին վերջ տալ դէպքին։ Բայց Ատենադպիրը աւելի զայրացած, պայքար մըն է կը բանար հիմակ այս երկու քահանաներուն դէմ։

— Ո՛չ, կախակայելու չէ, այլ կախելու է, կը գոչէր։

Ու շարունակելով իր փաստերը ու վկայութիւնները։ կը ճառէր.

— Եթէ ակն քո գայթակղեցուցանէ զքեզ, հան զդա և ընկեա ի քէն, զի լաւ է միականի մտանել Արքայութիւնն Աստուծոյ, քան երկու աչօք ի գեհենն»։

Ատենապետը իրաւունք տալով, կը սաստէր ընդդիմադիրները։

Վարդապետ մը ջղայնացած կը պատասխանէր. «Անմեղն ի ձենջ նախ նա ընկեսցէ քար ի վերայ դորա», ըսելով։

Օտեան, բոլոր այս անցքերէն ետքը, մի զարմանաք երբ ըսեմ թէ, Հազազեան քանի մը շաբաթէն ետքը, Զատկին առաջին օրն իսկ, գլորելով իր վրայէն ամէն քար ու ծանրութիւն, յարութիւն կ'առնէր, հագուած ու զարդարուած գեղեցիկ «Զմրուխտէ Պատմուճան»ով մը։

Արար աշխարհ զարմացաւ այս յարութեան, և գեղջուկ տէրտէրն էր որ դարձեալ կը քարոզէր, «Զի լցցի բանն մարգարէին Սերովբայ որ ասաց» խօսքը, բնաբան առնելով։

*** Սիրելի Օտեան, այս այսպէս։ Գալով երգիծաբանութեան և երգիծաբաններու, այսինքն ձեր ժանրին, խօսելիք մը չունիմ այս մասին, որովհետեւ ձեր մեկնելէն ի վեր թափուր է այդ աթոռը հայ գրականութեան մէջ։ Անժառանգ ժառանգութիւն մը կամ լքեալ գոյք մը, որ մնացած է անտէր ու անտիրական։ Իրաւ է թէ ասկէ անկէ երբեմն ներկայացան ժառանգորդներ, բայց անոնք ալ

Էմիրխանեանի ժառանգորդներուն պէս կամ կեղծ էին, և կամ զուրկ օրինական հանգամանք ներկայացնող վաւերագիրներէ, որով չի կրցին տիրանալ այդ ստացուածքին։ Ինքն ալ արդէն դժուարահաճ ու պատուախնդիր մարդ, ոչ մէկուն երես տուաւ։ «Աւելի լաւ է որ անօթի՛ մնամ, քան թէ խաղալիք դառնամ այս կարգի պարապ մարդոց ձեռքը» ըսելով, կռնակ դարձուց։

Այնպէս որ մեկնելէդ վերջը Եգիպտոս մնաց ժամանակ մը, խիստ անձկութեան մը մատնուած, Յետոյ մուրալով քուրալով անցաւ Ամերիկա: Հոն ալ մարդ վրան չի նայեցաւ։ Ուզեց անցնիլ Հայաստան, բայց կարելի չեղաւ։

Անցաւ յետոյ Ֆրանսա: Հոն դիմեց իր վաղեմի բարեկամին Արամ Անտոնեանի, յուսալով որ նոյն վերաբերումը պիտի ունենար իր հանդէպ։ Բայց դժբախտաբար տեսաւ որ Անտոնեան սրտաբեկ եղած էր այլեւս։

Այն ատեն հանդիպեցաւ Նշան Պէշիքթաշեանի, որ լաւ ընդունելութիւն մը ըրաւ: Կապեց, կոկեց. հագուեցուց, ագուեցուց ու հանրութեան ներկայացուց զայն վաւերուն երիտասարդի մը պէս։ Ամէնքը ուրախացան, որ վերջապէս երիտասարդ ու լաւ գրողի մը հովանաւորութեան ներքեւ գոյն ու հոգի կ'առնէր ան այսպէս, բայց այս ուրախութիւնը երկար չի տեւեց։ Պէշիկթաշեան ալ թող տուաւ օձիքը։ Երբ լսեցի այս լուրը շատ տխրեցայ, և գրեցի որ շարունակէ իր հովանաւորութիւնը, իբրեւ ամէնէն աւելի յարմարագոյն ժառանգորդը այդ կալուածին։ Պէշիկթաշեան կը պատասխանէր իր միջոցներուն անբաւարարութիւնը և նիւթական վնասները անոր երեսէն, բեռցնելով այդ վնասներուն ամէնէն մեծ մեղքը Ազգին, որ չէր քաջալերած ինքը այդ զոհողութիւններուն մէջ: Ի՞նչ կրնայի ըսել: Ան ալ իրաւունք ունէր։

Ասոր վրայ Երգիծանքը անցաւ Պալքանները և հոն ալ գտաւ իր շուրջը ամայութիւն: Սուրիա Իրան նոյնպէս։ Երկար թափառելէ վերջ, օր մըն ալ հոս գտանք զինքը գրգլեակներով։ Շատեր դարպասներին շուրջը թաքնուած հանք մը նշմարելով անոր մէջ, և կամ օգտուելով անոր

աղքատութենէն ուզեցին շահագործել զայն։ Բայց Երգիծանքը հասկնալով անոնց պարապութիւնը, սաստեց ու ճամբեց այդ աներեսները:

Վերջապէս հասկնալով որ իր հին ծանօթներէն Աշոտ Պէչեան Բանկալթիի եկեղեցին գրուած է, հոն դիմեց: Իրօք ալ այդ միջոցին Աշոտիկը այդ եկեղեցիին թաղականը, հոգաբարձուն, մատակարարը, քահանան, աւագերէցը ամէն ինչն էր ու ամէն օր մոմ կը վառէր Ս. Կոյսին պատկերին առջեւ երկար աղօթելով և Ս. Կոյսէն դրամ խնդրելով, բաժնելու համար ասոր անոր. իբրեւ նոր իմն Աշոտ Ողորմած, ինչպէս կ'ընէր ամէն տարի։ Երգիծանքը անշշուկ ներս կը մտնէ եկեղեցիին սենեակէն, ուր Պէչեան այդ պահուն յափշտակուած, ինքնիրմէն ելած եղերերգ մը կը գրէր համարակ նպարավաճառի մը վրայ, որ ոչ մէկ օգտակարութիւն ունեցած էր ոչ իրեն, ոչ-չուրջիններուն և ոչ ալ համայնքին։ «Որքա՞ն դժբախտ է եղեր այս ազգը Աստուած իմ, գէթ այս հարուածը խնայէիր»։ Մինչ այս տողերը գրած պահուն էր, որ տեսաւ Աշոտ Երգիծանքը քովնտի կանգնած իր մօտ, ուր թուղթ, գրիչ, մելան ձգելով.

«Օ՛, պարոն Երգիծանք, բարի եկաք, հազար բարի, ե՞րբ եկաք, ի՞նչպէս էք, աղէ՞ք էք, հայրիկդ մայրիկդ. մօրաքոյրդ, մօրեղբայրդ ի՞նչպէս են աղէ՞կ են, քեռորդիներդ մեծցա՞ն, Սաթենիկը, Սիրանուշը ի՞նչ եղան, նշանեցի՞ք, պզտիկ Ստեփանիկը դպրոց կ'երթա՞յ թէ ոչ արհեստի դրիք...

Երգիծանքը կ'սպասէ որ վերջը բերէ և այս հարցումներուն պատասխանէ, ի զուր: Աշոտ կը շարունակէ, "Աղէկ կը տեսնեմ ձեզի, գիրցեր էք, ա՜լ որքա՞ն կարօտցած էի, լուսահոգի հայրիկը միշտ վրադ կը խօսէր, Օտեանն ալ թաղեր էք, Աստուած լուսաւորէ հոգին, հողը թեթեւ ըլլայ։ Աղէկ որ եկաք, ասկէ վերջը ամէն օր կը տեսնուինք, հրամանքդ ի՞նչ կը հրամմէք, սո՞ւրճ, թէ՞յ, օշարա՞կ: Նստէք կ'աղաչեմ խօսելիքներս շատ է եղբայր, միշտ կ'ուզէի գրել բայց հասցէդ չէի գիտեր, ինչո՞ւ տխուր էք, չէք խօսիր, բա՞ն մը պատահեցաւ...

— Ոչ, ես դեռ կը…

— «Շնորհ ըրէք, ես ալ յօդուած մը կը գրէի կոր, շատ բարի, շատ բարեսէր ննջեցեալի մը վրայ, դուք եկաք լուսահոգին շատ աղէկ մարդ էր, ձեռքը պակաս չէր ամէն բարենպատակ գործերու մէջ և աղքատներէն, բայց ի՜նչ ընենք Տէրոջը կամքը այս է եղեր։ Հիմակ ըսէք նայինք, ո՞ւսկէ կուգաք, «ա՜հ, աս ալ ուսկի եկաւ, հազիւ պիտի խօսէինք» կ'ըսէ մէկը նշմարելով, որ ուղղակի կուգար եկեղեցւոյ սենեակը։

Երգիծանքն ալ հետաքրքրուելով դուրս կը նայի և կը տեսնէ որ եկողը միջահասակ, կոկիկ հագուած նազելաճեմ քայլերով երիտասարդ մըն էր։ Երբ ներս մտաւ երիտասարդը, Աշոտ յանկարծ ընդառաջելով զայն, անկէ առաջ.

Բարե՛ւ Գ. Սիմքէշեան կը բացագանչէ, հրամմեցէք, հրամմեցէք, հրամանքդ ի՞նչպէս է, հայրիկդ, մայրիկդ, յաճախորդներդ, գործիքներդ ի՞նչպէս են, ո՞ւր էիք եղբայր կարօտցայ, քանի օրէ ի վեր կ'սպասէի…

Երգիծանքը զարմացած երեսը կը նայի։ «Արդեօք սխա՞լ էր տեսածս», կ'ըսէ իւրովի։

— Երէկի յօդուածդ կարդացի, շատ աղուոր էր…

Եդուարդ Սիմքէշեան որ նոյն ինքն էր, կը ժպտի, դէմքը կը ճառագայթի այս ընդունելութենէն և գովեստէն:

—Չուզեցի ձեզի նեղութիւն տալ, ես շատ համեստ տղայ մըն եմ, կը պատասխանէ, շիկնելով, կոտրտուելով։

Վերջապէս բազում շողոմանքներէ ետքը, միտքը կ'իյնայ Աշոտին և կը ներկայացնէ ան Երգիծանքին գովեստներով, թիթեռելով։

— Ես շատ համեստ տղայ մըն եմ։ Կը կրկնէ, Եդուարդիկ, գուցէ այս անգամ ինքն ալ նեղուելով այսքան գովեստներէն։ Երկուքն ալ իրարու ձեռք կը սեղմեն։

Յետոյ Եդ. Սիմքէշեան կ'սկսի ճառել գրականութենէ։ Կը գովէ սիրածները, կը դատափետէ չսիրածները, այս վերջինները զուրկ համարելով «արուեստի կերպընկալութեան շնորհներէ»։ «Արուեստը, կը շարունակէ, Եդուարդիկ, արուեստագէտին ներաշխարհէն արտայայտել այն

ներուժ ստեղծագործութիւնն է, ուր ամբոխային իմացութեան տարողութիւը անզօր կը մնայ. թափանցումներու ներխուժումը թանձրացեալօրէն յայտնատեսել է: Ան՝ ներշնչման անդրադարձումն է հոգեկան հզօր ուժին, որ իր գոյաացութիւնը կը սնուցանէ իր Աստուածացեալ կերպարանքներովը տարրերային երեւոյթներու պատկերացմանը առջեւ»:

Երգիծանքը կը նայի ու կը նայի անոր, երբ ան ճեմելով սենեակին մէջ, ոգեւորուած ու բարձր ձայնով այս խօսքերը կ՚արտասանէր: Ի՞նչ կ՚ըսէր: Խորհուրդ անլոյծ: Ու կ՚եզրակացնէր ինքնիրեն Պիւֆոնի խօսքը. «Ոճը մարդուն մէջ և փոխադարձաբար՝ անձը կը յատկանշէ», ըսելով

Ապա խօսքը կ՚անցնի Մոլիէռի վրայ, և Երգիծանքը կը շեշտէ անոր կատարած մեծ դերը իր արուեստին մէջ, որ այնքան ուժեղ ընդունակութիւնով կրցած էր թափանցել մարդկային հոգեբանութեան խորքը, նրբադատ հեգնութիւններով ձաղկելով բոլոր ապականութիւնները:

Տեսակէտի, ըմբռնումի ու ճաշակի զանազանութիւն մը առաջ կուգայ սակայն այս խօսակցութեան մէջ Եդուարդին ու Երգիծանքին միջեւ, այս վերջինը երբեմն տեղ տեղ շատ թոյլ գտնելով Մոլիէռի «Երեւակայական Հիւանդ»ին կարգ մը մասերը: Երգիծանքը՝ որ կատաղի Մոլիէռեան մըն էր, չի մարսեր Սիմքէշեանի այս անկարկութիւնը, ու խօսակցութիւնը կը դառնայ բանավէճի ու բանավէճն ալ գրեթէ վէճի:

— Կ՚երեւի դուք չէք հասկցած անոր այդ մասերը և կամ չէք կարդացած Մոլիէռի ամբողջական գործերը, կ՚ըսէ Երգիծանքը անոր, սրտմտած:

— Սօփօշօ՛գ, կը գոչէ Եդուարդ յանկարծ անոր երեսին, առնելով անոր այս խօսքէն, ինչպէս սովոր էր երբ արժանապատուութեան վիրաւորանքի մը առջեւ գտնէր իր անձը: Ինծի՞ կ՚ըսէք այդ խօսքերը: Ո՞վ ըսաւ ձեզի որ ես չեմ հասկցած ու կարդացած անոր գործերը: Ո՞վ կարծեցիք զիս: Հասկցած կարդացած ու մարսած եմ ձեզմէ շատ

աւելին։ Ո՞րը չեմ կարդացած։ Les Precieuses Ridiculesը, l'Ecoles des Femmesը, le Misantropheը, George Dandinը, les Fourberies de Scapinը, les Bourgeois Gentil-l'hommeը, le Medecin Malgre Luiն, les Femmes Savantesը. l'Avareը, Tartufeը,։ Ամէնքը կարդացած եմ։ Ոչ թէ միայն անոր՝ այլ Ժիւնըվալի, Շառլ Թօ ըքէի և Տը-նիէի երգիծական գործերը։ Յետոյ դասականներէն Լուկիլիոսի, Ովրատիոսի Յուվնալի գործերը։ Յետոյ անուանի հայ երգիծաբաններէն Պարոնեանի ու Օտեանի բոլոր գործերը։ Ես գրագէտ մըն եմ, ու գրագէտը պէտք է կարդայ ամէն բան։

Կը սահմռկի Երգիծանքը գրագէտին այս բարկաճայթ խօսքերուն և ըսելը իսկ կը զղջայ։ Բայց բարեբախտաբար Աշոտ Պէչեան, որ մինչեւ այն պահը ի՞նչպէս կ'ըլլար լուռ մնացած էր, կը միջամտէ ու երկուքը կը ներդաշնակաւորէ կը հաշտեցնէ։ Երգիծանքը կ'ընդունի միջամտութիւնը և Եդուարդիկն ալ կը կակուղնայ շուտով ըստ իր սովորութեան, իր „համեստ տղայ" մը ըլլալը կրկնելով, ու ապացուցանելով։ Յետոյ Սիմքէչեան քանի մը անձերու նմանութիւնները և նմանախօսութիւնները ընելէ ու զուարթ մթնոլորտ մը ստեղծելէ վերջ, նոյն չափուած ու ձեւուած քայլերով կը մեկնի։

— «Աս ալ ինքզինքին հաւնող մարդուն մէկն է», կ'ըսէ Աշոտիկ, ձեռքի հինգ մատերը անոր վրայ արձակելով ետեւէն, երբ Սիմքէչեան հազիւ դռնէն դուրս կ'ելլէր, մինչ Երգիծանքը դարձեալ երեսը կը նայի զարմացած։

Անոր մեկնումէն վերջը անոնք կրկին կ'սկսին խօսակցիլ ընդերկար։ Աշոտ երգիծական գործի մը պատրաստութեան մը համար անոր գործակցութիւնը կ'առաջարկէ, զոր Երգիծանքը սիրով կ'ընդունի։ Ի՞նչ աւելի յարմարագոյն առիթ Երգիծանքին քան գործակցութիւնը Աշոտին հետ։ Ա. Պէչեան ամէն ընդունակութիւն ունէր այս գործին կատարելութեան։ Սրամտութիւն, ճաշակ, մաքուր ու յստակ ոճ, արուեստ, հոգեբանական խոր թափանցում, դիտելու, մանրամասնելու ամէն ձիրք, նկարագրական ճշգրտութիւն, ամէն ինչ։

Գործը հրապարակ կ'ելլէ Երգիծական Ուրուագիծեր անունով: Բայց հազիւ գործը հրապարակ կ'ելլէ, անհամաձայնութիւնն ալ հետը երեւան կ'ելլէ, ու Երգիծանքը կը քանդուի։ Կը քանդուի՝ որովհետեւ Բէշեան առանց իր հաւանութեան շատ տեղ տուած էր կարգ մը պարապութիւններու, զանոնք եօթներորդ երկինքին կատարները բարձրացնելով։

Անկէ վերջը տեսանք զինքը չափազանց դառնացած ու առտու մըն ալ կապելով ծրարները, առաւ քալեց անծանօթ ուղղութեամբ։

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

Ժ.

Սիրելի Կոստան

Կը հաստատեմ Ձեր ... թուակիր գրութիւնը, որուն ընթերցումը մեծ հաճոյք առթեց ինծի, իր պարունակած գրական այլազան պատկերացումներուն պատճառաւ:

Փոխադարձաբար ես ալ կու տամ այսօր ձեզ տեղեկութիւններ մեր կեանքէն ու աշխարհէն, մասնաւորաբար Բագոսի տաճարը կատարած մեր ուղեւորութեան մասին, որ խոստացած էի գրել ձեզ:

Այս ուղեւորութիւնը կատարեցինք քանի մը օր առաջ, [illegible], Ժիրայր Շիրակացիի եւ Միհրդատ Հայկազնի հետ, անբաժանելի այս վերջիններու հովանոցով:

Տասներորդ բնագաւառին մէջ կը գտնուէր Բագոսի տաճարը, եւ օդը լաւ ըլլալուն համար սայլակով ճամբորդեցինք: Երեք օր եւ երեք գիշեր ճամբորդելէ ետքը, հասանք այդ աշխարհը, ու իջեւանեցանք հանգստաւէտ պանդոկ մը, յաջորդ օրը կանուխ ներկայ գտնուելու համար տաճարին մէջ կատարուած արարողութեանց:

Բայց տաճարը այցելելէ առաջ, Բագոսի ծագման եւ պարագաներուն մասին կարեւո՞ր չէ միթէ հաղորդել կարգ մը տեղեկութիւններ: Կը կարծեմ:

Կադմոս, այս նշանաւոր Փիւնիկեցի արկածախնդիրը, որ յետոյ կ'ըլլայ Թէփէի թագաւոր, ու կը տարածէ երկրին մէջ այբուբէնի տառերը, Սէմըլէ անունով աղջիկ մը ունէր: Արամազդ բռնուելով անոր գեղեցկութենէն, կ'որոշէ խնդրել ամուսնութեան, առանց յայտնի ընելու իր աստուածային հանգամանքը:

ժոնոն՝ Արամազդի կինը, որ միշտ կը մտատանջուէր իր ամուսնին երկրի վրայ անցուցած կեանքէն, հասկնալով Արամազդի ծրագիրը, վրէժ լուծելու համար, Սէմըլէի ծեր ստնտուին ձեւը առնելով, կորաքամակ երեւոյթով մը, և յենած գաւազանի մը վրայ, կը ներկայանայ իշխանուհիին և նենգամտօրէն կ'ըսէ. «Աղջիկս, ձեր հայրը որ կ'ուզէ տալ ձեզի այս օտարականին, սովորական մէկը չէ, այլ Թագաւոր մը։ Հետեւաբար երբ գայ ձեր ձեռքը խնդրելու՝ ստիպէ որ իր կարողութիւններէն մէկը ապացուցանէ։ Ձեր այս առաջարկը հաճելի չպիտի ըլլայ անոր, ու պիտի հրաժարի իր գաղափարէն»։ Այս խօսքերը ըսելէ վերջ, գորովանքով կը համբուրէ իշխանուհին, համոզուած ըլլալով որ անկէ յետոյ պիտի չուշանայ իր մրցակցուհիին վրէժխնդրութեան ժամը։

Արդարեւ Սէմըլէ ալ այսպէս կ'առաջարկէ։ Արամազդ չի հաւանիր, բայց երիտասարդուհին այնքան կը թախանձէ, որ Արամազդ վերջապէս իր աչքերէն կը շողացնէ այնպիսի կրակ մը, որ ակնթարթի մը մէջ կը վառէ պալատը, ու հազիւ իշխանուհին կ'ազատի։ Արամազդ անոր երանքներուն մէջ պահուած զաւակը միայն կ'ազատէ աղէտէն։ Այս պզտիկ տղան կը կոչուի Բագոս, որ յետոյ կ'ըլլայ նշանաւոր Աստուածներէն մէկը ու կը զետեղէ ան երկնակամարին վրայ։

Արամազդ տեսնելով Բագոսի ուսման փափաքը, կ'ուզէ օժտել զայն փայլուն դաստիարակութիւնով մը և անոր ուսուցիչ կը կարգէ նոյն ինքն Մուսաները, որոնք կը կը սորվեցնեն անոր գիտութիւն և արուեստի բոլոր գաղտնիքները։ Քիչ ժամանակէն այս աշակերտը կ'ըլլայ սքնչելի բանաստեղծ մը, գիտուն աստղագէտ մը, քաջ երաժիշտ մը, և ճարտար պարող մը։ Զարմանալի կ'ըլլայ երիտասարդ աստուածին յաջողութիւնները։ Արամազդ անոր հսկողութիւնը կը յանձնէ Սէլին անուն ծեր դաստիարակի մը, որ ամէն օր շնորհաւորութիւններ կ' ընդունի իր սանին համար։

Սէլին այլանդակ դէմք մը ունի։ Իր ճաղատ ճակատին

վրայ բարձրացած են խոյի երկու պզտիկ եղջիւրներ: Իր քիթը ցցուն ու կարմիր է, փորը խոշոր, սրունքները կարճ և գէշ կերպով հաստատուած է։ Բայց հակառակ ասոր ազնիւ մարդ մըն է։ Իր աշակերտը բնաւ չուզեր բաժնուիլ իրմէ։

Բագոս խանդավառ բաղձանք մը կ՚ունենայ ճամբորդութեան, և շատ անգամ մարդոց և կիներու բազմութեամբ կը ճամբորդէ: Անոնց ճակատը պսակուած է դալարիքներով և ուռին տաւիղներ, ծնծղաներ ու ամէն տեսակ երաժշտական գործիքներ։ Սուրեր և նետեր չունին անոնք, որովհետև Բագոս բնաւ մտադրութիւն չէ ունեցած պատերազմելու:

Ծերուկ Սելին անկարող ըլլալով ոտքով երկար ճամբորդութիւն կատարելու, կը ճամբորդէ էշով, և յաճախ, ճամբուն վրայ հաստատուած գինետան մը առջև կը խմէ։ Անշուշտ իր խորհուրդներուն վրայ է որ իր աշակերտը ևս, իր անցած ճամբէն ամէն տեղ կը ջատագովէ այգիի մշակութեան պէտքը։ Բագոս ամէն կողմէ կը պաշտուի իբրև գինիի աստուածը, բայց հակառակ իր այս հանգամանքին, ան բնաւ չսիրեր գինովութիւնը, որ վարկազուրկ կ՚ընէ մարդը ու կը վերածէ զայն անասունի:

Երբ մենք տասներորդ բնազաւառի սահմաններուն մօտեցանք, տեսանք այս բանակին մէկ մասը, ուր կիներ և մարդիկ համախռնուած իրարու, գինովութեան մէկ այլանդակ պատկերը կը ցուցադրէին։ Մենատներ, այսինքն տեսակ մը քրմուհիներ որոնք կ՚ուղեկցէին այս թափօրին, յովազի և վագրի մորթեր կը կրէին իրենց վրայ: Անոնք կը թափառէին լեռներուն վրայ, սոսկալի կաղկանձիւններ արձակելով: Գիսախռիւ մազեր ունէին և այլանդակ պարեր կը սարքէին աստուծոյն շուրջը, որ բազմած էր կառքի մը վրայ, լծուած յովազներով և փիղերով: Կաչաղակներ կը զոհէին անոր առջև, իբր նշան գինովութեան առթած շաղակրատութեան։ Երբեմն ալ կը զոհէին խոյ մը, վրէժ առնելու համար այս կենդանիին կատարած աւերումներուն որթատունկերուն վրայ։

Յետոյ կուգար ծերուկ Սէլինը նստած իր իշուն վրայ, որ գինովութենէն կը տատանէր։ Անոր ճակատին վրայ զետեղուած էր բաղեղներ և պատատուկներ, որոնք շատ հեղ կը փակչէին ծառերու ճիւղերուն վրայ։

Երբ մենք Բագոսի տաճարը հասանք, այս թափօրը արդէն հասած էր և կ'սպասէր դուրսը խառն ի խուռն։ Անոնց մուտքը արգիլուած էր տաճարէն ներս, չի խռովելու համար տաճարին վեհութիւնը։ Բագոս տաճարին մէջ իր նախագահական աթոռին վրայ բազմած էր։ Իր անմօրուս և ժպտուն դէմքը աւելի վեհ երեւոյթ մը կուտար կարծես իրեն։ Մէկ ձեռքով բռնած էր գաւաթ մը, և միւս ձեռքով խաղողի ողկոյզ մը, պաշտում ներշնչելով ամէնուն հոգիէն։

Հոն էին բոլոր հաւատացեալ խմանները։ Վահան վրդ. Տէր Մինասեան, Մարկոս վրդ. Գարագաշեան, Աստաբազարցի Յակոբ քահանայ Մովսէսեան, Տօքթ. Միհրան Զարգարեան, Տօքթ. Եդուարդ Մասիս, Յակոբ Պարոնեան, դերասանապետ Յովհ. Աբէլեան, Շիրվանզատէ, Արմէն Լուսինեան. Վահան Շահրիման, Յակոբ Ոսկան։ Ժուռնալ ց'Օրիանթի խմբագիր Անմեղեան, ուսուցիչ Յար. Քէվօնեան, ծանօթ հռետոր Սուրէն Պարթեւեան, Ժիրայր Շիրակացի, Լեւոն Շաթրեան, և ընտանիքի պատուական հայր Իգնատ աղա, որոնք ամէնքն ալ իրենց պատւոյ տեղը գրաւած էին։ Երբ ներս մտանք ամէնուն աչքը մեր վրայ յառեցաւ, կարծես մեզի կ'սպասէին։ Ժամը 10,30ին կ'սկսէր «Սուրբ Անմահ Պատարագ»ը, որ կը մատուցանէր Մարկոս վրդ. որուն կ'սպասաւորէր Յակոբ քահանայ Մովսէսեան։ Վահան վրդ. Աջակողմեան դասը կեցած էր, ու Ճաշու Գրքէն վերջ իմաստալից քարոզ մը խօսեցաւ ապաթէօզը ընելով գինիին և անոր զուարթարար յատկութիւններուն։ Փառաբանեց Բագոսը, և յիշատակեց Նոյ Նահապետը իբր այգիի առաջին մշակիչը և իբր առաջին խմանը մարդկութեան։ Յետոյ մէջ բերելով Կանայ Գալիլեայի հարսնիքին մէջ կատարած Յիսուսի հրաշագործութիւնը ջուրը գինիի փոխակերպելուն, հաստատեց գինիին աստուածային տուեալ շնորհները, և մաղթեց որ ան միշտ մարդոց կողմէ գոր-

ծածուկ և բոլոր խմողները անոր հաւատարիմ կոչնական-ները ըլլան միշտ։

Ամէն կ'արտասանէին ամէնքը:.

Քարոզէն վերջ երբ Մարկոս վրդ. «Արբէք ի սմանէ ամենեքեան»ը կ'արտասանէր, Լեւոն Շաթրեան և Իգնատ աղա ջերմեռանդօրէն կը մօտէնային Սկիհին և ի մի ումպ կը խմէին պարունակութիւնը։

Վահան Վարդապետ

Արարողութեանց աւարտումէն յետոյ, ամէնքս ալ կարգաւ դուրս ելանք, մեր յարգանքները մատուցանելով Բագոսին։ Դուրսը ձախ սեղան մը սարքուած էր Բագոսին հրամանաւ, որուն վրայ կարմրորակ գինին կը փայլէր։ Ամէնքս ալ գրաւած էինք մեր աթոռները։ Բագոս կը նախագահէր, բայց աջ կողմը դեռ թափուր էր։ Ան վերապահուած էր Վահան վրդ.ի որ կը յամենար դեռ, դուրսը խմելով զբաղած ըլլալուն։ Ձախ կողմը գրաւած էր Մարկոս վրդ։ Վերջապէս դուռը կը զարնուէր:

Թը՛ք, Թը՛ք։

— Ո՞վ է ան, կը ձայնէր Բագոս։

— Տէր այն որ քառասուն տարի ծառայած է Ս. Սեղանին։

— "Օրհնեալ եկեալդ որ գալոց է„։

Իգնատ աղա յափշտակուած էր դեռ Վահան վարդա-պետի քարոզէն։

— Ինչ հրաշալի խօսեցաւ մարդը, կ'ըսէր: Քարոզն ալ սանկ կ'ըլլայ: Եթէ պատուէլի Զրաքեանին մնայինք,

պուտ մը գինիին կամ օղիին՝ իսկ ախը պիտի քաշէինք։ Որքան a propos էին Աւետարանին իր յայտնած փաստերը: Ու կը վերջացնէր խօսքը, կեցցէ՛, Վահան վրդ.ը գոչելով։

— Խմենք ուրեմն Վահան վարդապետի կենացը երկրորդելի ես ալ, խանդավառուած Իգնատ աղաի գնահատումներէն։ Ու ամէնքն ալ բարձրացուցին իրենց գաւաթները:

Վահան վրդ. շնորհակալութիւնները յայտնելով բաժակ առաջարկեց տուիչն բարեաց Բազոսի կենացը, որուն համար ոչ թէ պէտք է խմել գաւաթներով այլ sօլերով, կը պատգամէր։ Որոտընդոստ ծափահարութիւններով այս բաժակաճառը գնահատուեցաւ բոլոր խմաններէն՝ ուպարպուեցան գաւաթները։

Յակոբ Պարոնեան բաժակ առաջարկեց Իգնատ աղաի կենացը, անոր յղացած ազգային խնդիրներու վերաբերեալ ծրագիրներուն յաջողութիւն մաղթելով։

Կոստան, երջանիկ օր մը եղաւ այն օրը ամէնուս: Ամենքս ալ լուլիկ էինք: Կը փայլէին Վահան վրդ.ի խոշոր աչքերը, ու ան իր անուշ ձայնովը կ'երգեր "Այգի վայելուչը": Պարոնեան երգիծանքի սլաքներ կ'արձակէր Յակոբ Ոսկանի: Լուսինեան գրականութեան և գինովութեան ասպարէզներուն մէջ իր կատարած քաջագործութիւնները կը թուէր, իսկ Շաթրեան իր սուոյրկեան ժպիտովը լուռ ու անխօս կը խմէր ու կը խմէր։

Մենք Բազոսի հրամանաւ դեռ քանի մը օր պիտի մնանք այստեղ ու անկէ յետոյ պիտի մեկնինք։ Չեմ գիտեր ո՞ւր և ո՞ր աշխարհը: Բայց ուր որ ալ ըլլամ պիտի գրեմ ձեզի։ Պիտի ընկերանան մեզի Իգնատ աղա, Պարոնեան, Թէվօնեան, Անմեղեան, Ս. Պարթեւեան և Շիրակացի։ Միւսները պիտի մնան այս աշխարհը, Բազոսի տաճարը աւելի հաճոյալի ըլլալով իրենց՝ քան ճամբորդութիւնը։ Երկու ամիս ընկերներով դեռ ճամբորդութիւն մը պիտի կատարենք և անկէ յետոյ վերջնապէս պիտի հաստատուինք հոս։ Այս ճամբորդութիւնը անհրաժեշտ է կատարելիք թղթակցութիւններուս համար: Սկիզբը Արմէն Լու-

սինեմային ալ դիտաւորութիւն ունէր ընկերակցելու, բայց հիմակ փոխուեցաւ։ «Ո՞ւր պիտի գտնեմ ես այսքան առատ գինի», կ'ըսէ։ Շատ անգամ կը միանայ Սելանի Թափօրին։ Երէկ ինքը կը վարէր քրմուհիներուն կառքը, բայց այսքան գինով էր որ յովազները խրտչեցան եւ քիչ մնաց մահացու զառիվայրէ մը գլորուէր։ Վահան վրդ. կը մարէր խնդալէն այս տեսարանը դիտելով, եւ կը կրկնէր.

Գինովի մը բշուած սայլակ,
Հարկաւ երբեք չերթար շիտակ։

Կը վերջացնեմ։ Օղիի առաքման մասին յարուցուած դժուարութիւնները, զիս տխրեցուց։ Բայց ամէն պարագայի կը յուսամ որ վերջապէս պիտի գտնէք միջոց մը, որովհետեւ Թուրքիոյ աննման օղին շատ կարօտցած եմ։

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

ԺԱ.

Սիրելի Օտեան

Ստացայ Ձեր ... թուակիր գրութիւնը, որուն մէջ նկարագրած էիք Ձեր դէպի Բագոսի տաճարը կատարած ուղեւորութեան մանրամասնութիւնները, տալով նաեւ անոր մասին պատմական տեղեկութիւններ։ Մասնաւորապէս հետաքրքրութեամբ կարդացի տաճարին մէջ տեղի ունեցած արարողութիւններուն նկարագրականը, որուն ամէնէն աղուոր քլիշէն կազմած է Վահան վարդապետ։

Այսօր Ձեր առաջարկին համաձայն կուտամ ձեզի բաւականաչափ տեղեկութիւններ ազգային կեանքի շուրջը՝ որոնք կրնան գաղափար մը կազմել տալ ձեզի Իսթանպուլի հայութեան ազգային գործերու անկերպարան վիճակին, եւ անհաշիւ գործունէութեանց վրայ։ Շատ ցաւալի է։ Հաշուեպահանջ որ եւ է մարմին գրեթէ գոյութիւն չունի։ Տնտեսական խորհուրդը թէեւ մաքուր տարրերէ կազմուած, բայց անզօր է իր ազդեցութիւնը բանեցնելէ։ Որով նոյն Ժողովին Ատենապետ Թորգոմ Գօյաճեանի ուրիշ բան չի մնար ընել բայց եթէ ակռաները կճրտելով հայհոյել այս կամ այն մարմինին, բաց տեսնելով անոնց բոլոր գործերուն մէջ։

Միակ հրապարակային հաշուեպահանջ մարմինը կամ աւելի անձը, որ գոյութիւն ունի երբեք մերմէջ, այն ալ Թ. Փափազեանն է, որ քաղաքացիական արիութեամբ զինուած միշտ հաշիւ կը պահանջէ դէմը ելլողէն։ Եթէ ան ալ չըլլայ որ եւ է հաշուի խօսք չպիտի լսուի ալ որ եւ է կողմէ, գըրուանի տակ պահուելով ամէն ինչ։ Բարեբախտաբար Թագւորիկը կայ, որ ամէն տեղ տեսնելով չարաշահութիւն, իւրացում, ապիկարութիւն, նեպոտականութիւն, վեր կ'առնէ ամենուն փէշը, հաշիւ պահանջելով ամենէն։

Այսպէս՝ հաշիւ կը պահանջէ ան Պատրիարքարանէն, կէտիկ պաշտօնեաներու գոյութեանը համար այդ հաստատութեանը մէջ, հաշիւ կը պահանջէ Վարչութենէն, կատարուած մախումներուն համար, հաշիւ կը պահանջէ Պէյօղլուի Թաղ. Խորհուրդէն, Տնօրէնը Ճաայեան վարժարանի պաշտօնին մէջ պահելուն համար, հաշիւ կը պահանջէ նոյն Թաղի Աղքատախնամէն, վարձքով բժիշկներ պահելուն համար, դող հանելով անոր յաւիտենական Ատենապետը, հաշիւ կը պահանջէ Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութենէն, հիւանդանոցին կնճռոտութիւններուն համար, հաշիւ կը պահանջէ Ուսուցչաց օգնութեան Սնտուկի յանձնաժողովէն, կարօտ ուսուցիչներու չի հասնելուն համար, հաշիւ կը պահանջէ Կրօն. Ժողովէն, Զաւէն քահանայի դէմ արձակած փիլոնազրկութեան համար, հաշիւ կը պահանջէ իր իսկ ըրած հաշիւէն, սխալ եղած ըլլալուն համար, հաշիւ կը պահանջէ նոյնիսկ Աստուծմէ․ բոլոր այս հաշիւներուն մասին հաշուեպահանջ չըլլալուն համար։ Վերջապէս հաշիւ, հաշիւ, հաշիւ, ծնեալ հաշիւ, ի կեանս հաշիւ, ցմահ հաշիւ։ Ահա Թադէոս Փափազեանը։

Մանաւորապէս ամենախիստ հաշուեպահանջն է Գարակէօզեան Որբանոցի խնամակալութեան գանձապետ Մկրտիչ Իւթիւճեանի դէմ, ամբաստանելով զայն իբր հաշուեխոյս մը որբանոցի մատակարարական գործերուն և բուռն կերպով արտայայտուելով անոր մասին։

— Բայց, ըսի օր մը իրեն երբ գրասենեակս եկաւ, չեմ կարծեր որ Իւթիւճեանի պէս ազգին գործերուն քոլորանուէր, պատուախնդիր և աչքը կուշտ մէկը դրամական և հաշուական գործերու մէջ պարկեշտութենէ շեղի․․․

Ո՞վ էր այս խօսքը ընողը, խօսքս բերանս մնաց ու Փափազեան փրփրեցաւ և պոռաց երեսիս։

— Ահա այդ ոգին է որ զիս կ՚ընդվզեցնէ, այդ քանդիչ մտայնութիւնը, որ ոչինչ ունի առարկայական կանխարգելու ապօրինութիւնները, որոնք ելոյթ կ՚առնեն երբ և իցէ պարագաներու ինչ ինչ ազդակութիւններու ներքեւ․․․ Կը բողոքեմ, կ՚ամբաստանեմ այդ ըմբռնումին այդ մտածելա-

կերպին դէմ, որ իսկ և իսկ խաչելութիւնն է սկզբունքի տրամադրութիւններուն..։

Այնքան զոռում գոչումը շատցուց պահ մը որ շուարեցայ, ու ես ալ խօսքը աւարտելու ժամանակ չթողելով վօլթ փաս մը ըրի յայտնած կարծիքէս, ու լռեցի։ Նուէլին՝ պաղպաղակ մըն ալ ապսպրեցի հանդարտեցնելու համար զայն, ինչ որ ըրաւ իր բուժիչ ազդեցութիւնը, և բաւական մեղմացաւ իր դիւրագրգիռ բորբոքումէն, որուն կ'ենթարկուի յաճախ հակաճառութիւններու ատեն, երբ դէմ արտայայտուող կարծիքի մը առջեւ գտնէ ինքզինքը։

Եւ համարձակութիւն չունենալով այլեւս անոր վրայ խօսելու, նիւթը փոխեցի, ներողութիւն խնդրելով, կատարած դիտողութեանս մասին, որ այնքան անհաճոյ կ'ըլլար իրեն։

— Ոչ՛՝ չէ՛, չէ՛, չէ՛, տես թէ ի՞նչ է Պ. Մելիքեան։ Ներողութիւն դիւրագրգռութեանս, բայց պէտք է յայտնել որ՝ դուք ալ ձեր կարգին, ինչպէս նաեւ ձեր համախոհները, տարապայմանօրէն մակերեսային տրամաբանութեամբ կը դատէք իրերը, առանց խորքը թափանցելու, և առանց սկզբունքի տեսակէտներէն յայտնաբերելու անոր իսկութեան նկարագրին դիմագիծը։ Խորքը չէ ան, այլ երեսակը, չպարը միայն որ միշտ ծածկուելով իր քօղարկումին ներքեւ, կը թողու վերքը միշտ չարաւոտ, առանց ներքին հատու հպանցումներուն ներքեւ բուժականութիւն ստանալու։ Հաշուական հարցերը պէտք չէ այս չուկէտովը դատել, այլ դատել հանգամանօրէն, մթութիւնը շղթայազերծելու և իրականութեան լոյսին ճառագայթներուն արձակման հորիզոնը ընդլայնելու համար։ Այլապէս կը նշանակէ քաջալերել դրութիւն մը, որ ապիտանի ըլլալու ամէն ասպարէզ կը քաջալերէ մեր առջեւ։

Թագւոր Փափազեանի այս ոլորապտոյտ խօսքերը, բառերը, թէեւ դժուարաւ հասկցայ, բայց հասկցայ վերջապէս։ Ամէնուն տրուած չէ զայն հասկնալ։ Ըստ աշխարհաբարի, ըսել կ'ուզէր թէ՝ ամէն մարմին, ամէն անհատ,

ըլլայ ան Իւթիւճեան սա կամ նա, երբ կը գտնուին հանրային գործունէութեան մէջ, պարտաւոր են հաշիւ տալ իր վերաբերեալ համայնքին հրատարակուած հաշուեկշիռներով, որպէսզի այդ համայնքը գիտնայ իր տուած դրամներուն և ունեցած հասութաբեր եկամուտներուն հաշիւը, ելքը ու մուտքը- ու անոնց մատակարարութեան եղանակը։ Սկզբունքը և պարտաւորութիւնը այս կը պահանջէ, ինչ որ գոյութիւն չունի մեր մէջ։ Գէշ չէ Թագւորին ըսածը։ Միայն հասկնալու դժուարութիւնը կայ, և գուցէ այս դժուարութեան պատճառաւ անոնք ալ խցած են իրենց ականջները, հակառակ անոր յարուցած անկեղծ ու արդար աղմուկներուն։

Խօսակցութիւնը երբ այս խաղաղ մթնոլորտը ստացած էր իմ և Թագւորին միջև, նայիս վրայ եկաւ Տնտեսական Խորհրդոյ Ատենապետ Թորգոմ Պօյաճեանը, աչքերը տնկած, նախապէս չորս կողմը նայելով, մոլտալով ու յիշոց մը արձակելով օդին մէջ բոլոր այն հաշուեխոյսներուն հասցէին։ Յետոյ մօտեցաւ և ուժով մը սեղմելով ձեռքերնիս, մասնաւորապէս Թագւորիկին ձեռքը, շնորհաւորեց մղած պայքարը ու ակռաները կճրտելով.

— Ամու՛ր կեցիր, ամուր կեցիր, շեշտեց, անոնց խերը պիտի անիծենք, ըսելով։

— Ես միշտ պատնէշին վրայ եմ պատասխանեց միւսը։

— Դա՞տ պիտի բանան եղեր, հարցուցի ես ալ։

— Ոչ, ոչ, ես չեմ վախնար նման օդային սպառնալիքներէ, քանի որ խորապէս գիտակցութիւնը ունինք մեր դրամներուն և օրէնքներուն, պատասխանեց Փափազեան։

— Առիւծի պէս եղիր։ Ես հոս եմ, ըսաւ միւսը։

Ու Պօյաճեան ձեռքի լայնարձակ ժեստով մը հանեց տուփը և մէկ մէկ սիկար բաշխելէ վերջ. խրոխտ քայլերով դուրս ելաւ դարձեալ օրհնելով, ուր բարկութենէն մկանային կծկումներու կ'ենթարկուէր իր դէմքը։

Յետոյ դուրս ելաւ նաև Թագւոր Փափազեանը և վազելով սկսաւ ճամբայ առնել։ Ու՞ր կը վազէր։ Հաշիւ առնե՞լ, հաշիւ տա՞լ։ Չեմ գիտեր։ Սա միայն գիտեմ որ ան

քալէն չգիտէր բնաւ, այլ կը վազէ միշտ, եթէ երթալիք տեղը մօտակայ տեղ մըն ալ եղած ըլլայ։ Կը վազէ նոյնիսկ եթէ հետը ընկեր ունենայ։ Շատ անգամ ընկերը մոռցած և վազած է և յետոյ մտաբերելով ետ դարձած ու գտած զայն։

Հոս ալ հաշուեպահանջ կ'ըլլայ սակայն ան։

— Ո՞ւր մնացիր, հաշիւ տուր, կ'ըսէ ընկերոջ:

— Դուն ո՞ւր վազեցիր, ես կը քալէի։ Ահա իմ հաշիւս. կը պատասխանէ միւսը։

— Քա՞նի քայլ. քա՞նի ոտնաչափ քալեցիր:

— Ընկերը կը խնդայ, չկրնալով բռնել խնդուքը այս ծայրայեղ բծախնդրութեան:

— Մի խնդար կ'աղաչեմ, կը գոչէ Փափազեան, սրտմտած։ Ըստ չափագիտական մեթոտի այսպէս է: Պէտք է որ գիտնանք հաշիւը առնուած ճամբուն: Այլապէս անհաշիւ հաշիւ մը կ'ըլլայ եղածը։

Չմոռնանք ըսել թէ, ան հաշուեպահանջ մը ըլլալէ զատ, քաջ համարակալ մըն է միանգամայն: Մի նայիք իր գոռում գոչումին, մաքուր և անկեղծ նկարագիր մը ունի։

Եթէ տեսնէք մայթին կամ պողոտային վրայ մաքուր հագուած, բարձրահասակ, բարեձեւ և չփոթուն դէմքով երիտասարդ մը, որ կը վազէ, մի տարակուսիք, նոյնինքն Թադէոս Փափազեանն է մշտակայ հաշուեպահանջը մեր ազգային մարմիններուն, և որ կը վազէ՝ ով գիտէ որին հաշիւը լուծելու դիտաւորութիւնով։

Ան օրուան 12 ժամը կ'անցնէ սապէս.

Վեց ժամ աշխատութիւն, երեք ժամ վիճել և հաշիւ պահանջել, և երեք ժամ ալ վազել։ Իրիկունը պարտասած այս աշխատութիւններէն, հանգիստ կ'առնէ, խոկալով վաղուան առնելիք հաշիւներուն, ընելիք վէճերուն և վազելիք ծրագիրներուն վրայ:

Օտեան, պատկերը այս է Ազգ. գործերուն: Բան մըն է կ'երթայ, թող տուր երթայ։ Անհաշիւ գործ, անհաշիւ ճամբայ, անհաշիւ մարդիկ։ Թող ուզածին չափ օրհնէ

Թորգոմիկը։ Թող ուզածին չափ պոռայ Թագուորիկը։ Ո՞վ կը լսէ։ Կալուածոցին ատենապետը անգամ մը սպառնացած է, որ եթէ Տնտեսական Խորհուրդէն մէկը գայ և հաշիւ պահանջէ իրմէ, ձեռքէն բռնածին պէս դուրս պիտի նետէ։ Հաշի՞ւ, ահա հաշիւ։ Ամէքը յոգնած ենք, ձանձրացած ենք, պիտի հրաժարինք կ'ըսեն, բայց իրականին մէջ ոչ յոգնող կայ, ոչ ձանձրացող և ոչ ալ հրաժարող։ Կառչած են անոնք ամրօրէն իրենց աթոռին, ինչպէս սպունգը խրամին։ Ամէնքը ձեւ են։ Մէկը կը խոստանայ հրաժարման մը պարագային, Ամենափրկիչին գառնուկ մը, միւսը ոչխար մը, ուրիշ մը կով մը, ուրիշ մը եզ մը, աւելի կեղծաւոր մը երինջ մը, ու կը խաբեն այսպէս մարդիկը և Սուրբերը, առանց անոնց ցասումէն վախնալու, ու առանց հրաժարելու։

Ընդհանուր այս ողջակիզման ուխտէն և հրաժարողներու բանակէն անմասն պէտք չէ համարել նաև Աղքատախնամի Ատենապետ բժիշկ Պալքճեանը, որ միշտ կը հրաժարի և սակայն կը մնայ միշտ հոն՝ ուր որ է։ Բայց անոր պարագան բոլորովին տարբեր է։ Աւելի հիւանդութիւն է ան, քան պաշտօնաբաղձութիւն։ Առտուանց կանուխ կը տեսնես որ Պէյօղլուի Աղքատախնամի շէնքին դուրս կամ ներսն է ան, որ կը պոռայ ու կը գոռայ աղքատներուն։ Խեղճ աղքատները պահ մը կը քաշուին, կը սմքին, յետոյ դարձեալ ետեւէն կ'երթան երբ փոթորիկը անցած է ու պայծառ արեւ մը յաջորդած։ Նոյնացած են անոնք այլեւս իրարու ու իրար հասկցած: Նոյն իսկ երբեմն աղքատներէն աւելի կանուխ կ'երթայ ու կ'սպասէ անոնց, պոռալու համար։ Կը պատահի որ երբեմն պոռայ ինքնիրեն ամայութեան մէջ, աղքատներուն երեսին պոռալը այլեւս մարզանք մը եղած ըլլալով իրեն։ Հիւանդները ձանձրացած սպասելէն իր դարմանատան մէջ, Աղքատախնամ կը դիմեն, ու կը տեսնեն բժիշկը աւելի պոռալով զբաղած քան գործով:

— Դարմանատուն գացէք, կը պոռայ բժիշկը անոնց ալ երեսին։

— Անկէ կուգանք Տօքթօր, շատ սպասեցինք, կը պատասխանեն հիւանդները կամ յաճախորդները։

— Կէս օրէ վերջ հոն պիտի ըլլամ, կը պոռայ դարձեալ բժիշկը, իր շրթունքին վրայ փակցուցած անբաժանելի սիկառը խաղցնելով պոռացած ատեն:

Արդարեւ Աղքատախնամի Ատենապետը երկուքի բաժնուած է։ Կէս օրէ առաջ Աղքատախնամ, կէս օրէ վերջ դարմանատուն։ Կամ աւելի զինքը երկուքի բաժնելով, կէս մէջքէ վեր Աղքատախնամ, կէս մէջքէ վար դարմանատուն։

Յոգնած եմ կ'ըսէ, և սակայն միշտ կը վազէ աղքատներուն համար, աղքատներն ալ իր ետեւէն վազցնելով: Երբ վազէ՝ անոնք ալ կը վազեն, երբ քալէ՝ անոնք ալ կը քալեն, երբ կենայ՝ անոնք ալ կը կենան, երբ նստի՝ անոնք ալ հեռուն կը նստին, երբ ելլէ՝ անոնք ալ կ'ելլեն, ու շուքին պէս կը հետեւին իրեն դիտելով իր բոլոր շարժումները, ի հարկին առանձնապէս կամ հաւաքաբար ձեռք ձգելու ու թզկալու համար անոր, առանց վախնալու անոր պոռալէն։ Ասոնք շատ աներեսներն են, որոնք գործ ըրած են մուրացկանութիւնը, և որոնց հոգիին խորը շատ լաւ թափանցած է Աղքատախնամին Ատենապետը, տարիներու ընթացքին ձեռք բերած փորձառական մասնագիտութեամբը։ Պիտի հրաժարիմ կ'ըսէ, ու անոնց համար թէտանսաններ կը կազմակերպէ: Եթէ Քրիստոս անգամ մըն ալ աշխարհ գայ և տեսնէ այս աղքատասէր բժիշկը այսքան տենդոտ գործունէութեան մէջ, “Երանի աղքատացը այն ատեն պիտի ըսէ։ Ասանկ մէկը կարելի՞ բան է որ հրաժարի: Արդէն այն օրը որ հրաժարի, հաւանաբար աղքատները խոշոր ցոյց մը կազմակերպեն:

* * *

Աղքատներէն անցնելով հարուստներուն, պատկերը վարդագոյն չէ որ պիտի ներկայացնենք։ Հայ հարուստը կը մնայ միշտ իր ժլատութեան բարձրաստիճանին վրայ, խցելով միշտ իր քսակը, բարենպատակ գործերու առջեւ։ Մասնաւորապէս նոր հայ հարուստը կը կոտրէ այս մասին ամէն մրցանիշ, ըլլան անոնք վաճառական, սեղանաւոր և կալուածատէր։ Հասարակ անգրագէտ ժողովուրդը աւելի

սորված է տալ, քան այս Կրեսոսները։ Գոնէ անոնք իրենց հոգիէն ալ բան մը կը դնեն իրենց տուածին մէջ։ Ամէն ազգային հաստատութեան համար կարիքը խոշոր է, և ամէն հաստատութիւն կը տառապի դրամական հիւանդութենէ։ Ի մասնաւորի Ազգ. Հիւանդանոցի տառապանքը, սրտակեղէք է այս մասին, և դարձած մին դասական հիւանդութիւններէն։ Երբ հիւանդանոց մը կը տառապի հիւանդութենէ, ո՞ւր պառկեցնել զայն։ Հարց է։ Ատեն եղաւ որ երկու քիլօ շաքարին և երկու քիլօ բրինձին համար, Քաղլը Չէշմէի Նպարավաճառին կարօտ եղաւ ան, և սնտուկին մէջ հազիւ այդքան քանակութեան համար դրամ մը գտնուեցաւ։ Հոգաբարձութեան օժանդակներուն թափած աշխատանքը ի նպաստ հաստատութեան բարելաւմանը մասին, վեր է ամէն գովեստէ։

Իրաց այս վիճակին առջև ճար մը խորհիլ պէտք էր, ու Կզեմէս Փարթամեանի և Վահան Թօշիկեանի հետ համախորհուրդ դիմեցինք Պատրիարքին, և խնդրեցինք որ նախաձեռնարկ ըլլայ, աչքի զարնող նոր հարուստները հրաւիրելու, անոնց օժանդակութիւնը ապահովելու համար։ Պատրիարքը մեր երեքին յանձնեց այս գործը, միեւնոյն ատեն յատուկ նամակով մըն ալ մասնաւոր կոչ մը ընելով անոնց և գրուելով անոնց բարեսիրական զգացումները, զգացուց անոնց հիւանդանոցի տառապագին վիճակը։ Մինչ այն՝ մենք ալ հրաւիրեցինք 50—60ի չափ հայ նոր հարուստներ Պէյօղլուի Մատենադարանին մէջ։ Որոշեալ օրը ցանցառօրէն սկսան գալ, ոմանք առանձին և ոմանք ընկերովի ու տեղ գրաւեցին աթոռներու վրայ։ Բայց եկողները հետզհետէ կ'ըլլային աւելի ցանցառ։ Վահան Թօշիկեան մտահոգ կը ճեմէր սրահին մէջ, աչքը սեւեռած դրան, եկողները համրելով շարունակ իւրովի։ Ցետոյ կը դառնար մեզի և կը գումէր դեռ 18 հոգիի պակաս ըլլալը։

— Երանի թէ Գէորգ Իւթիւճեանը հրաւիրած ըլլայինք, կ'ըսէր։

— Ի՞նչ պիտի ըլլար որ եթէ բերած իսկ ըլլայինք ան, պատասխանեցի։

— Գոնէ ճառթ ճուռթ ամբոխավարական ճառ մը կը խօսէր, ու ամէնքն ալ լսելով կուգային։

Աւելի գէշ, եկողն ալ պիտի փախչէր այն ատեն, կը հաւաստէր Կղեմէս Փարթամեան։

—Անօգուտ, անօգուտ, կը կրկնէր ուրիշ մը։

Արդարեւ եկողները նախապէս իմացած ըլլալով հրաւէրին նպատակը, կամայ ակամայ եկան յուսահատ դէմքերով ու առաջին րոպէին իսկ սկսան սրտամորմոք կեղծ հառաչներ արձակել։ Հետզհետէ ներս մտան նաեւ ուրիշ մէկ քանի հարուստներ ալ, աւելի տխուր ու թախծոտ արտայայտութիւնով մը, քան նախորդները։ Կարծես սգահանդէսի մը մէջ կը գտնուէինք եւ մեռելն էր որ միայն կը պակսէր։

Սկսան հիմակ իրենք իրենց մէջ խօսիլ, օրուան առեւտրական տագնապը նիւթ ունենալով։

— Իրաւցնէ կացութիւնը խիստ տագնապալի է կ՚ըսէր մէկը, գործերը բոլորովին կեցած են։ Եթէ այսպէս շարունակուի, սնանկութիւնը անխուսափելի է։

— Անտարակոյս վաղը աւելի գէշ պիտի ըլլայ։ Կատարեալ անստուգութեան մէջ է որ կ՚ապրինք։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վախճանը, չեմ գիտեր։ Աստուած մեզի օգնութեան հասնի, ըսաւ երկրորդ մը, լալկան ձայնով մը։

Ընկերս առանց ականջ կախելու այս խօսակցութեան, բացատրեց հրաւէրին նպատակը, եւ կարդաց Պատրիարքին կոչը։

Ոչ մէկ ձայն։

Վերջապէս կրկին խօսակցութեան սկսան։

— Այս տագնապալի կացութեան մէջ, ասեյ ո՞ւն ալ Հիւանդանոցին օգնութիւն։ Աղէկ գտան ժամանակը։ Կարծես մեր հոգը մեզի չբաւէր, մայտաց երրորդ մը։

— Եթէ վեց ամիս առաջ ըլլար, հոգս չէր։ Ես մէկ խօսքով 1000 ոսկի կուտայի, Պատրիարքը ուզէր կամ չուզէր։ Բայց ի՞նչ ըսեմ որ՝ հիմակ պարագաները բոլորովին տարբեր են։ Անդունդի մը առջեւ կը գտնուինք, ու մէկ վայրկեանէն միւսը մէջը իյնալու վտանգին մէջն ենք, ըսաւ ուրիշ մը։

— Իրաւ ալ այնպէս, է, արձագանգեց քովինը։

— Շատ իրաւունք ունի, աւելցուց լականը, թաշկինակը աչքերուն տանելով։

Այո, մէկ տունով չենք, մէկ հայով ենք, աւելցուց միւսը հառաչելով։

— Ես ի՞նչ ընեմ հապա որ տուներ տեղեր ունիմ ու տննչան վարձք մը միայն կ'առնեմ անխիղճ վարձակալներէն։ Բնակարանի օրէնքը չի թողուր որ դատ մը բանաս, բան մը ընես ու դուրս նետես։ 5000 ոսկիէն աւելի նորոգութեան համար դրամի մը պէտք ունիմ, հինգ փարա չկայ այսօր ձեռքս։ Աս տալուն ալ վերջը չեկաւ։ Աս Խնամատարութիւն է, աս Որբանոց է, աս Հիւանդանոց է, աս Աղքատախնամ է, աս եկեղեցի է, աս դպրոց է, ո՞ր մէկուն հասնիս։ Գործ չընելը աւելի լաւ է։

— Գործ ալ չընես ապրիլ պէտք է։ Նորէն գործի մը յոյսով կ'երթաս։ «Հէրքէս պիլդի իշտէ կէօրսիւն»։ Մուրալու չենք վերջապէս։ Մենք ալ մեր արժանապատուութիւնը ունինք։

— Ինչ որ է սակայն, մեր պարտականութիւնը մեր կարողութեան չափով կատարենք նորէն, ըսաւ անոնց մէջէն ամէնէն խորամանկ խոհեմը և 20 ոսկի արձանագրեց ցուցակին վրայ։

— Եթէ ես քու կարողութիւնդ ունենայի, ես ալ 20 ոսկի կուտայի, բայց ինչ ընեմ որ գործս աւրուած է, ըսաւ ուրիշ parvenue մը, և տասը ոսկի արձանագրեց։

— Ատ չեմ գիտեր, ես քսակիդ չեմ կրնար խառնուիլ։

— Գոնէ այն ատեն 15 տուր, գոչեց մէկը։

— Ոչ կ'աղաչեմ, 15 չեմ կրնար տալ։ Ուրիշ ատեն դարձեալ կուտամ։

— Երկար մընէր, այս տարի բամպակի գործէն աղուո՛ր զարկեր, փարղին ենք, քսան տուր, ձայնեց անդիէն աւելի համարձակ ու անկեղծ հարուստ մը, տակնուվրայ ընելով անոր դիւանագիտութիւնը։

Մարդը չչմեցաւ այս յայտնութեան առջեւ, ու կոցինը աւելի քարին չի զարնելու համար, ընդունեց առաջարկը 10 ոսկի եւս արձանագրելով։

— Կեցցես, գոչեցին, ամէնքը միաբերան։

— Այո՛, ի՞նչու ձեզի կուտրեմ, կապելայի համար չէ որ կուտամ, այլ հիւանդանոցին։ Երանի թէ ամէն մարդ ալ մեզի չափ տայ։ Եթէ ես կարողութիւն ունենայի գիտէի տալիք դրամս։ Շահածս ալ վերջերս քիասեցի։ Ահագին ռէզիլքօի մը հանդիպեցայ։ Ուրիշներ բան մը կը կարծեն։ «Իշէրիսի պէնի եազար, տըշարըսը էլի եազար»։ Այս խօսքերը կ՚ըսէր, քիչ առաջ միւսին ըրած յայտնութիւնները չէզոքացնելու համար։

— Այն ատեն ես 30 կուտամ, ըսաւ ուրիշ մը և արձանագրեց անունը առատաձեռնօրէն։

Ու այսպէս այս զաւեշտը 2 ժամ շարունակուելէ ետքը, վերջ գտաւ, անոնց գոհ տպաւորութեանը տակ, ընդամէնը հաւաքուելով 152 ոսկի։

Այս է պատկերը սիրելի Օտեան մեր Նոր հարուստներուն առատաձեռնութեան։ Մի փնտռեր հին օրերու մեծատուններուն մէսէնները։ Եթէ երբեք անոնք ատենին կառավարեցին մեր հաստատութիւնները, անոր համար որ՝ իրապէս մեծ էին անոնք սրտով ալ, զգացումով ալ, ծագումով ալ։ Այդ իսկ ծնեալ էին անոնք։ Բայց հիմա՝ մարդոց մէջ այդ մեծութիւնը չկայ, այդ ազնուութիւնը չկայ, այդ վեհանձնութիւնը չկայ։ Չկա՛յ, չկա՛յ, չկա՛յ։ Դադրած է մարդկային սիրտը զգացական առաքինութիւններ բաբախելէ։ Աւելի դարձած է ան դիակ մը, որուն կմախքն իսկ սոսկում ու զարշանք կը տարածէ։

*** Օտեան, օղիիդ խնդիրը դեռ կարելի չեղաւ կարգադրել. Վերջերս ճարահատ մաքսային յանձնակատար՝ Կիրակոս աղաի դիմեցի, լսելով իր վերջնական ճամբորդութիւնը։ Ծանր հիւանդ էր իսկապէս, և ամէն պատրաստութիւնները տեսած։ Վիզէն տոմսակը առած էր, և միայն կ՚սպասէր Գաբրիէլեան Նաւուն։ Հակառակ այս վիճակին, ցեղային ընչաքաղցութեամբ մը ընդունեց առաջարկս, և աւելի փրցնելու համար, Նախապէս ահագին դժուարութիւններ ցոյց տուաւ, ու բացաւ խոշոր ծախքի դուռ մը, թռանսբօռի, քօնէսըմանի, ֆաքթիւրի, դրոշմա-

Թուղթի, մաքսային սակացոյցի, մանիֆէսթասիոնի, հիւպատոսարանի ծախքերու և դեռ չեմ գիտեր ինչերու, որոնց համագումարը 200 ոսկին կ'անցնէր մէկ կալօնին համար: «Եթէ կ'ուզէք, հիմակ չուտ մը օսարինօն առնել տամ օգնականիս», աւելցուց: Ժամանակ չկար: Ընդունեցի առաջարկը պզտիկ չմնալու համար քովդ: Բայց մինչև որ այս գործողութիւնները եղան, չուած էր արդէն ճամբորդը: Ալեմին կը մնայ նորէն մեզ սպասել: Գուցէ յանկարծ ես գամ ու միասին բերեմ, ու միասին վայելենք նաև բոլոր այդ երանութիւնները, մինչև յաւիտեան: Ամէն:

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

ԺԲ.

Սիրելի Մելիքեան

Ստացայ Ձեր վերջին նամակը եւս Հրաչեայ Տէր Ոսկիի միջոցաւ։ Շատ ապրի այս մարդը, վհուկի մը նման գտած էր անմիջապէս հասցէնիս և ուղարկած զայն։

Հիմակ շատոնց է մեկնած ըլլալով Բագոսի տաճարէն, եկած հասած ենք հայկական ամէնէն բազմամարդ վայրը 12րդ բնագաւառը, որ 50 քառակուսի քիլօմէթր միայն հեռի է Բագոսի տաճարէն: Շատ գեղեցիկ և ընդարձակ վայր մըն է աս, և վերջին աստիճան ոգեւորութիւն կը տիրէ հոս։ Գրականութիւն, արուեստ, ճարտարուեստ ամէն բան կայ, բայց կայ նաեւ վէճը ու կռիւը։ Հող անցած գացած խնդիրները դեռ կը յուզուին հոս, և այստեղի հաշուեպահանջները աւելի խիստ են, քան ձեր նկարագրած Թագւոր Փափազեանները ու Թորգոմ Պօյաճեանները։ Դատավարութիւններ ու Պատուոյ ատեաններ յաճախակի են, ու ամէն մութ խնդիրներ, ամբաստանութիւններ կ'ելլեն այս ատեաններուն առջեւ։ Ամբաստանեալները շատ են, ոմանք տարտամ ամբաստանութիւններով և ոմանք լուրջ: Այս ատեանները կը դատեն հոս ամէն ինչ։ Ազգային պաշտօնավարութեանց մէջ մաքուր եղողներ կան, բայց պատիժ ստացողներ ալ բաւական մեծ թիւ մը կը կազմեն։

Երբ մենք այս բնագաւառին 6րդ սէքսիօնին մէջ անցանք, նոյն օրն իսկ այդ սէքսիօնին մէջ Պատուոյ Ատեանի մը առջեւ տեղի կ'ունենար հարցապնդում մը, որուն նախագահն էր Տէր Մկրեան հայրը, ինչ որ Պատուոյ Ատեան մը ըլլալէ աւելի դատարանի կը նմանէր։ Հարցապնդման ենթակայ էին նոյն օրը Մոստիչեան և Սուրէնեան։

Օրակարգի խնդիրներն էին այդ օրը առաջին Թոգատ-

եան պանդոկի ներկի խնդիրը, և երկրորդ դրամներու պարգեւաբաշխութեան խնդիրը, աս կամ ան հացկատակներու։

Առաջինը կը վերաբերէր Մոստիչեանի, երկրորդը Սուրէնեանի, որոնք նախկին Վարչութեանց Ատենապետները եղած էին։ Ու երեւակայել որ այդ Ատեանին անդամակից էին ի մէջ այլոց Պետրոս Կարապետեանի և բժիշկ Ա. Խանճեանի պէս փորձառու անձեր։ Հարցաքննումը կը կատարուէր Նախագահին կողմէ որուն կ'ենթարկուէր նախ Մոստիչեանը։ Ան կը պատմէր իր շրջանի ամէն իրադարձութիւնները և իր թաքուրը, պաշտօնական մարմիններու հանդէպ, երկրին ամէնէն փափուկ միջոցին։ Կը ծանրանար Թոգաթեան պանդոկի ներկի մանրամասնութիւններուն վրայ, մերկացնելով զայն մատի փաթթոց ընողներուն ոգին ու նպատակը,

Մոստիչեան դեռ խօսքը չլմնցուցած, ոտքի ելաւ Կարապետեան, «եաղմա չկայ, պոռալով։ Հաշիւ տալու է այստեղ հաշիւ, ի՞նչ եղան այնքան դրամները, ո՞ւր թափեցիք, որո՞ւ կոկորդ անցուցիք, հաշի՛ւ, հաշի՛ւ կ'ուզենք, եաղմա չկայ», կը գոչէր, ան անդադար հետզհետէ ձայնը բարձրացնելով։

Ի զուր Տէր Մկրեանի պէս խիստ մէկը կը սաստէր։ Կարապետեան ինքնիրմէն ելած անդադար, հաշի՛ւ, կը պոռար, տակնուվրայ ընելով Ատեանը։ Կարելի՞ է բռնել Կարապետեանի բերանը, անգամ մը չբացուի։ Աստուած անոր բերանը մարդ չի ձգէ։

Սուրէնեանի հարցաքննման ատեն, ան ալ իր պաշտօնավարութեան համարատուութիւնը ըրաւ, մեթոտիկ ու հանդարտ եղանակով մը և համոզիչ փաստերով, առանց ինքզինքը աւրելու։ Այնքան համոզիչ էին իր խօսքերը, որ եթէ ըսուածները իրականութիւն իսկ ըլլային, դարձեալ կրնային ձիթաիւղի պէս ջուրին երեսը հանել ան։ Բայց հոս ալ Խանճեանն էր որ հաշիւ կը պահանջէր։ «Կը հասկնաս էֆէտիմ, հաշիւ տալու հաշիւ, կը կրկնէր։ Դրամները կլլողները յականէ յանուանէ ըսելու է, Հիւանդանոցի եղածներուն հաշիւը տալու է, ինչո՞ւ կողմ բռնեցիք

անոնց, հաշի՜ւ տուր, հաշի՜ւ, կը պոռար», և այս առթիւ գրած ոտանաւորներն ալ կը կարդար:

Ուրիշ սէքսիոնի մը մէջ ալ Իզմիրեանց գրական յանձնաժողովը գումարուած էր, երկամեայ պարգևը յատկացընելու համար անոնց, որոնք լաւ աշխատութիւն մը երևան բերած էին։ Հօրոյ բանասիրական շահեկան գործ մը պատրաստած ըլլալով, պիտի ստանար մրցանակը, եթէ Հ. Արսէն Ղազիկեան օր առաջ ականջը հասած չըլլալով, եկած հասած չըլլար և չբողոքէր։ «Իմ քննութեանս չենթարկուած, բան տալու չէ ատ մարդուն, տղէտ է ան, խեղդելու է ատ մարդը, ըք, մք, չկայ», կը գոչէր Ղազիկեան, իր յեռանական մարդու բովանդակ խստութեամբը։ Մինչ Հօրոյ դուրսէն լսելով այս ահարեկիչ մարդուն ձայնը կը դողար անկիւն մը քաշուած։

— Ի՞նչպէս կ՚ըլլայ որ քննութիւն մը ձեզի կրնանք յանձնել, երբ հիմակուընէ խեղդելու կ՚ելլէք մարդը, կը պատասխանէր, Յանձնաժողովի անդամ Դուրեան Արքեպիսկոպոս, իր այլուրութիւնը թօթափելով և աղու նայուածքը յառելով անոր: Բարեյիշատակ Իզմիրեանց անանկ խեղդելու պայման մը չէ դրած իր կտակին մէջ։

Անկէ անցանք 10րդ սէքսիոնը, ուր դատավարութիւն մը տեղի կ՚ունենար։ Իշխանին դատավարութիւնն էր ան՝ Աղթամարայ վանքին թալանին առթիւ։ Իշխանին փաստաբանն էր Շահրիկեան, իսկ դատախազը Ճիհանկիւլեան, որ կ՚ամբաստանէր անոնք, "կովեր կերաք, ոչխարներ կերաք, այծեր կ՚երաք, զինկճ կերաֆ», գոչելով։

Այո՛, զինկճ կերաֆ, կը ձայնակցէր վանեցի պատմագիր և հրապարակագիր Մարկոս Նաթանեան, որ ներկայ կը գտնուէր այդ պահուն դատավարութեան, և կը նմանցնէր իշխանին արարքը Լուդովիկոս 14րդի օրով ֆրանսական ելմտական տագնապի օրերուն՝ Վալէսի գործած զեղծումներուն, և Շահրիկեանի պաշտպանութիւնները Շահարասի ռազմավարութիւններուն։

Յաջորդ օրը Ստեփաննոս Նախավկային տօնին օրը ըլլալով, որոշեցինք Միրայր Շիրակացիի հետ երթալ տեղ-

ւոյն Ս. Ստեփաննոս եկեղեցին, ուր յատկապէս պիտի պատարագէր Ստեփաննոս Արքեպ. Ցովակիմեան: Տօնն ալ Ստեփաննոս, եկեղեցին ալ Ստեփաննոս, և պատարագիչն ալ Ստեփաննոս: Անուանակցութեան այս երրեակ հանգամանքները, բացառիկ զուգադիպութիւն մըն էր, որ կը դրդէր մեզ մասնակցիլ, մանաւանդ որ Արքեպիսկոպոսը, որքան մասնագէտ մեծաշուք արարողութիւններու, նոյնքան օրհնեալ քարոզիչ ալ մեծ համբաւ կը վայելէր ամենուրեք:

Պատարագը նոր սկսած էր երբ եկեղեցի հասանք: Սրբազանը զգեստաւորուած էր, իր պատկառելի իրանին վրայ շողացնելով վակաս, եմիփորոն, պատուանշան և ամէն զարդ, և որոնց վրայ փռուած էր իր ծաւալուն մօրուքը, վաղնջական մարգարէներու երեւոյթը տալով անոր: Անձեայ ու շքեղ էր կազմուածքը: Խոշոր ու փաղփուն աչքեր, որոնց ցոլքը առիւծներու հրեղէն բիբերէն կարծես առնուած ըլլար: Մեծ տպաւորութիւն գործեց իմ վրայ Սրբազանին այս արքենի տեսքը: Եւ ի պատիւ Սրբազանին անուան տօնին, եկած էր նաեւ Օրմանեան Արքեպիսկոպոս, որ աջակողմեան դասը կեցաւ մինչեւ ժամերգութեան վերջը: Բազմութիւնը չափ ու սահման չունէր:

Պատարագի միջոցին Արքեպիսկոպոսը խօսեցաւ իր ինքնատիպ ու սրամիտ քարոզներէն մէկը, բացատրելով օրուան տօնին նշանակութիւնը: Բացատրեց թէ ինչպէս «Զավալլը Նախավկան պաղտըրը չպլախներուն քարերուն տակ իր հոգեկը տուեր էր: Նմանցուց անոր չարչարանքները Քրիստոսի չարչարանքներուն, թէ ինչպէս «Քրիստոս ալ երկնքի ու երկրի վրայ իշխող ան խօճայաւեն Աստուածը, անպարփակ, անպարտակելին Աստուածը, խաչին վրայ չօխայէկ մը բան կ՚ըլլար խակեճներու ներքեւ»: Թէ ինչպէս Ան, «իննիսունը ինը հատը ձգելով մէկ հատիկին ետեւէն կ՚երթար: Աղէկ որ, այդտեղ Արսլանպէկցի մը չէ գտնուեր. չեճէ՝ իննիսունը ինը հատն ալ վրայ պիտի երթար», կ՚ըսէր, ընդհանուր ծիծաղ մը յառաջ բերելով ներկայ ժողովուրդին մէջ:

Յետոյ Օրմանեան Արքեպիսկոպոսին շնորհակալութիւն յայտնելով՝ ընծայած պատուին "անարժան վարդապետի մը համար", յիշեց անոր գործունէութիւնները ու յատկութիւնները։ «Առաջնորդ եղած, Պատրիարք եղած է, գոլէժներէ ելած եկեղեցական մըն է: Գիտնական է, խելացի է, մեծ մարդ է, խոշոր մարդ է, գրաբար ալ գիտէ, աշխարհաբար ալ գիտէ, ֆրանսըզճա ալ գիտէ, իթալիանճա ալ գիտէ, ալմանճա ալ գիտէ, ինկիլիզճէ ալ գիտէ» կ'ըսէր ու կը շարէր, մինչ Օրմանեան Սրբազան վեղարը աւելի վար քաշած և աջ ձեռքն երեսին բռնած կը մարէր խնդալէն, փորը ելեւէջելով։ Արդէն մշտապէս ծիծաղկոտ, իր աստիճանակիցը ալ աւելի կը ծիծաղեցնէր զայն։ Ո՞ր ատեն չի խընդար արդէն Օրմանեան։

Յետոյ ձեռք առաւ Ձախակողմեան դասը գտնուող իր միամտութեամբը նշանաւոր հանդիսացած Ատաքազարցի Յակոբ վարդապետը, որ այդ օրերուն ծաղկեայ փիլոն հրելու արտօնութիւն ստացած էր, Կրօնական Ժողովէն։ Սրբազան քարոզիչը սկսաւ գովել զայն ալ ուզածին պէս քաշելով քաշքշելով։

«Յակոբ վարդապետն ալ Նախավկային պէս բարի, աստուածավախ վարդապետ մըն է, և խաւճայի մը վրայ անգամ կոխելու կը վախնայ: Ասոր համար է որ Պատկ. Կրօն. Ժողովն ալ գնահատելով զայն, ծաղկեայ փիլոն կրելու արտօնութիւն տուաւ անոր, ու հիմակ բուլբուլի պէս հագած է, ըսաւ։ Ու յանկարծ, ուժգին ձայնով մը.

— Ելի՛ր, Յակոբ վարդապետ, գոչեց:

Յակոբ վրդ. ոտքի ելաւ իսկոյն, յեղապատառ իր մեծաւորին ձայնէն, որպէսզի տեսցնէ իր ծաղկեայ փիլոնը ժողովուրդին։

— Դարձի՛ր, Յակոբ վարդապետ։

Յակոբ վարդապետ կը դառնայ։

— Աջ դարձիր Յակոբ վարդապետ:

Վարդապետը աջ կը դառնայ։

— Ահեակ դարձիր Յակոբ վարդապետ:

Յակոբ վարդապետ ձախ կը դառնայ:

— Արեւելք դարձիր Յակոբ վարդապետ։

Յակոբ վրդ. Արեւելք կը դառնայ, ծալկեալ փիլոնին առաջամասն ալ տեսցնելու համար։

— Արեւմուտք դարձիր Յակոբ վարդապետ:

Արեւմուտք կը դառնայ։

— Հիւսիս դարձիր Յակոբ վարդապետ... Հարաւ դարձիր Յակոբ վարդապետ...

Եւ որովհետեւ վարդապետին զարգացումը իր միամտութեանը համեմատական զուգակշիռը ունէր, ու անտեղեակ էր հիւսիսային եւ հարաւային աշխարհամասերուն, անդադար կը դառնար, ծածկելու համար իր այս խաւարակուռ տգիտութիւնը, եւ ասիկա գիտնալուն համար էր որ արդէն Սրբազանն ալ շարունակ կը դարձնէր զայն։ Ու այսպէս հինգ վայրկեան հոլի մը պէս դարձնելէ ետք՝ վերջապէս.

— Կեցիր Յակոբ վարդապետ, կը հրամայէր:

Յակոբ վարդապետ կը կենայ։

— Նստէ Յակոբ վարդապետ։

Ու խեղճ վարդապետն ալ վերջապէս կը նստի յոգնաբեկ ու խելապտոյտ, գոհունակ սակայն իր փիլոնը ամբողջապէս ցուցադրած ըլլալուն համար ժողովուրդին։

Այս տեսարանին ոչ թէ միայն կը ծիծաղէր Օրմանեան Արքեպիսկոպոս, այլ ամբողջ ժողովուրդը, եւ նոյն իսկ ինքը՝ Յովակիմեան Արքեպիսկոպոս՝ իր քթին տակէն։

Քարոզը սկիզբը սկսաւ շատ մեղմաձայն, բայց յանկարծ պայծառ օրուան մը մէջ պայթած ամպրոպային փոթորիկին պէս, որ յեղակարծօրէն կը խռովէ տարերքը, բարձրացաւ, սուր գոռ եւ ուժեղ ձայնով մը, թնդացնելով տաճարին կամարները։ Նոյն իսկ կեցած տեղերնին ննջուողներ ալ կ՚ըլլային երբեմն։ Յետոյ նորէն մեղմանալով, հազիւ լսելի կ՚ըլլար։ Ու այսպէս Յովակիմեան Սրբազանին խօսքերը կ՚ելլէր ու կ՚իջնէր, ձայնական պօրսայի մը պէս։ Ճիշդ հինգ ժամ տեւեց արարողութիւնը իրապէս ալ վեհաշուք։

Եկեղեցիէն վերջը Շիրակացին խորհուրդ տուաւ անգամ մըն ալ բնակարանը երթալ ու անձամբ շնորհաւորել իր տօնը:

— Բայց ես չեմ ճանչնար Սրբազանը անձամբ, պատասխանեցի։

— Հոգ չէ, ես կը ծանօթացնեմ, ես կը ճանչնամ, ըսաւ։

Երբ շատ պնդեց, ընդունեցի առաջարկը ու ճամբայ ելանք։

— Օրմանեանը և իր Գրիստոսը անգամ քաշքշող մարդը, ով գիտէ որքան մեզի պիտի քաշքշէ, ըսի ճամբան Շիրակացիին։

— Հոգ չէ, քու փնտռածդ ալ ան է արդէն, ըսաւ Շիրակացին խնդալով։

Մինչդ էր ըսածը։ Փոքրաւոր մը դուռը բանալով, ուղղակի տան ամենէն վերնայարկը մեզ Սրբազանին սենեակը առաջնորդեց, ուր նստած էր ան ծալլապատիկ բազմոցին վրայ, պարեգօտով մը և գլուխը գդակ մը դրած։ Իր քովը կը գտնուէր Միքայէլ քահանան։

Ըսածիս պէս ալ եղաւ։ Շիրակացի ձեռքը համբուրելէ վերջ, գիս ներկայացուց, վերջին ծայր փափկանկատութեամբ։

— Սրբազան կը ներկայացնեմ Ձեր Սրբազնութեան իմ ընկերներէս ու պաշտօնակիցներէս գրագէտ, պատմագէտ հրապարակագիր և երգիծաբան Երուանդ Օտ...

— Ո՞ր Երուանդն է ան, հարցուց, Արքեպիսկոպոսը իր դաշն ու յամր թօնովը, սովորական հեգնոտ շեշտը դնելով անոր մէջ, առանց թող տալու որ Շիրակացին իր խօսքը լրացնէ։ Հրապարակագիր Երուանդ Տէր Անդրէասեանն է մի,

— Ոչ Սրբազան, ան դեռ չէ եկած, Երուանդ...

— Չէ նէ մի, գրագէտ Երուանդ Սրմաքէշխանեանն է մի,

— Ոչ Սրբազան ան ալ չէ, Երուանդ...

— Չէնէ մի, զաւեշտագիր Երուանդ Թօլայեանն մի,

— Ան ալ չէ Սրբազան, ան ալ դեռ եկած չէ, պատասխանեց շիկնելով, կարմրելով հազար կտոր ըլլալով, Շիրակացին։ Էֆէնտին...

— Չէնէ մի ազգագրագէտ Երուանդ Լալաեանցն է մի,

— Կը ներէք Սրբազան, սխալմունք ունի կարծեմ Ձեր Սրբազնութիւնը, պարոնը Երուանդ...

— Չէնէ մի, պատմագիր Երուանդ Տէր Մինասեանն է մի.

— Սրբազան ան ալ գնաց միւս աշխարհն է, կը պատասխանէր միամիտ բարեկամս, առանց հասկնալու բարձրաստիճանին բուն ոգին: Երուանդ Օտ...

— Չէնէ մի, գրագէտ Երուանդ Շնորհքեանն է մի.

— Ոչ Սրբազան, պատասխանեց, դարձեալ ժիրայրը նեղուելով ու այս անգամ ինծի նայելով, որ կը խնդայի այդ պահուն: Պարոնը պիտի ըսեմ անունը, Եր...

— Չէնէ մի հրապարակագիր Երուանդ Գէորգեանն է մի.

— Ոչ, ան ալ գնաց հոն է և վարդապետ պիտի ըլլայ իր ծերութեանը մէջ, հաւէսը առնելու համար...

— Չէնէ մի, գրագէտ Երուանդ Ճիւհէրեանն է մի.

— Ան ալ չէ Սրբազան, ըսաւ Շիրակացին այս անգամ ալ համբերութիւնը հատած, կը ներկայացնեմ ձեզի գրագէտ Երուանդ...

— Չէնէ մի, գրագէտ Երուանդ Մեսիաեանն է մի.

— Ոչ Սրբազան...

— Չէնէ մի, հրապարակագիր Երուանդ Զավուշեանն է մի.

— Կը խնդրեմ Սրբազան վայրկեան մը միայն...

— Չէնէ մի, բանաստեղծ Երուանդ Սեւան Ճէրահեանն է մի.

— Ոչ, Սրբազան, ան գնաց երիտասարդ գրող մըն է և...

— Չէնէ մի բանաստեղծ Երուանդ Պարսամեանն է մի.

— Ոչ Սրբազան ան ալ գնաց գրող մըն է և Պէյրութի թերթերուն մէջ լաւ անուն մը սկսած է հանել...

— Չէնէ մի Երուանդ Գամպարոսեանն է մի.

— Մէկ վայրկեան եթէ շնորհէք ինծի, Ձեր Սրբազնութիւնն ալ գոհ պիտի մնայ, եթէ յանձին ծանօթացնեմ Երուանդ Օտ...

— Չէնէ մի մեր պատուական բարեկամին Գրիգոր Օտեանի եղբօրորդին, գրագէտ, հրապարակագիր, երգիծաբան, պատմագէտ Երուանդ Օտեանն է մի.

— Այո, այո, Սրբազան, նոյն ինքն Եր. Օտեանը, պատասխանեց Շիրակացին շունչ մը առնելով, որ հոգին բերանը եկած էր ալ «չէնէ մի»ներէն միշտ ընդհատուելով։

— Է, չըսէ՞ս տնաշէն, ժամէ մը ի վեր կը ծամէս կը ծամծըմես։ Ալ Երուանդիկ չի թողուցիր որ չըսէի։ Է՛յ, տնաշէն մարդ, սա՞նկ կ'ըլլան միթէ։ Կը քաշե՛մ էր քաշեմ, ուր որ ես նէ հոն ես, ըսաւ Ցովակիմեան, քթին տակէն ինքն ալ խնդալով, ըստ սովորութեան:

— Սրբազան ամէն անգամ որ պիտի ըսէի մէկ մէկ Երուանդ կը հանէիք դէմս, պատասխանեց Շիրակացին:

— Ես անգամ չէի գիտեր, Սրբազան, այդքան Երուանդներ գոյութիւն ունենալը հայ գրականութեան ու լրագրութեան մէջ, աւելցուցի, ես ալ հազիւ թէ խնդուքս կարենալով զսպել։

— Դուք չէք գիտեր անա, ես գիտեմ ամբողջ Սփիւռքի գրող Երուանդիկները։ Մեղք որ խազէթաճի ալ պիտի ըլլաք։

— Սրբազան, հազուագիւտ է ձեր յիշողութիւնը և կը հիանամ, ըսաւ Շիրակացին, իսկապէս հիացած անոր մտքի ընդարձակութենէն:

— Ի՞նչ ըսել է "հազուագիւտ», գրաբա՞ր է, աշխարհաբա՞ր է, ես գրաբար չեմ հասկնար, ըսաւ Սրբազանը, այս անգամ իր հեգնութիւնը լեզուական մարզին մէջ փոխադրելով։ Նայէ Տ. Միքայէլ անգամ մը Հայկազեան Բառարանը, նայէ ի՞նչ ըսել է «հազուագիւտ», ուտելիք է մի, չէնէ մի խմելիք, չէնէ մի հագնելիք:

Մինչեւ այդ պահը, որ ոտքի վրայ էինք, Արքեպիսկոպոսին հրամանին վրայ նստանք։ Ցետոյ զանգակի տեղ իր ձեռքերը իրար զարնելով, փոքրաւորը կանչեց, ու հրամայեց որ պատուէ մեզի: «Խազերաճի են անոր կեօրե ղոնուէ», ըսաւ։

Փոքրաւորը դուրս ելաւ և երկու վայրկեան ետքը եկաւ, իմացնելով երկու օտարազգի հիւրերու գալուստը:

— Ներս հրամցուր, հրամայեց Արքեպիսկոպոսը։

Հիւրերը ներս մտան և յարգանքով ձեռքը համբուրե-

ցին։ Իրօք բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ էին։ Երկու վայրկեան ետքը եկաւ նաեւ Գոյր Աղաւնին, իր մայրապետական սեւ տարազովը։ Վախցայ որ անոնք ալ առարկայ կ'ըլլային հեգնանքի։ Բայց այդ վախս երկար չտեւեց։ Արքեպիսկոպոսը կերպարանափոխութիւն մը ստացաւ երբ հիւրերը տեսաւ: Կարծես Ս. Հոգին Աղաւնակերպ անգամ մը եւս կ'իջնէր վերնատան կամ վերնայարկին մէջ։ Նուրբ երեւոյթ մը տեսաւ: Յարգեց ու պատուեց անոնք, մեզի ալ ըստ պատշաճի ներկայացնելով: Շահեկան խօսակցութիւն մը սկսաւ մեր միջեւ, ուր Սրբազանը իր կարծիքները կը յայտնէր հասուն ու խոր դատողութիւններով, զարմանքի մատնելով զիս։

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

ԺԳ.

Սիրելի բարեկամ

Ցաթիրի պատմական Ցրդ դատարանին առջեւ, այս շաբթու տեղի ունեցաւ վերջապէս Առաքինութեան և Կեղծաւորութեան դատավարութիւնը, որ բացուած էր Առաքինութեան կողմէ, և որուն այնքան անհամբերութեամբ կ'սպասուէր Իսթանպուլի հայ համայնքէն։ Մեծ բազմութիւն մը ժամ առաջ փութացած էր այս հետաքրքրական դատին և լեցուն էր դատասրահը ամէն ազգի հայրենակիցներով: Բացի հայ թերթերու խմբագիրներէ, եկած էին Թուրք, Յոյն և ֆրանսերէն թերթերու կողմէ խմբագիրներ, իսկ Ագշամի կողմէ Սահակ Մխիթարեան։ Ներկայ էին նաեւ Տեյլի Մեյլ թերթին թղթակից Մ. Մորկան Լէւաքի, ֆրանսական Թան թերթին թղթակից Մ. Բօլ Ալպէր, Նիւ Եօրք Թայմզի թղթակից Մր. Ռօպէրդ Ուայտ, Թաս գործակալութեան թղթակից Մ. Նաումօֆ Սավարովսքի եւն. եւն.։ Այդ օրը ես ալ անձամբ ներկայ կը գտնուէի, իբրեւ ձեր թղթակիցը։

Դատավարութիւնը սկսաւ ժամը ճիշդ 2ին: Նախագահը ամբաստանեալը հրաւիրելով ոտքի, սկսաւ իր օրինական հարցապնդումներուն։

— Ի՞նչ է ձեր անունը։

— Կեղծաւորութիւն:

— Արհեստնիդ:

— Մեծարանք և փառաբանանք մարդոց։

— Քանի՞ տարեկան էք։

— Եօթանասուն։

Նախագահին հրամանով կարդացուեցաւ դատական տեղեկագիրը, ուր այս տեղեկագրով կ'ամբաստանուէր ան-

իբրեւ մին այն ընկերային չարիքներէն, որ չարունակ դարպասելով ու չնթելով անարժան մարդոց շուրջը, զանոնք չոռոմած, քծնած, շողոքորթած ու փառաւորած էր եւ անոնց մահէն վերջը եւս գրուատիքներ հիւսելով, Առաքինութեան կեղծ վկայագիրներ տուած, եւ ուղարկած էր անոնք անդրի աշխարհ: Տեղեկագիրը ասոնցմէ կը յիշէր երկու փաստեր: Մէկը 1936 Փետր. 12ին Պէյօղլուի Ս. Աննա եկեղեցիին մէջ Ամբակում Ոնոփրիոսեան անուն վաշխառու նենգեցեալի մը պարագան, եւ միւսը 1937 Յունիս 14ին Գում Գափու Ս. Անտոն եկեղեցիին մէջ Սրապիոն Ծգնաւորեան անուն անբարոյական համբորդի մը դէպքը, որոնք երկուքն ալ իրենց դագաղներուն մէջ գովուած ու փառաւորուած էին Կեղծաւորութեան կողմէ, միեւնոյն ատեն տուելով անոնց գաղտնապէս Առաքինութեան կեղծ վկայագիրներ:

— Ի՞նչ կ'ըսէք ասոնց մասին, հարցուց Նախագահը ամբաստանեալին:

— Տէր Նախագահ, Իրականութենէ շատ հեռի են ինծի վերագրուածները, պատասխանեց Կեղծաւորութիւնը, ծեքծեքելով:

— Պատմեցէք նախ Պէյօղլուի դէպքին մասին, ըսաւ Նախագահը:

— Այո տէր Նախագահ. ճիշդ է որ նոյն տարին, նոյն այդ օրը, նոյն այդ անունով յուղարկաւորական արարողութիւն մը կատարուած է նոյն այդ եկեղեցիին մէջ, որուն ես նախագահած եւ ես դամբանախօսը եղած եմ, բայց ես միայն Ամբակումին մարդասիրական գործերը թուած եմ եւ ոչ ուրիշ բան, լաւ բնաբան մըն ալ ընտրելով: Ես ոչ դրամ առած եմ, եւ ոչ ալ բացառիկ որ եւ է վարձատրութիւն, բացի քահանայական մեռելաթաղի իրաւունքէս:

— Ի՞նչ էր ձեր այդ դամբանականին բնաբանը:

— Պօղոսի Առաքելոյն սա խօսքը. «Զբարւոք պատերազմն պատերազմեցայ, զընթացսն կատարեցի, եւ զհաւատսն պահեցի»:

— Պօղոս Առաքեալ, ա՞յս տեսակ մարդոց համար պատուիրեց ձեզի, որ գործածէք այս բնաբանը:

— Մարդոց համար վերջապէս սահմանած է ան:

— Մարդոց համար բայց ոչ այդ կարգի մարդոց։ Դուք կը ճանչնա՞յիք նախապէս այդ մարդը ի կենդանութեան։ Ճիշդը ըսէք, ըսաւ Նախագահը խստօրէն։

— Ոչ։

— Ի՞նչպէս կ'ըլլայ ուրեմն որ չի ճանչցած մէկ մար-դերնուդ մասին, այդ բնաբանով անոր մարդասիրական գործերը կը թուէք։ Ի՞նչ պատասխան պիտի տաք յետ մահու, երբ Առաքեալը ձեզմէ բացատրութիւն պահանջէ այս մասին։

— Եթէ սխալած եմ, ներողութի՛ն կը խնդրեմ անկէ, Տէր Նախագահ։

— Կը կարծ՞էք որ Առաքեալը դիւրութեամբ ներէ այս կարգի քրէական յանցանք մը։

— Քրիստոս պատուիրեց անոնց մինչեւ 77 անգամ ներել։

— Ի՞նչ եղած են Ոնոփրիանոսեանի մարդասիրական գործերը, որ դուք թուած և գոված էք անոր պատերազմը, ընթացքը և հաւատքը։

— Անոր կատարած ողորմասիրական գործերը, առանց տոկոսի ըրած փոխառութիւնները, իր հեզահամբոյր և անուշ լեզու բնաւորութիւնը։

— Ո՞վ հաւաստեց ձեզի ասոնք։

— Իր տանեցը և ազգականներէն մէկը։

— Ի՞նչ է տանեցին անունը։

— Տէր Մարուքէ քահանայ Կոկոզեան:

— Ազգականի՞ն:

— Կոպեռնիկ Խնդումեան։

Նախագահը հրամայեց քարտուղարին այս անունները արձանագրել դատական տօսիէին մէջ, յաջորդ դատավարութեան իբր վկայ կանչուելու համար։

— Գում Գաբու Սրապիոն Ծղնաւորեանի մասին ի՞նչ խօսեցաք։

— Գրեթէ միեւնոյնը։ Ան ալ գովեցի մեծարեցի, "Ննջեցելոց հոգւոց հանգիստ" մաղթեցի և բաժնուեցայ:

— Կը ճանչնայի՞ք զայն ի կենդանութեան։

— Կը ճանչնայի, բայց անձնապէս յարաբերութիւն չունէի։

— Ինչպէ՞ս գիտէիք ուրեմն թէ այդ մարդը բարի և բարեսէր մէկը եղած է։ Անոր հանգիստ մաղթելով, անհանգիստ չեղա՞ք դուք։

— Այնպէս ըսին և հաւաստեցին ինծի բոլորականները ու ես ալ այնպէս խօսեցայ։

— Քա՞նի ոսկի առիք ձեր այդ աշխատութեան ի հաշիւ։

— Հինգ ոսկի միայն, լոկ սակագինը, Թաղ. Խորհրդոյ կողմէ որոշուած։

— Կատարած բրօբականտիդ և ռէքլամիդ համար բնաւ բան մը չստացա՞ք։

— Ոչ։

— Աղէ՞ք կը յիշէ՞ք։

— Այո՛, աղէկ կը յիշեմ։

Յետոյ նախագահը ատեան հրաւիրելով Առաքինութիւնը, հարցուց.

— Անունդ։

— Առաքինութիւն։

— Գործդ կամ արհեստդ։

— Մարդոց նկարագիրներու ազնուացման պաշտականութիւն։

— Ո՞ւր կը բնակիք։

— Բանկալթի Ջիմէն փողոց թիւ 17։

— Քանի տարեկան էք։

— Մասնաւոր տարիք չունիմ։ Աշխարհի գոյութենէն ի վեր կ'ապրիմ ես, բայց բարի մարդոց հոգիներուն մէջը միայն։

— Հասկցայ, ըսաւ նախագահը, համոզուած։ Ու պահ մը իր երկու կողմի դատական անդամներուն հետ, կարծիքի փոխանակութիւն ընելէ վերջ, շարունակեց։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, ձեր դատախազեալին յայտարարութիւններուն։

— Ամբողջ սուտ, կեղծիք և ուրացում, Տէր Նախագահ։ Այս մարդը ոչ թէ միայն մէկ, այլեւ շատ անգամներ իր արհեստը ի գործ դնելով շահագործած է զիս, ներկայացնելով ստորին մարդիկները իբր Առաքինութեան տիպարներ, ու հայթայթած անոնց կեղծ վկայագիրներ խարդախուած կնիքով, աստուածները խաբելու համար։ Նոյն այդ վատ դերը կը կատարէ այսօր ան Բարձր Ատեանիդ առջեւ, խեղդել ճգնելով ճշմարտութիւնը։ Ինքը գիտակցաբար կատարած է ամէն բան, շատ լաւ ճանչնալով հանդերձ Ամբակումը և Սրապիոնը, իրենց կեանքի բոլոր քաջագործութիւններուն մէջ։ Անոնք՝ որոնք ծծած ու կեղեքած են հասարակ ժողովուրդը, որբն ու այրին, աղքատն ու տկարը՝ անոնց ողնածուծը քամելով, փառաբանուած են այս մարդուն կողմէ, և յետոյ իմ անունովս վկայագիրներ տալով համբաւ դրած անոնք։ Բան մը միայն կը պահանջեմ Բարձր Ատեանէդ Տէր Նախագահ. Արդարութիւնը։

— Արդարութեան մասին կրնաք վստահ ըլլալ Պր. Առաքինութիւն։ Բայց թէ փաստեր, թուղթեր և վկաներ ունի՞ք այս մասին, որ կարենան հաստատել այս կեղծարարութիւնը, հարցուց Նախագահը։

— Այո Տէր Նախագահ։

— Որո՞նք են

— Գէյօղլուի դէպքին համար Արշակ Նուրեանը, և Գում Գաբուին համար Շաւարշ Յակոբեանը։]

Նախագահին հրամանով կը կանչուի առաջին վկան։

Նախագահը օրինական հարցումները ընելէ ետք, հարցուց Նուրեանի։

— Ամբակում Ոնոփրիանոսեանը կը ճանչնայի՞ք ի կենդանութեան։

— Կը ճանչնայի բայց յարաբերութիւն չունէի, Տէր Նախագահ։

— Ազգականակցական որ և է կապ մը ունի՞ք անոր հետ։

— Բնաւ։

— Որ և է խնդիր կամ վէճ ունեցա՞ծ էք անոր հետ անցեալին մէջ։

— Ոչ։

— Անոր ընկերային կեանքին մասին ի՞նչ տեղեկութիւն ունիք։

— Լաւ չէր խօսուէր վրան։

— Գէյօղլուի եկեղեցին անոր յուղարկաւորութեան ներկա՞յ էիք։

— Այո, Տէր Նախագահ։

— Իբր ի՞նչ ներկայ էիք։

— Պարզ դիպուածով մը։ Այն օրը եկեղեցւոյ շրջափակը կը գտնուէի գործի մը համար, երբ տեսայ շքեղ յուղարկաւորութեան մը պատրաստութիւնը ներս մտայ։ Արդէն շատ հետաքրքիր եմ սանկ հանդէսներու։

— Ի՞նչ տեսաք հոն, պատմեցէք։

— Տէր Նախագահ, Ամբակումին արարողութիւնը կատարուելէն վերջ, ճիշդ դագաղը վերցուած ատեն նշմարեցի որ՝ Կեղծաւորութիւնը ննջեցեալին աջ ձեռքին թեզանիքին մէջ ծալլուած գոց պահարան մը կը զետեղէր ձեռքի շատ արագ շարժումով մը։ Գուցէ ուրիշներու պէս շատ ուշադրութիւնս չգրաւէր այս պարագան, եթէ երբէք այս արագաշարժ կարգադրութենէն ետքը, Կեղծաւորութեան և ուրիշ մէկու մը գոհունակ ակնարկները մէկ մէկու վրայ յառած չտեսնէի։ Այն ատեն կասկածը սիրտս մտաւ և խիստ հետաքրքրուած սկսայ անտարբեր երեւոյթով մը անոնց ամէն մէկ շարժումներուն հետեւիլ, մինչեւ եկեղեցիին հոգեհանգստեան շրջափակը։ Երբ վերջին հոգեհանգիստն ալ կատարուեցաւ հոն, յուղարկաւորները մեկնած պահերնուն, ինչ ըրին չըրին ասոնք պահ մը իրարու մօտեցան ու սա շշնչիւնը լսեցի իրենց միջեւ.

— Անհոգ եղէք, ամէն ինչ լաւ անցաւ։ Պէտք եղածէն աւելին գրած եմ, և Առաքինութեան կնիքն ալ զարկած։

— Շնորհակալ եմ, կը տեսնուինք, ըսաւ, միւսը։

Անմիջապէս ըմբռնեցի խնդրին էութիւնը, և Առաքինութեան իմաց տուի։

— Ուրիշ ի՞նչ տեսաք, հարցուց Նախագահը։

— Ուրիշ բան մը չտեսայ։

Երբ Նուրեան քննութենէն ազատեցաւ, ու քով եկաւ, գոհունակութիւնս յայտնեցի իր տուած իֆատէին մասին և շնորհաւորեցի:

— Հարկաւ, ինչո՞ւ չըսեմ, ինչո՞ւ ճշմարտութիւնը չյայտնեմ, ըսաւ, գողունի երկու կողմը ակնարկներ ուղղելով։ Ասոնք ցեցեր են ազգին մէջ, թող կրեն պատիժնին, խաբելով կողոպտած են անոնք մեզի:

Երկրորդ վկան հրաւիրուեցաւ:

— Անունդ, հարցուց Նախագահը:

— Շաւարշ Յակոբեան։

— Քանի՞ տարեկան էք։

— Վաթսուն երկու:

— Ո՞ւր կը բնակիք։

— Ետիգուլէ, Ճամպազ փողոց թիւ 57։

— Պաշտօնդ։

— Պալըքլըի գերեզմանատան անօրէնն եմ: Ես այս պաշտօնիս մէջ գտած եմ միակ իմ հոգեկան մխիթարութիւնս։ Ուրիշներ ինչ կ'ուզեն թող ըսեն իմ մասին։ Ես կ'ուզեմ մինչեւ մահս պահել այս պաշտօնը և...

— Հարցումներուս միայն պատասխան տուր, գիտել տուաւ Նախագահը, երբ տեսաւ որ վերջը չիգար Յակոբեանի շաղակրատութիւններուն:

— Ճշմարտութիւնը ըսելու, պատուոյդ վրայ խօսք կուտա՞ք։

— Այո՛, Տէր Նախագահ։

— 1937 Յունիս 14ին Պալըքլըի գերեզմանատունը, Սրապիոն Ձգնաւորեան անուն մէկը թաղուա՞ծ է:

— Այո՛, Տէր Նախագահ։

— Պատմեցէք անոր վրայ ինչ որ գիտէք։

— Տէր Նախագահ, ես անձնապէս չեմ ճանչնար Սրապիոնը: Միայն թէ թաղման օրը, երբ յիշեալը փոս կ'իջուցուէր, պահապանը անոր արտաքին զգեստները հանած միջոցին, կուրծքին վրայ ծալլուած պահարան մը կը նշմարէ։ Շատ զարմանալով հետաքրքրուած կամաց մը կը վերցնէ զայն, և կարդալ չգիտնալուն պատճառաւ, զգու-

չութեամբ ինձ կը բերէր խնդիրը հասկցնելով, ուրկէ ես հեռի չէի շատ։ Այդ պահուն ես ալ քննութեան ելած էի։ Այս անօրինակ դէպքին ես ալ զարմացայ, և կարելի է սխալմունք մը կ'ըլլայ ըսելով, լուսաբանուելու համար բացի նամակը և ծառի մը տակ գացի կարդացի։ Զարմանքս չափ ու սահման չունեցաւ, երբ տեսայ որ Առաքինութեան կնիքով կնքուած, Առաքինութեան կողմէ տրուած նամակի մը առջև կը գտնուէի։

— Կարդացի՞ք, ի՞նչ էր պարունակութիւնը նամակին։

— Պաշտօնական յանձնարարագիր մըն էր, ուղղուած աստուածներու, որ կը վկայէր Սրապիոն Ծգնաւորեանի խիստ առաքինի մէկը եղած ըլլալը, և կը խնդրէր անոր մուտքը ի քաւարան։

— Յետոյ ի՞նչ բրիք նամակը։

— Սրբապղծութիւն մը ըրած չըլլալու համար, զայն փակելով կրկին պահապանին յանձնեցի, և հրաման ըրի որ դարձեալ կամաց մը նոյն տեղը զետեղէ, ուրկէ որ առած էր։

— Զկասկածեցա՞ք բնաւ անոր կեղծ ըլլալուն։

— Ո՛չ, Տէր նախագահ, եթէ կասկածէի, բնականաբար Իշխանութեան պիտի յանձնէի։

— Ի՞նչ ձև էր կնիքը, և ի՞նչ գրուած էր մէջը։

— Կնիքը բոլորաձև էր և մէջը միայն Առաքինութիւն գրուած։

— Ուրիշ ատեն նման դէպքերու ականատես եղա՞ծ էք։

— Ոչ Տէր նախագահ։ Եթէ երբէք ասկէ առաջ տեղի ունեցած են, չեմ գիտեր։ Բայց հաւանաբար տեղի ունեցած ըլլան, որովհետև շատ մարդիկներու մասին լսեցինք թէրև Առաքինութեան հետևող համբաւներ, բայց իրականին մէջ անոնք շատ հեռի եղած են իրենց կեանքին մէջ այս ուղղութենէն։

Վկաներու այս յայտարարութիւնը առնուելէ ետք, ընդհ. դատախազը, պատժական օրինագծին 112րդ յօդուածին տրամադրութիւնը պահանջեց կեղծաւորութեան մա-

մին, որ կը նախատեսէ 10 տարի բանտարկութիւն և 1000 ոսկի տուգանք։

Ընդհ. դատախազին այս պահանջումին վրայ, Կեղծաւորութեան պաշտպան փաստաբանը, խօսք առնելով խօսեցաւ իր փոխանորդեալին մասին պաշտպանողական մը, ուր կ'արդարացնէր անոր արարքները իբր չքմեղացուցիչ գործեր, բուն իսկ մարդկութեան օգտին համար ցոյց տալով անոնք, կանխարգելու համար միշտ չարը և վրիժառու զգացումները, մարդոց սրտէն։ Ջրել ջանաց Առաքինութեան բոլոր փաստերը և սուտ հանել ուզելով վկաներու վկայութիւնները, երեւակայական և չինծու համարեց զանոնք՝ ու պահանջեց իր փոխանորդեալին անպարտ արձակումը։

Դատարանը յետ խորհրդակցութեան նոր վկաներու վկայութիւնը անհրաժեշտ համարելով, դատը յետաձգուեցաւ նոյն տարւոյն Մարտ 25ին։

Որով Սիրելի բարեկամս, դատավարութեան ընթացքին մասին, պիտի գրեմ ձեզ այդ թուականէն ետքը։

ՕՏԵԱՆ ԱՌ ԿՈՍՏԱՆ

ԺԴ.

Սիրելի Կոստան

Գրեթէ ամիսէ մը ի վեր դեռ կը մնանք 12րդ բնագաւառը, այնքան յանկուցիչ, այնքան գեղեցիկ և այնքան ոգեւորիչ ըլլալուն համար այս վայրը, ինչպէս գրած եմ ձեզ նախորդ նամակաւս։ Եւ տակաւին երկու ամիսի չափ ալ պիտի մնանք, մասնաւորապէս իր թատրոններուն և կաբարէներուն՝ առատութեանը պատճառաւ։ Ամէն իրիկուն Տրամաթիքը, Աբել—Արմէնեան, Մնակեան և Ադամեան խումբերը իրենց ճոխ ու հարուստ խաղացանկերովը կը փայլին բեմերու վրայ և անհուն բազմութիւն մը կը ծովանայ թատերասրահներուն մէջ։ Սմբատ Դաւթեան ապօնէ գրուած է կարծես ամէնուն, ու բերնին ջուրերը կը վազէ անոնց իւրաքանչիւրին առաւելութիւններուն վրայ խօսած ատեն։ Ո՞րը, երթայ, ո՞րին հասնի։ Մարմնացեալ երկուութիւն մը ըլլալ կը բաղձայ ան, ամէնուն վայելքը ըմբոշխնելու համար։ Իսկապէս ալ մէկը միւսէն անգերազանցելի են անոնք, իրենց կազմակերպութեան լրացուցիչ ամբողջութիւնովը։ Մենք ամէն իրիկուն թատրոն երթալէ առաջ, կաբարէներն ենք ընտանիքի պատուական հայր Իգնատ աղայի հետ։ Այս բնագաւառին մէջ է որ իր նախկին գործը կը շարունակէ Պապա Թանաշ իր կաբարէովը, որուն մենք իբր ամէնէն հին յաճախորդները, յաճախ կ՚այցելենք։ Մեր հետ գրեթէ անբաժան են Յակոբ Պարոնեան, Լեւոն Շաթրեան, Անմեղեան, Բէջվոնեան և Սուրէն Պարթեւեան, այս վերջինը իր շուայտ կեանքին պատճառաւ, մատնուած ներկայիս նիւթական աննախանձելի կացութեան մը։

Երանութիւնը կատարեալ եղած պիտի ըլլար մեզ համար, եթէ երբեք շատ յաճախ Շաթրեան և Բէջվոնեան

իրենց վիճաբանութիւններովը գլուխնիս չուռեցնէին։ Բէվօնեան յաւիտենական դժգոհ ու յուսահատ մը կեանքէ, շարունակ կը տրտնջայ ու կ'անիծէ իր ճակատագիրը։ Մինչ Շաթրեան ջղային ու աւշային խառնուածքով լմուած մարդ, կը ջղայնանայ իսկոյն, երբ ամէն անգամ անոր տրտունջներուն ձայնը կը լսէ։ Բէվօնեանի տրտունջներն են առաւելապէս իր զգացումներուն անյագուրդ ունայնութիւնները և ձախողանքները, որուն կ'ենթարկուի շարունակ իր սիրային նախաձեռնութիւններուն մէջ։

— Բախտ չունիմ սիրոյ մէջ, կը կրկնէ ան ստէպ, ու ամէն անգամ հազիւ թէ որս մը ձեռքիս մէջ ինկած ըլլալ կը կարծեմ, երէի մը պէս խոյս կուտայ ան, ու ես ետեւէն կը նայիմ ընդունայն, պատրանաթափ յոյսերու մէջ։

Ամէնքս ալ Լեւոնիկին կը նայինք, սպասելով իր թնթանօթաձիգ բերնէն արձակուած ռումբին իր հակառակորդին վրայ։

Լեւոնիկ կը հասկնայ մտքերնիս ու քթին տակէն կը խնդայ միջոց մը։

— Խմենք յաջողութեանը համար մեր բարեկամին, կ'ընդհատէ Իգնատ աղա, ու գաւաթնիս կը պարպենք, ոգեւորելով մեր ընկերը, իր յետագայ սիրային ձեռնարկներուն մէջ:

Պահ մը վերջ Բէվօնեանի մէջ ոգեւորութիւնը իր ուժը կորսնցնելով, նորէն տեղի կուտայ մելամաղձոտութեան ու խոր մտածումէ մը վերջ նորէն կ'սկսի ան իր յանկերգը։

— Բախտ չունիմ վերջապէս սիրոյ մէջ:

Կրկին մեր ուշադրութիւնը կը սեւեռի Շաթրեանի վրայ, որ այս անգամ կը լռէ, աչքերը և բերանը ծամածռելով, կարծես կոչում ընելով իր համբերատար զգացումներուն, միեւնոյն ատեն չխռովելու համար մեր ուրախութիւնը։

— Այս անգամ ալ դիւանագիտութիւնը իր յաղթանակը տարաւ, կ'ըսէ կամաց մը ինծի Պարոնեան, ու առանց հանդիսաւոր ձեւակերպութիւններու սպասելու կը պարպէ իր գաւաթը։

— Այո՛, պէտք է նոր կորովով շարժիլ, կ'աւելցնէ Անմեղեան, հրահրելու նպատակով ընդդիմադիրները:

— Եթէ բաղդ ունենայի, այսպէս ամուրի չէի մնար, կը մրթմրթայ նորէն Բէվօնեան։

— Ծօ, ինչ բախտ կը փնտռես սիրոյ մէջ, անմիտ մարդ, կը պոռթկայ այս անգամ Շաթրեան: Ո՞ր աղուորութեանդ, ո՞ր ձիրքիդ, ո՞ր յատկութեանդ։ Սիրոյ մէջ յաջողելու համար պէտք է նախ հրապուրիչ ըլլալ, յանդուգն, ձեռնեբեց ու խելացի, բան մը որ կը պակսի ամէնքը քովդ։ Այս յատկութիւններուն անբովանդակութեանդ մէջ, ի՞նչ ելեր սէր կը փնտռես, և գլուխնիս կ'ուռեցնես։

Բէվօնեան այս անբարեմոյն ակնարկութիւններուն կը տրտմի պահ մը, յետոյ ինքզինքին գալով, կը պատասխանէ.

— Իրաւունք ունիս, բայց ինէ շատ վարերը անանկ յաջողութիւններ ձեռք կը բերեն որ, կը նախանձիմ չիտակը։ Ի՞նչ է ասոր պատճառը չեմ գիտեր։ Ես հազիւ ձեռք կը ձգեմ, կը փախչին...։

— Ի՞նչ կ'ընես որ կը փախչին այդքան շուտով, ի՞նչ կերպ կը վարուիս, կը հարցնէ Շաթրեան բարեսրտօրէն կարեկցելով անոր վրայ։

— Կը հետապնդեմ, կը մօտենամ, կը նստինք կը խօսինք և վերջապէս կ'առաջարկեմ...

— Ի՞նչ կ'առաջարկես ծօ... կը պատասխանէ Լեւոնիկ յանկարծակիի եկած։

— Ինչ որ դուն կ'առաջարկես նման պարագաներու։

— Ես առաջարկելուն կերպն ալ գիտեմ, ժամանակն ալ գիտեմ։ Մէկէն ի մէկ անանկ բան կ'ըսուի՞, պանի՞ր հաց է ատիկա վայրենի մարդ։ Անոր համար է որ... կը փախչին...

— Ի՞նչ ընել պէտք է ուրեմն որ չի փախչին, կ'ըսէ Բէվօնեան հառաչելով։

— Յաջողելու համար պէտք է համբերատար ըլլալ, լուրջ քաղաքավար։ Պէտք է որ կնամեծարութիւն ցոյց տաս, և զոհողութիւններու յանձնառու ըլլաս: Ջանապարեա

նպատակիդ մէջ, և ջանաս համակրութիւնը գրաւել, անոր նախասիրութիւններուն տկար կողմերը ուսումնասիրելով, պատասխանեց Շաթրեան, իր մասնագիտական հմտութիւնը մանրամասնելով բարոյախօսի մը պէս։

— Ատոր համար ալ համբերութեան և դրամի պէտք կայ։

— Հարկաւ, առանց դրամի բան կ'ըլլա՞յ։

— Ուրիշ ի՞նչ պէտք է ընել։

— Պէտք է որ ուրախ զուարթ ցոյց տաս ինքզինքդ, աբուլ սուբուլ խօսքեր չընես, քիչ մը քիչ խօսիս։ Չի գիտցած բաներուդ վրայ բնաւ չի խօսիս և նեղ պարագային այո կամ ոչ ըսելով բաւականանաս։

— Այն ատեն ալ ապուշի տեղ պիտի դնէ զիս։

— Այն ատեն ինչ կ'ուզես ան ըրէ, պատասխանեց Լեւոնիկ սրտնեղած ու գաւաթը տնկեց։

Օրեր անցան, ու նորէն այդ նիւթը բացուեցաւ Պապա Թանաշի կապելային մէջ։

— Ի՞նչ ըրիր, ըսածներս ըրի՞ր, գոչեց Լեւոնիկ անոր ողբ ու կօծերը լսելէն ետքը։

— Ըրի, կէտ առ կէտ ըրի, բայց նորէն չի յաջողեցայ, պատասխանեց, նախկին ուսուցիչը։

Վերջապէս Բէժօնեան այս ցաւովը մեկնեցաւ այդ աշխարհէն, և այս ցաւով է որ կ'ապրի դարձեալ այս աշխարհին մէջ։ Ցաւ մը որ անհանդուրժելի է արդարեւ, մանաւանդ այս կարգի անճարակներուն համար։

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ այս մարդուն վիճակը, ճար մը խորհինք, ըսի օր մը Իգնատ աղայի, որ նշանաւոր եղած է միշտ ծրագիրներու յղացման գործին մէջ։

— Ես ատոր վրայ բան մը չեմ կրնար խորհիլ, աս աս է, աս ասանկ կ'երթայ ալ։ Ես Սուրէննկին վրայ կը խորհիմ հիմակ միայն։ Այս մարդը պէտք է հանել այս անելէն։

— Պարթեւեանը, հարցուցին ամէնքը անհամբեր ինէ առաջ։

— Հրամմեր էք։

— Շատ իրաւունք ունիք Իգնատ աղա, ըսին ամէնքն

ալ, լեցուած զգայնութեան միեւնոյն ենթակայանութեամբ մը գրագէտին հանդէպ։

— Բայց ի՞նչ խորհելու է, ըսաւ Անմեղեան, անզգալաբար աչքերը յառելով Իգնատ աղայի վրայ:

— Հէլէ մէյ մէկ հատ պարպենք, Աստուած ողորմած է: Օղին ներշնչիչ ուժ է, յղացուցիչ սերմը արգասաւորութեան։ Հարկաւ բան մը պիտի ստեղծենք, աւելցուց Իգնատ աղա։

Երուանդ Օտեան իր դերին մէջ

Ու գաւաթները պարպուեցան, վասն յղացման Պարթեւեանի փրկարար ծրագրին:

Այս միջոցին վրայ հասաւ նաեւ Քէմօնեանը, ու ան ալ գաւաթը պարպեց, ցաւը մոռնալու համար:

— Գտա՛յ, գոչեց յանկարծ Իգնատ աղա։

— Էվրէքա՛, գոչեցինք մենք ալ միաբերան:

— Ս ո ւ ր է ն ի կ ի ն խնդիրը լուծուած է, յայտարարեց Իգնատ աղա:

— Ի՞նչ կերպով հարցուցինք անձկանօք:

— Թատերական ներկայացումով մը, ի նպաստ անոր։

Գաղափարը սքանչելի էր, ու ամէնքս ալ ծափահարեցինք։

— «Կարմիր ժամուցը Արփիարեն հետ միասին գրած

են անոնք և զայն թատրախաղի վերածելով, «Տռամա-թիքըին յանձնենք զայն, ու ան թող ներկայացնէ անոր ի նպաստ։

Ծրագիրը ընդունուեցաւ միահամուռ, և կը մնար միայն ստանալ Պարթևեանի հաւանութիւնը։

Շատ չի տևեց, ան ալ եկաւ, ու պարզեցինք Իգնատ-եան ծրագիրը, որ շնորհակալութեամբ ընդունեց և ուրա-խացաւ։

— Բայց մէկ պայմանով, յարեց Իգնատ աղա, Պար-թևեանի։

— Ի՞նչ, հարցուց ան՝ անհամբերութեամբ։

— Պայմանաւ որ ձեր համբաւեալ ու հմայիչ հռետո-րութիւնովը, բանախօսութիւն մը ընէք հանդիսականներուն թատրախաղէն առաջ։

Պարթևեան սիրով ընդունեց այս առաջարկը։

«Խորհուրդ մարդկան. կամք Աստուծոյ»։ Հիմակ ալ մեզի ուրիշ բան չի մնար ընել, բայց եթէ խմել անոր յաջողու-թեանը, ըսաւ Իգնատ աղա։

Ու գաւաթները բարձրացան, վասն կատարելութեան Իգնատեան փրկարար ծրագրի։

Վերջապէս ամէն ինչ կարգադրուելով, ներկայացումը կատարուեցաւ ութ օր վերջը Տռամաթիքի կողմէ, տեղւոյս թատերական ամենէն շքեղ և ամենէն հսկայ շէնքերէն մէ-կուն մէջ, հոծ բազմութեան մը ներկայութեան։ Սուրէն Պարթևեան իր պարթև հասակովը կանգնած բեմին վրայ, Իգնատ աղայի ըրած յանձնարարութեան համաձայն, խօսե-ցաւ իր գեղեցիկ բանախօսութիւններէն մէկը, խանդավառ ծափահարութիւններ խլելով ներկաներէն։ Թատրախաղը ևս խիստ յաջող անցաւ, և Պարթևեանի ապահովեց 400 ոսկիի զուտ շահ մը, որ յաջորդ օրն իսկ Շաթրեան առանց մատները փաթթելու՝ փոխան ընկալագրի բերաւ ու յանձ-նեց Պարթևեանի, թատերական վարչական կարգադիր յանձնախումբին անդամ Շիլալով ինքն ալ։

— Նայինք քանի՞ օր պիտի երթայ, փսփսաց Անմեղեան ականջիս այդ պահուն։

— Երեք օրէն ամենայն ինչ կատարեալ է, պատասխանեցի։

Յաջորդ իրիկուն Պարթեւեան եկաւ ու միացաւ մեզի, երբ ամէնքս հաւաքուած էինք Պապա Թանաշին կապելան ու սկսուած արդէն իսկ արարողութեան։ Հազիւ նստեցաւ, թաղապետական պաշտօնեայի պէս սկսաւ ուշադիր քննել գաւաթները ու պնակները, ճեղքուած ու աղտոտ գտնելով զանոնք։ Իրարու նայեցանք, այս մաքրասիրական փոփոխութիւնը տեսնելով անոր մէջ։ Շաթրեան որ անհանբեր է միշտ այս տեսակ պարագաներու, պատճառը հարցուց անոր այս արտասովոր վիճակին։

— Բայց տե՛ս, իսկապէս ճեղքուած ու աղտոտ են ասոնք, պնդեց Պարթեւեան։

— Բարեկամ, մեր խմած միեւնոյն գաւաթները ու միեւնոյն պնակներն են ասոնք։ Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ այս իրիկուն ճեղքուած ու աղտոտ կը տեսնես, կրկնեց Լեւոնիկ։

— Յետոյ տես, աղանդերներն ալ շատ դէշ են, աւելցուց Պարթեւեան, զարշանքի արտայայտութիւնով մը թթուեցնելով իր դէմքը։

Խնդիրը վէճի հանգամանք չառնելու համար, միջամտեցի, եւ խոհեմութեան հրաւիրեցի Լեւոնիկը առժամեայ բարերարին հանդէպ։

— Բայց տրամաբանութիւն չկայ ըսածին մէջ, յարեց Լեւոնիկ։

— Շատ տրամաբանութիւն մի փնտռեր ասանկ պարագաներու, երբ մանաւանդ կապելայի մէջ ենք, պատասխանեցի։

— Եթէ չի հաւնիր թող տասնոց մը նետէ, ու երթամ բացէն աղանդերներ առնեմ, կրկնեց նորէն Լեւոնիկ, սրտմտած։

Պարթեւեան առանց այլեւայլի տասը ոսկինոց մը նետեց, զոր Լեւոնիկ յափշտակելով, գնաց ու բաներ մը յարմարցնելով բերաւ։

Յաջորդ իրիկուն ալ սկսաւ տեղին չի հաւնիլ ան։

—Իսկապէս անյարմար տեղ մըն է հոս, անհամապատասխան մեր գիրքին ու մեր ընկերական հանգամանքին։

— Առաջին անգա՞մն է որ հոս կուգաս, հարցուց Լեւոնիկ, իսկոյն ջղայնանալով։

— Ոչ, բայց իսկապէս, մեզի շատ անյարմար վայր մըն է հոս։ Եթէ ուրիշ յարմարագոյն վայր մը երթանք լաւ կ'ըլլայ կը խորհիմ։

Ամէնքս ալ ստիպուած առժամեայ բարերարին ինքնահաճ տրամադրութեան կշիռին կողմը հակեցանք և տեղափոխութեան ալիքը ծայր տուաւ, հոն թողլով բոլոր աղանդերները, ու երեւակայական ճեղքուած գաւաթները ու պնակները։

Լիւքս կապելա մըն էր որ իջեւանեցանք, հիանալի սէրվիսով մը կատարելագործուած։ Հոն ալ հազիւ քանի մը գաւաթ կուլ տուած էինք, Պարթեւեանի դէմքին թթուիլը ու մռմռալը նշմարեցինք, "իսկապէս" գոհ չմնալը յայտնելով անկէ ալ։

— Ի՞նչ կ'ըլլաս կոր ծօ, գոչեց, այս անգամ Շաթրեան վերջին ծայր սրտնեղած։ Նորէն չեղա՞ւ։

— «Իսկապէս» չեղաւ պատասխանեց միւսը։

Տեսնելով որ չպիտի ըլլայ, ձանձրացած այլեւս Պարթեւեանի դժգոհութեան յաճախումներէն, նորէն ոտքի ելանք։ Այս անգամ Պարթեւեան բաժնուելով մեզմէ, կամ մենք բաժնուելով անկէ, բռնեցինք դարձեալ Գալաթա Թանաշէն կապելան, շունչ մը առնելով մեր անհարկի տեղափոխութիւններու կրկնութիւններէն։

— «Դառնանք ի լոյս Աստուածգիտութեան», կ'ըսէր Իգնատ աղա ճամբու ընթացքին։ Մենք նորէն մեր գիտցածէն մեր ճամբէն չի շեղինք։ Ես չեմ կրնար թափառական ըլլալ քանի մը գաւաթ օղիի համար, ու գերի ըլլալ ասանկ քմահաճ մարդոց ձեռքը։

Ու անկէ վերջը մինչեւ կէս գիշեր խմեցինք հանգիստ ու անվրդով։

Քանի մը օրուան բացակայութենէ մը ետքը, վերջապէս մեր ընկերը վերադարձաւ իր նախկին փարախը, աղբ-

տում, մտածկոտ ու վայրահակ: Ըստ գուշակութեան մերոյ ամենը մաքրած էր, մինչեւ յետին բնիոնը անգամ ու կը խմէր հիմակ լուռ համակերպութիւնով մեր հետ:

Այս անգամ ոչ մէկ դիտողութիւն: Կապելեան կը թուէր իրեն պալատ, գաւաթները պնակները բիւրեղեայ, աղանդերները համադամ, և օղին նեկտար անմահութեան:

Պարթեւեան Նորէն փոխուած էր, ցնոր տնօրինութիւն:

Բայց այս դէպքէն ետքը, Նորէն առանց բարեբարի չի մնացինք: Այս անգամ հրապարակ եկաւ ուրիշ բարեբար մը յանձին տաղանդաւոր գրագէտ Ա. Շիրվանզադէի որ սկսաւ ամէն իրիկուն ընկերակցիլ մեր հետ Պապա Թա-նաշի կապելեան, իր երկնաբերձ սիլինտր գլխարկովը ու սեւ ռէտէնկոտովը, ուրախ և զուարթ տրամադրութիւնով:

— Խմիր, Իգնատ աղա, կը գոչէր ան գինեզուարթ, բարձրացնելով իր գաւաթը:

Ու կը պարպուէին բաժակները:

— Խմիր, Օտեան, հոս մանէթ կայ, կը կրկնէր ան, ձախ ձեռքովը բաճկոնին աջ գրպանը ծեծելով:

Ու Նորէն կը պարպուէին բաժակները ի փառս և ի պատիւ նոր և մեծատաղանդ բարեբարին Շիրվանզադէի կենացը, ջերմագին բարեմաղթութիւններով:

ԿՈՍՏԱՆ ԱՌ ՕՏԵԱՆ

ԺԵ.

Սիրելի Օտեան

Քանի մը ամիս առաջ Թրքահայոց Պատրիարք Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս վախճանեցաւ, և վախճանեցաւ նաև իր հետ անզբաղութիւնն ալ։ Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս պարագաներու բերումով բնականաբար չունեցաւ իր առջև գործունէութեան այն ընդարձակ դաշտը, ինչ որ փռուած էր իր նախորդներուն առջև: Բայց պէտք է խոստովանիլ թէ՝ իր առջև գտնուած այդ սահմանափակ գետինն իսկ չկրցաւ գործածել ան, գոնէ սահմանափակ գործունէութիւնով մը։ Իր մահէն վերջը իր այս նկարագրին պատճառաւ, իբրև ժառանգութիւն, վէճ մըն ալ թողուց իր ետև, ընդ մէջ Ազգ. Հիւանդանոցի հոգաբարձութեան և Պատրիարքարանի՝ և այս վէճը պատճառ եղաւ որ ապստամբութեան դրօշը ծածանի այսօր Ետի Գուլէի բարձունքին վրայ, ընդդէմ Պատրիարքարանի: Հանգուցեալ Պատրիարքին կտակարարներն եղան բժիշկներ Փէշտիմալճեան և Մանուէլեան, որոնք հիմակ կը պահանջեն Պատրիարքարանէն, Պատրիարքին թողօնները, և Պատրիարքարանն ալ կը պահանջէ փոխադարձաբար 16,000 ոսկիի այն աւանդ գումարը, զոր Պատրիարքին մեռած օրը ի պահ յանձնուած էր Խաչիկ Պաթմանեանի: Այս վերջինը փոխանակ այդ գումարը Պատրիարքարան յանձնելու․ յանձնած է կտակարարներուն: Այս անորոշ խնդիրն է որ յանգած է վէճի, ու վէճն ալ դատի։

Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս ի կենդանութեան վէճի և վիճաբանութեան մարդ չէր, բայց յետ մահու իր անձը և իր ժառանգութիւնը վէճի նիւթ եղան այսպէս։ Համեստ ու պարզունակ եկեղեցական մըն էր, որ կ'ընդունէր իր մօտ

այցելողները քաղաքավարօրէն, ժպտելով ու քթթելով յաճախակի իր արտեւանունքները՝ և մտիկ ընելով անոնց բոլոր խնդիրները ու խնդրանքները, առանց սակայն գործնական լուծում մը տալու: Իր սիրական զբաղումն էր ընթերցումը: Աւելի կ'ընթեռնուր քան կը գրէր: Քանթի, Տէքարթի, Թէօրէլի և Սբէնսըրի գործերը, իր նախասիրական տարերքներն էին իր վերլուծող մտքին, որոնցմէ կը յափշտակուէր: Բայց հակառակ իր այս ընթերցասիրութեան և գրական տաղանդին, բնաւ բան մը չարտադրեց ան, ինչ որ կրնար արտադրել, միջոցին և իր ընդունակութեան ընծայած դիւրութիւններովը: Իր հատակոտոր գրութիւնները, կը յայտնեն իր արժանիքին դիմագիծը, որոնք իմաստի, խորքի, կառուցուածքի և բանաստեղծութեան համանուագ սառսուռներովը, կը յիշեցնեն Բօլ Ժանէն, անոր պէս իմաստասիրական չքեղ արտայայտութեամբ, և անոր պէս ոճի ու բացատրութեանց վճիտ ու փարթամ հանդերձանքով ընդելուզուած: Լիբանանի Մայրիները եղան անոր «Երգ Երգոց»ին նիւթը, մշտապէս սիրահար անոնց վերամբարձ կատարներուն ու խորհրդասքօղ խարշափուններուն, բայց չեղաւ երկարաշունչ աշխատութիւններու ատակ: Աւելի վանական մթնոլորտ մը գուցէ ստեղծէր իր մէջ այս եռանդը, քան որ և է վարչական գործ ու պաշտօն, զերծ մնալու համար իր գրական աշխատութիւններուն մեղկութիւններէն:

Եկեղեցիի յաճախորդ մը չըլլալուս, շատ բան չեմ կրնար ըսել իր քարոզներուն մասին: Բայց ինչ որ լսած եմ և գտած մամուլի սղագրութիւններէն, պէտք է դնել այս մարդին մէջ եւս Շարպօնէլի մը, կամ Դուրեանի մը համբաւին համեմատական զուգակշռութեանը մէջ:

Չնայելով իր պարզութեան, փառքն ալ միշտ թշնամիի պէս ետեւէն կը վազէր անոր, վաղնջական վանականը չինելով հետզհետէ եպիսկոպոս ու Պատրիարք, առանց գուցէ իր ուզելուն: Նոյն իսկ Խորէն կաթողիկոսի ընտրութեան առեն, շատ լաւ գիտեմ որ՝ Խորհրդային հայ իշխանութիւնը, զինքը ընտրելու համար ուզեց իր կար-

ծիքը իմանալ, բայց ան գրեթէ սոսկումով մերժեց անոնց այս առաջարկը, Խորէն արքեպիսկոպոսի յարմարութիւնը չեշտելով հոգեւորական այս բարձրագոյն աթոռին համար։ Իր ինքնիշխան դիրքը չշահագործեց երբեք։ Ու երբ որ և է առաջարկ, որ և է դիմում կ'ըլլար իր մօտ, ցոյց կուտար անոնց Վարչութեան ճամբան, անոր գլուխը փաթթելով ամէն ինչ։

Իր այս կակուղ ու հեզ բնաւորութենէն օգտուելով, պակաս չէին իր մօտ դիմողները, անհատական և հաւաքական խնդրանքներու համար՝ նոյն իսկ չափը անցնելով, որոնք ամպալէ ընելուն կերպը գիտէր Պատրիարքը, միշտ վարչութեան յանկերգը կրկնելով։

— Սրբազան, Գանտիլլիի մեր դպրոցը նեղ կացութեան մէջ է, պիտի խնդրենք Ձեր Սրբազնութենէն որ, հանրային կոչ մը կամ կոնդակ մը գրէք անոր մասին։

— Ի՞նչ արդիւնք պիտի ունենայ կոչը և կոնդակը, զաւակներս, Ազգ. Վարչութեան դիմեցէք, ու ան ձեր խնդրանքին գոհացում կուտայ, կը պատասխանէ Պատրիարքը համրիչը քաշելով հանդարտօրէն և աչքերը քըթթելով։

Քանի մը օր վերջը ուրիշ խումբ մը կուգայ այս անգամ Էյուպէն, որոնք տեղւոյն Աղքատախնամին պիւտճէն սպառած ըլլալը յայտնելով, ժապաւինեալ տոմար մը կը խնդրեն հանգանակութեան համար։

— Գովելի է ձեր առաջարկը, բայց անմիջական օգուտ մը առնելու համար, Վարչութեան պէտք է դիմէք։

Պէյօղլու և Գումքաբուի երգչախումբերուն կատարած կարիւներուն ու վէճերուն համար կը զանգատին Թաղեցիները, և կը խնդրեն Պատրիարքէն որ զանոնք կանչելով յորդորէ ու հաշտեցնէ։ Պատրիարքը փոխանակ կանչելու և այսպէս ընելու, խորհուրդ կուտայ անոնց Վարչութեան դիմել։

Գաւառացի հայ երկրագործ մը կուգայ Սվազէն, ու անցեալ տարուան իր հունձքին փճացած ըլլալը յայտնելով, յառաջիկայ տարուան սերմնացանքին համար օգնութիւն կը խնդրէ։

Ազգ. Վարչութեան դիմեցի՞ք, կը հարցնէ, Պատրիարքը:

— Ոչ Սրբազան, ես դեռ նոր եմ եկած, հազիւ երկու օր եղաւ։ Արդէն Վարչութեան տեղն ալ չեմ գիտեր: Ես ասկէ առաջ ամէն տարի Ազգ. Հիւանդանոցին ու Գարակէօզեան որբանոցին ձաւարը, ապրցուն պարկերով խրկած եմ։ Աստուած նորէն տայ ու նորէն խրկեմ:

— Օրհնեալ լինիք, Տէր վարձահատոյց եղիցի։

— Եղիցի, կը կրկնէ գաւառացին, բարեպաշտօրէն աչքերը վեր յառելով։

— Հիմակ ես ձեզի նամակ մը կուտամ Վարչութեան Ատենապետին, Պր. Վահան Սուրէնեանի ուղղեալ, և կը գրեմ պէտք եղածը։ Ան հողագործական գործերու մասնագէտ է և Պերլինի համալսարանէն վկայեալ: Արդէն հիմակ ան պիտի բացատրէ քեզի իր այս յատկութիւնները: Ան կը հասկնայ այս կարգի գործերը։ Չորեքշաբթի ժողովին օրն է։ Դուք այս նամակը նոյն օրը՝ Պէյօղլուի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցիին Ատենադարանը տարէք ու անոր յանձնեցէք։ Ան այլեւս ժողովին ենթարկելով՝ գործը կը կարգադրէ։ Ու հրաման ընելով իր քարտուղարին, նամակը կը գրուի, կ'ստորագրուի և կը յանձնուի մարդուն։

— Աստուած աթոռիդ վրայ հաստատուն պահէ Սրբազան։

Ուրիշ մը կուգայ և իր գաւառական մէկ խնդրին համար հաստատագիր մը կը խնդրէ Պատրիարքարանէն:

— Վարչութեան դիմեցէք, կը պատասխանէ Պատրիարքը, հոն իրաւագէտ անդամ ալ կայ, Վարդան Ածկիւլը և կրնայ դատին օգտակար ըլլալ։

— Սրբազան խնդրեմ, Ածկիւլին գործ մի ձգէք։

— Ան լաւ մարդ է, ես կը խօսիմ իր հետ, կ'ըսէ Նարոյեան ժպտելով:

Որքան որ կը ճամբուին, վերջը չիգար սակայն դիմողներուն։ Պատրիարքարան է վերջապէս։ Ու նոյն օրը կարօտ մտաւորական մըն ալ կը ներկայանայ Պատրիարքին, յայտնելով իր անգործ և խիստ անձուկ վիճակը։

— Վաղը Երկուշաբթի է Վարչութեան դիմեցէք և ապահով եղէք որ լուծում մը կուտան կացութեանդ ի լաւագոյնս, կը պատասխանէ Պատրիարքը։

— Սրբազան շատ անտանելի է կացութիւնս..

— Մի յուսահատիք, Վարչութիւնը նկատի կ'առնէ.

— Հիւանդ ալ ունիմ Սրբազան...

— Վարչութեան մէջ բժիշկ ալ կայ, Տօքթ. Տիրատուրեանը ու հիւանդդ ալ կը նայի.

— Դեղ դարմանի պէտք ունի...

— Դեղ դարմանն ալ Վարչութիւնը.

— Սնունդ և յարակից պէտքեր...

— Սնունդ և յարակից պէտքերն ալ Վարչութիւնը.

— Տան վարձքը և Տէրքօզին դրամը...

— Տան վարձքը և Տէրքօզն ալ Վարչութիւնը.

— Նպարավաճառին պարտքս...

— Նպարավաճառին պարտքդ ալ Վարչութինը.

— Սրբազան...

— Սրբազանն ալ Վարչութիւնը։

Ու այսպէս Պատրիարքը ամէն ինչ կը նետէր Վարչութեան վրայ։ Կերպով մը լաւ էր սակայն անոր այս թաքթիքը, որովհետև ասոնց մէջ երբեմն կը բռնուին այնպիսի խաչագողներ, որոնք ընդունակ ամէն կարգի ստորնաքարշութիւններու կողոպուտի կ'ելլեն Ազգ. հաստատութիւնները իրենց մուրացկանի խաբեբայական գործունէութիւններովը։ Զատել պէտք է ասոնցմէ իրաւը սուտէն, և Վարչութեան ատենապետը ճիշդ այս գործին մարդն էր իր կատարած քննութիւններովը անծանօթներուն վրայ։ Երբեմն ալ այնպէս կ'ըլլայ որ ամէնքը մէկանց խուժեն անոնք ժողովասրահը։ Ատենապետը այն ատեն աչք մը կը նետէ անոնց, և իբրև երկրագործական մասնագէտ՝ ցորենին ու որոմին տարբերութիւնը հասկնալէ վերջ, փաղաքուշ ընդունելութիւն մը կ'ընէ աչքի զարկածներուն, որոնք առածի ու ասացուածի պէս կ'ըլլան իրենց ուզածը, և դուրս կ'ելլեն ժողովասրահէն՝ գոհունակ, գինովցած Վահան Սուրէնեանի գովեստներէն, գնահատումներէն և խոստումներէն։

Սուրէնեան այսպէսով գոհացուցած կըլլայ թէ դիմողները և թէ Պատրիարքը։

Նախորդ Պատրիարքին ամէնէն աւելի ջիղերուն դպչելիք հարցն էր եկեղեցական ձեռնադրութիւններու հարցը, որ ստէպ կը յուզուէր իր առջեւ, ըլլայ Կրօն. Ժողովին մէջ և ըլլայ մասնակի ու անհատական դիմումներու պարագայի։ Մօտաւորապէս 20 տարի Պատրիարքական Աթոռին վրայ մնաց ան, և այսքան տարիներու շրջանին համեմատական զուգակշռութեամբ քսան քահանայի իսկ չի յանգիր իր ձեռնադրածներուն թիւը, որ գոնէ համապատասխանէր իր պատրիարքական բոլորաշրջանին։ Հոգեւորականին նիւթական ու բարոյական կեանքին ապահովութեան անստուգութիւնը դարձած էր իր մէջ մղձաւանջ մը, որուն համար կը դժկամակէր, կ'առարկէր ու կը մերժէր ամէն անգամ, երբ անոր խօսքը ըլլար։ Այս ընթացքով եթէ տասը տարի ալ մնար իր աթոռին վրայ, վախ կար որ Իսթանպուլ մնար առանց քահանայի ու վարդապետի։

Իր օրով դիմող դիմողի վարդապետ ձեռնադրուելու համար։ Դիմող դիմողի իրենց թաղին քահանայի տըմանտ ընող, ու ամէնուն ալ անխնայ կը մերժէր։ «Բաղում են կոչեցեալք, և սակաւ ընտրեալք», ըսելով։ Միջամտութիւն ալ չէր ընդունէր այս մասին։ Կուգային ու կ'աղաչէին։

— Սրբազան, Ղալաթիոյ եկեղեցին երկու քահանայ միայն մնացած է, անբաւարար են անոնք, երկու քահանայի ևս պէտք կայ, ընծայացուներ ունինք, կը խնդրենք քահանայ ձեռնադրեցէք զանոնք։

—Երկուքը չեն կրնար ապրիլ, չորսը ի՞նչպէս պիտի ապրին ըսելով կը ճամբէր։

Ուրիշներ կուգային ու Սալմաթօմրուքի եկեղեցին քահանայ չունենալուն վրայ գանգատելով, իրենց թաղին համար քահանայական ձեռնադրութիւն կը պահանջէին։

— Ես ձեզի փոխն ի փոխ քահանայ կը խրկեմ և ձեր հոգեւոր կարիքները կը մատակարարեն։

— Բայց Սրբազան փոխը մէկ կ'ըլլայ երկու կ'ըլլայ, վարձու և փոխատուութեան օրէնքով չըլլար մեր գործը, մենք միայն քահանայի պէտք ունինք։

— Քահանայ պահելը դժուար է, անոնք տուն, տեղ, ընտանիք, զաւակներ ունին, փակեղ, վերարկու, էնթարի կ'ուզեն, դուք ինչպէս պիտի տոկաք այս ծախքերուն։ Ձեր թաղը աղքատ թաղ մըն է։

— Սրբազան, մենք կը պահենք, դուք միայն ձեռնադրեցէք ընտրեալին։

— Ժամկոչն ալ կրնայ գոհացնել ձեր հոգեւոր մատակարարութեան գործը։

— Սրբազան ինչ կ'ըսէք։ Ժամկոչ մը կրնա՞յ քահանայի դեր կատարել, կը բողոքեն։

— Շատ աղէկ, այն ատեն ըստ օրէնի կրօն. ժողովին դիմեցէք, կ'ըսէ սաստիկ ու սրտնեղ։

Մարդիկը «եղաւ գործերնիս», ըսելով, կրօն. ժողովին կը դիմեն, ու խնդրագիրով մը իրենց փափաքը կը յայտնեն, ընծայացուին անունը յիշելով խնդրագրին մէջ։

Հոս ալ ժողովին մէջ նախագահը իր դժկամակութիւնը ցոյց կուտայ, և մեծամասնութիւնը որ կը բաղկանայ տէրտէրներէ կը համակերպին։ Ամէնէն առաջ ձայնակից կ'ըլլայ ժողովին ատենադպիրը։ «Այո՛, ճիշդ է Սրբազան նախագահին դիտողութիւնը» ըսելով, հանդիսաւոր շեշտով մը։

Ու ժողովին որոշումը կը խմբագրուի և ուրիշ կարգ մը օրակարգի վրայ ծեծուած խնդիրներուն պէս, առ ի տեղեկութիւն կը հաղորդուի մամուլին իր կաղապարեալ ձեւովը, այսպէս՝

«Գ. Ժողովը նկատի ունենալով Սալմաթօմրուքի թաղեցիներուն խնդրագիրը, իրենց թաղի քահանայական ձեռնադրութեան առաջարկի մասին, յետ խորհրդակցութեան, անժամանակ գտաւ այս առաջարկը, և որոշեց Պէյօղլուի քահանայական դասէն փոխն ի փոխ լրացնել անոնց պէտքը, ի պաշտամունս և ի հոգեւոր մխիթարութիւն անոնց»։

Ափ ի բերան կը մնան խնդրարկուները և թաղեցիները այս լուրին երբ կը կարդան թերթերու մէջ։ Բայց ի՞նչ ընեն, իրենք ալ կը համակերպին։

Ասոնց պէս դիմեց նաև Վահրամ Մարգարեանը վարդապետութեան խնդրանքով, բայց Պատրիարքը անոր ալ մերժեց, յառաջացեալ տարիքը մէջ բերելով։ Անոր համամիտ գտնուեցան այն ատենի Կրօն. Ժողովի Ատենապետ Սարգիս Եպիսկոպոսը և Ատենադպիր Տաճատ Եպիսկոպոսը ինչպէս նաև Էնքսէրճեան քահանան և ուրիշներ, արձակելով իրենց non possumesը։ Ճակատագրական ի՞նչ հեգնութիւն սակայն, անոնք բոլորը հնձուեցան մահուան գերանդին, բայց Մարգարեան կայ ու կը մնայ այսօր կեանքի պատնէշին վրայ կանգուն, զրահապատուած իր անյիշատակ զարկերէ ի վեր հագած բրտէնկոտովը ու մըլօն գլխարկովը։ Ան գոհ է հիմա իր կեանքէն։ «Աղէկ որ չընդունեցին թէ ոչ ես ալ գուցէ մեռած ըլլայի»․ կ՚ըսէ, ու կը մխիթարուի։

Նմանապէս դիմեց Ազգ. Հիւանդանոցի քարտուղարութեան համար ծնած Յովհ. Ծալեանը, խնդրելով ըլլալ կամ կուսակրօն կամ կանամբի քահանայ, հակառակ իր ընկերային բարդ վիճակին։ Պատրիարքը ան ալ մերժեց։

— Տղաս, եթէ վարդապետ ձեռնադրեմ կին ունիս, իսկ եթէ քահանայ կին չունիս։ Որն ալ որ ընեմ օրինական չի կրնար ըլլալ եկեղեցական օրէնքներու։

— Սրբազան, «Օրէնք ի ձեռս մարդկան են», կը պատասխանէ Ծալեան յուսահատ, բայց ի զուր։

Դիմեց նոյնպէս Թօփգաբուի վարժարանին տնօրէն Երուանդ Գէորգեանը։ «Վարժապետութենէդ խեր մը չէ տեսար վարդապետութենէդ ի՞նչ խեր պիտի տեսնես», ըսելով, ան ալ ճամբեց, ու Գէորգեան դուրս ելաւ կզակը ծամծըմելով, յոյսը ապագային դրած։

Վերջապէս արդասաւոր չէր Մեսրոպ Պատրիարքի այս արտադրութեանը, և հազիւ թէ 5—6 հատ քահանայ կարտեց իր շրջանին մէջ՝ այն ալ շատ դժկամակութեամբ, որոնց համար գուցէ զղջաց ալ։ Ասոնց մէջ ինչպէս եղաւ, մաքսաւոր մըն ալ գտնուեցաւ, և անոր համար ալ հազար

ու մէկ խօսքերու քաղքշուքներու առարկայ եղաւ։ «Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ մաքսաւոր մը վարդապետ կը ձեռնադրէ», կ'ըսէին փարիսեցիի պէս մարդիկներ։ Բայց Նարոյեան իբրեւ նոր իմն Յիսուս կը պատասխանէր. «Առողջներուն բժիշկ պէտք չէ, այլ հիւանդներուն, ես արդարները կոչելու չեկայ, այլ մեղաւորները»։

Իր վախճանումէն ետքը Կրօն. Ժողովին կողմէ Պատր. տեղապահ ընտրուեցաւ Գէորգ Արք. Ասլանեան, որ է վարձատրութիւն՝ իր ընտրութենէն քիչ յետոյ լուծեց Կրօն. Ժողովը, տիքթաթէօռ հռչակելով ինքզինք։ Ջղջաց Կրօն. Ժողովը զայն ընտրելուն, բայց ինչ ընէր որ բանը բանէն անցած էր ալ։ Ասլանեան բոլորովին հակոտնեայ թիփն էր իր Նախորդ կարդակցին։ Ցանդուգն, պայքարող, դիւանագէտ, կորովամիտ, իրատես և ձեռնադրասէր։

Երբ պաշտօնի գլուխ անցաւ, առաջին գործը եղաւ կտակային գործերու հետաքրքրութիւնը, մասնաւորապէս Պալպալեան, Կիւմիւշեան և Վարդազարեան կտակներուն, որոնք մնացած էին խորհրդաւոր ձեռքերու մէջ։ Ո՞ւր էր, ո՞ւր կը մնար անոնց ֆոնտերը։ Պէտք էր անոնք երեւան բերել, կամ աւելի թաղել մութ աշխարհներու մէջ։

Երկրորդ գործն եղաւ վարդապետական և քահանայական ձեռնադրութիւններու ձեռնարկը, որ 20 տարիէ ի վեր կը մնար անբերրի, և որ պիտի ըլլար հիմակ օգտակար թէ համայնքին և թէ իրեն։ Խայտաբղէտ թեկնածուներու բանակ մըն էր որ կը ներկայանար կամ կը ներկայացուէր այժմ իր առջեւ։ Եւ անոնք որոնք յուսահատած էին իրենց նախկին դիմումներէն գունդագունդ կուգային իր մօտ, ամէնքն ալ իսկոյն հասնելով իրենց նպատակին։ Նոյն իսկ անոնք որ որ և է գործի մը առիթով կը տեսակցէին իր հետ, և ունէին քիչ մը կարողութիւն ու կը գտնուէին ամուրի վիճակի մէջ, ինքն էր որ կ'առաջարկէր անոնց. «Եկուր գլուխդ վեղար մը անցնենք». ըսելով։ Իսկ եթէ ամուսնացեալ է «Փիլոն մը անցնենք կռնակդ», կ'ըսէ։ Մարդիկը եթէ դիտաւորութիւն իսկ չունին կ'սկսին լըջօրէն մտածել առաջարկին առջեւ։ Կը պատմեն ազգականնե-

բուն ու բարեկամներուն, եղած առաջարկը, որոնք կը քաջալերեն։

— Ինչո՞ւ չըլլաս, հարկաւ արժանիք մը տեսած է վրադ Տեղապահը, խենթ ես դուն, ընդունէ։

— Զգեստներդ ինձմէ, կ'ըսէ ուրիշ մը։

Մարդը կրկին կը խորհի։ Կը վերաքննէ ինքզինքը, ու կը գտնէ իր մէջ իսկապէս արժանիք մը։ Արդէն գործը աւրուած է, ու ապրուստը դժուարացած։ Կ'ընդունի և կ'ըլլայ հրաշիւք իմն թաղային մէկ եկեղեցիին վրայ վարդապետ կամ քահանայ, «Ասլան» մարքայով։ Թարտուբլակն ալ կ'ըլլայ Մշակեան քահանան, որ կը մաղթէ իր նոր կարգակցին, «Լինել մշակ առանց ամօթոյ»։ Յետոյ կուգան հաւատացեալները որ կը համբուրեն «Ս. Աջ»ը ու քղանցքները նորընծային։ Կը շնորհաւորեն նաև թարտուբլակը։ Այս վերջինը շնորհակալութիւն կը յայտնէ, և կ'օրհնէ անվերջ զինքը շնորհաւորողները։

— Պարտականութիւնս է գաւաս։ Տէրը իր կարգին վրայ հաստատ պահէ Ս. Սեղանին այս սպասաւորը։

Ուրիշ մը կուգայ իր ծուխերէն ու նախ շնորհաւորելով Մշակեան քահանան, որպիսութիւնը կը հարցնէ։

— Գոհութիւն Աստուծոյ զաւակս, աղօթող ենք բարեկամներու։ Աստուած ձեր կեանքը պահէ, ու երեւելի ու աներեւոյթ փորձանքներէ հեռի ընէ։

— Շնորհակալ ենք Տէր հայր, մենք ալ միշտ կը յիշենք ձեզի։

— Ողջ ըլլաք գաւաս։ Յիշողք յիշեալ լիցին առաջի անմահ գառինն Աստուծոյ։

— Տէր հայր, յառաջիկայ Կիրակի պատարագ մը պիտի մատուցանէք մօրկանս յիշատակին։

— Ապրիս զաւակս, որ որդիական պարտականութիւնդ ալ չես մոռնար։ Ինչո՞ւ չէ։ Սիրով։ Տէրը փառաց պսակին արժանացնէ զան, ու անոր օրերը քեզի պարգեւէ։ Պատուական ու առաքինի կին մըն էր հանգուցեալը։ Երեցուհի մայրիկդ ալ միշտ վրան կը խօսի։ Տիրոջը կամեցողութեամբ կիրակի օր կը պատարագենք և կ'աղօթենք

անոր հոգւոյն համար։ Տէրը յուսաւորէ հոգին: Այսպէս կ'ընենք պատ։

Հովիւին արձակած գառներու այս բազմութեանը մէջ, մխաքը կուգայ ծուխին ու կ'աւելցնէ.

— Տէր հայր, պատ մըն ալ մատաղ պիտի ընենք այս առթիւ աղքատներուն համար։

— Տէրը ընդունական ընէ պատ։ Այո՛, աղքատներն ալ պէտք չէ զանց առնել: «Ողորմութիւն կամիմ և ոչ զոհ», ըսաւ մեր տէրը։

Այս այցելութիւնները կը տեւեն մինչեւ անոնց ապաշխարհութեան վերջաւորութիւնը: Այս շրջանին Նորընծան ծիսակատարութեան մշակոյթին հետ, Մշակեան քահանայէն կը մշակէ նաեւ քահանայութեան համար անհրաժեշտ եղող բոլոր այս ընկերային ֆորմիւլները։ Իսկ եթէ պակաս գայ, այն ատեն պէտք է որ քիչ մըն ալ սթաժ ընէ արհեստին մասնագիտական նրբութիւններուն աւելի գիտակ Թովմաս քահանային մօտ, տարբեր ընելու համար անոր բոլոր մանրէքները ու չարժումները։

Յակոբ Պարոնեան, Մկրտիչ Տիգրանեան հրաշագործ Եպիսկոպոսին մասին, այսպէս կը գրէ. "Տիգրանեան Եպիսկոպոս 1872ին Տիգրանակերտ կը քաշուի քիչ մը հանգստանալու համար, բայց որովհետեւ երկար ատեն կարող չէր հանգիստ նստիլ, Մշոյ դաշտը կ'ելլէ, և որչափ կաղ, կոյր, խուլ, համր մարդեր կը տեսնէ, ամէնն ալ քահանայ կը ձեռնադրէ, ի փառս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ: Այս ձեռնադրութիւններուն պատճառը հարցուելով կը պատասխանէ. այս խեղճերը արդէն քառասուն օրէ ի վեր բան մը կերած չըլլալով, իրենց ապաշխարանքը քաշած էին, և հետեւաբար իրաւունք ստացած էին քահանայ ձեռնադրուելու: Իր ամէնէն նշանաւոր կարծիքներէն մէկն է, բոլոր աշխարհականները կրօնաւոր ընել։ Այս եղանակաւ կ'ըսէ, աշխարհականները մխիթարուելու համար քահանաներու դիմելու հարկ չեն ունենար և իրենք զիրենք կը մխիթարեն։ Այս համոզումով է որ 4000է աւելի քահանայ ձեռնադրած է"։

Սալանեան Արքեպ. այս ուղղութեամբ կատարեալ վերատպումը ըլլալ կը թուի հրաշագործին։ Չենք գիտեր այս տեսակէտով իր համոզումներուն փիլիսոփայական հայեացքները, բայց սա գիտենք որ այս ճեպընթացով իր ձեռնասուններուն թիւը անցնի Տիգրանեան Եպիսկոպոսի հասցուցած թիւէն ալ՝ երբ դուլ ու դադար չունի իր մեքենան։ Խնդրագիր եւն. չկայ։

— Սրբազան Պալաթի եկեղեցիին համար քահանայ մը կ'ուզենք։

— Հարկաւ կ'ուզէք, պատրաստեցէք ընտրելին ու յառաջիկայ կիրակի Հոգեգալստեան օրը ձեռնադրենք։

Քանի մը շաբաթէն կուգան ուրիշներ։

— Սրբազան Պէյքօզի եկեղեցին, քահանայ չունի, մեր քահանան շատ ծեր է ալ ու չի կրնար գործել, ժողովուրդը հոգեւոր մխիթարութենէ զուրկ է, գոնէ կիրակի օրերը մեզի քահանայ մը խրկեցէք։

— Քահանայ խրկելու պէտք չկայ։ Մէկը ընտրեցէք և ձեռնադրենք։

— Ատ մէկը չունինք, Սրբազան։

— Ի՞նչ, գրօց բրօց մէկը չկայ գիւղին մէջ։

— Չկայ։

—Ծանըմ, վարժապետ, դպիր լուսարար, ժամկոչ ալ չունի՞ք։

— Ունինք, բայց վարժապետին մէկ աչքը քիչ մը շիլ է, դպիրը կաղ, լուսարարը ամուրի, ժամկոչն ալ բաւական տարիքոտ։

— Կարողութիւննին ինչպէ՞ս է, լուսարարին ու ժամկոչին։

— Ի՞նչ կարողութիւն։

— Այսինքն նիւթական ու բարոյական վիճակնին։

— Ըստ բաւականի լաւ են։

— Այն ատեն լուսարարը վարդապետ և ժամկոչն ալ քահանայ կը ձեռնադրենք։

— Բայց Սրբազան ժողովուրդը քիչ է և աղքատ, թէ վարդապետ և թէ քահանայ չի կրնար պահել։

— Ան Աստուած կը պահէ, վաղը դուք կը բերէք անգամ մը երկուքն ալ, կը տեսնուինք, ու Պէնտեկոսթէի կիրակին ալ կը ձեռնադրենք։ .

Ասոնք ալ կը ձեռնադրուին եւ կուգան ուրիշներ այս անգամ Սամաթիայէն, եւ կ՚իմացնեն իրենց երկու ընծայացուներուն ընտրութիւնը քահանայական ձեռնադրութեան համար, հրաւիրելով զայն յառաջիկայ շաբթուան համար։

— Երկու ընծայացուն քիչ է, տասը ընծայացու պէտք է ըլլայ Սամաթիոյ համար։

— Ի՞նչ կ՚ըսէք Սրբազան, պետական պիւտճէ մը կ՚ուզէ այդ բանակը պահելու համար, կ՚ըսեն, մարդիկը դող ելլելով։

— Շատ աղէք բերէք անգամ մը, որ ես ալ երեսնին տեսնեմ։

Ուրիշ մը կը դիմէ կուսակրօն ըլլալու իր փափաքը յայտնելով։

«Որ կարող է տանել, տարցի», ըսելով ան ալ կը ձեռնադրէ, առանց խորը նայելու։

«Եւ ահա», սիրելի Օտեան, այս ուղղութեամբ կղերականի տեղատարափ մըն է որ կը հեղու ամէն ամիս եւ ամէն շաբթու Իսթանպուլի եւ անոր արուարձաններուն մէջ, «Շնորհաց Փրկչին» եւ յաւուրն Պասք. Տեղապահութեան Տ. Գէորգ Արքեպիսկոպոս Ասլանեանի, ըլլալով վարդապետ ու քահանայ, ուխտաւորը եւ ախտաւորը, թըպըլիկը ու պտըլիկը, անբախտը ու քամբախտը, արին ու բարին, կոկիկը ու բոպիկը, ծերը ու դէրը, Սերովբէն ու Քերովբէն, վերջապէս ով որ կը դիմէ անոր։

ՎԵՐՋ Ա. ՇՐՋԱՆԻ

ԳՌՆՓԱԿ

ԲԱՆԱՎԷՃԵՐ

(Բանի մը փրակներ յառաջիկայ Երանէն)

Աղմկալի տեսարանը կը պարզուի դարձեալ լրագրական թատերաբեմին վրայ, և կ'աճի ու կը զարգանայ զարմանալի բուսականութեան հետ։ Եդուարդ Սիմքէշեան նորէն կը դառնայ օրուան մարդը, ու ճակատ կը յարդարէ նոր և նորագոյն գրողներուն դէմ, կամ անոնք կը յարդարեն իր դէմ։ Զգոյշ ու կորովի է իր ոճը և լաւ ըմբշամարտի յատկութիւնները ունեցած պիտի ըլլար, եթէ երբեք իր յանձնապաստան շունչը զայն չի նսեմացնէր։ Ճաշակի, ըմբռնումի և համոզումի paradoxale մարդն է ան, որ կը դատէ իր շրջապատի իրերը ու երեւոյթները այլատեսան գունաւորումներով։ Կը տեսնէ կարմիրը սեւ, ճերմակը կանաչ, կապոյտը դեղին, մանիշակագոյնը լուրթ, այս տեսողութեան համաձայն լուծելով ամէն ինչ։ Կը տեսնէ նաեւ գեղեցկութեան մէջ տգեղութիւն, և տգեղութեան մէջ գեղեցկութիւն, ճիշդ Վլասաքարագի նման, որ Փիլիպոս Դ.ի այլանդակ դաճանը կը ներկայացնէր իր նկարին մէջ իբրև գեղեցութեան մէկ տիպարը։ Խորքի և ձեւի շատ սիրահար է։ Իրեն համար խորք և ձեւ չունին։ Մնձուրին, Ա. Ալիքսանեանը, Մ. Հաճեանը, Զաւէն Պիպէռեանը, Ծովակը, լճակը, ջրհորը եւայլն. եթէ նոյնիսկ 200 մեթր խորութիւն ունեցած ըլլան անոնք։ Ո՛չ կակսի անասնի անուանարկութիւններու տարափը երկուստէք, գողի, կրեայի, սարդի, բորենիի, տզրուկի, մժեղի ու ուղտի նմանեցուցիչ փոխաբերութիւններով. կենդանաբանական բառացուցակին ամբողջութիւնը լրացնելով այսպէս-մամուլին մէջ։ Հետզհետէ կը սաստկանայ փոթորիկը, կ'ալեկոծի Ծովակը,

կը փորփրի Նիլիքսանեանը և կը կարդի մասնաւորապէս Գիպէռեանը, համաշխարհային գրականութեան մէջ փնտռելով հատուածներ, որոնք ուղղակի ներշնչիչ աղբիւրները եղած են Սիմքէշեան գրականութեան. «Դիմակները վար, կը գոչէ ան: Ես եմ եմ հայ ժողովուրդ քու մշակոյթիդ առաջնորդը, որուն համար այնքան աշխատեցայ։ Սթափէ քունէդ հայ ժողովուրդ, մի հաւատար այս կարգի սարգերուն։ Ինծի միայն հաւատայ: Եւ պիտի առաջնորդեմ քեզ փրկութեան ճամբան։ Զգուշացիր կեղծ փրկիչներէ, որոնք օգտուելով իմ յամեցումէն, գրական հրապարակը պարապ գտնելով, գիշատիչներու պէս յարձակած են վրադ, ու սպաննած քեզ։ Զգոյշ հայ ժողովուրդ: Արթնցիր: Հերիք որքան քնացար: Հերիք որքան շահագործուեցար ասոնցմէ։ Ժամը հասած է այլեւս անոնց մաքրագործմանը։ Արթնցիր ու դուրս նետէ անոնք, որոնք սողունի պէս սողալով մըտած են քու ծոցիդ մէջ։ Ինծի հաւատայ միայն հայ ժողովուրդ։ Որ հաւատայ յիս կեցցէ»

Այս խօսքերէն առանց այլեւայլի կը հետեւի որ՝ Գիպեռեան Աստուածային գթութեան մէկ շնորհն է հայ գրականութեան համար որ առաքուած է աշխարհ ուղղելու համար անոր բոլոր թերի և ծուռ կողմերը։ Բայց դուցէ Աստուած իսկ զղջաց անոր առաքման, վասնզի այն օրը որ լոյս աշխարհ եկաւ ան, նախ իր Արարչին դէմ է որ ցոյց տուաւ իր ըմբոստութիւնը, օրէնքէ դուրս հռչակելով անոր հիմնաւորած Քրիստոնէութիւնը։ Ու այսպէս Արարիչ ու արարեալ կը մնան այսօր ձգտուած վիճակի մէջ, զուրկ ամէն յարաբերութեան միջոցներէ։

Սիմքէշեան կը լսէ բոլոր ասոնք, ու կը պատասխանէ օգնութեան կանչելով իրեն Անդրէ Օպին, Ժագ Տիվալը, Ալֆրէտ Լորէնսը, Գիօր Սընը, Լակէրլօֆը եւլն եւլն, «Փրկելու համար արուեստը տէքատանթիզմէ, և անոր տալու մարմնաւոր անձնական նուիրականացած գրականութեան տարազը»։

Յետոյ երբ օրինակ իր «յաւիտենական խոնարհութեան„ կը յիշէ իր կատարած թղթակցութիւնները փող

Վալեռիի, Ժեռալտիի, Փոլ Ցօռի, Բիէռ Բրնի, Լէօն Փոլ Ֆառկի և ուրիշներու հետ, որոնցմէ քաղեր է "բարեկամութեան և հասկացողութեան հրանալի դասեր և անդուսպ զուրգուրանք„։ «Ես, կը շարունակէ Սիմքէչեան։ Ս.ենտ-Ճապես ճամբես եմ եղած, և միշտ խուսափած աւելորդ աղմուկէն, փառքէն, բոլոր անօգուտ խնկարկութիւններէն„։

Բայց ըսած է Պարոնեան իր Ծիկարներուն մէջ. «Խոնարհութիւն կայ, խոնարհութիւն ալ կայ։

Կան մարդիկ որ բարձրանալու համար խոնարհութիւնը գործիք ըրած են։ Կան մարդիկ ալ որ խոնարհութեան կը դիմեն, հարիւրին քսան զեղչելու համար իրենց պարտքէն»։ Ըր տեսակէն է արդեօք մեր վաղեմի բարեկամին խոնարհամտութեան ձգտումը։ Պատմութիւնը պիտի ճշդէ այս կէտը։

— «Ես եմ ազը հայ գպրութեան, եթէ աղն անհամի ի՞նչ աղի„ կը պատգամէ ան:

— "Ես եմ պղպեղը, եթէ պղպեղը անհամի, ի՞նչ համի, կը գոչէ միւսը:

Ու այս երկու պատգամներէն հայ ժողովուրդը շուարած է թէ որը նախընտրէ իր կերակուրներուն համար։ Ա՞ղը թէ պղպեղը, երբ երկուքն ալ իրերամերժ հանգամանքի մը մէջ կը գտնուին իր սեղանին առջև:

Այսչափով չվերջանար սակայն գործը։ Վէճը կ'անցնի արուեստագիտական թէքնիք մասնաճիւղերու մէջ, դարձեալ անոր մէջ ալ իւրաքանչիւրը իր մասնագիտական առաւելութեանը վրայ պարծենալով։ Սիմքէչեանն որ նախ իր բորբոքումին մէջ խելայեղ կը գոչէ.

— Ակռայ մը կամ պրիչ մը անգամ չինել չէք գիտեր, և կը համարձակիք դեռ դէ՞մս ձակատիլ:

— Դուն կրնա՞ս գեղագիր մը պատրաստել, կը պատասխանէ, Մ. Հաճեան:

—Կրնա՞ք պանքայի հաշիւ մը ընել, կ'աւելցնէ Ծովակ։

— Բօմբաս մը շարել գի՞տէք արդեօք, կ'ըսէ. Ա. Ալիքսանեան։

— Պեթօվէնէն կամ Վակներէն կրնա՞ք կտոր մը զար-

նել դաշնակի վրայ, կը գոչէ Սիրվարդ Կիւլպէնկեան։

— Ռուսական ոճով կրնա՞ք կատու-բաղ մը շինել, կը պատասխանէ Յ. Բիրենց։

— Ամերիկեան ձեւով կօշիկ մը կրնա՞ք շինել, կը գոչէ անգլիէն երիտասարդ մը.

— Ու գի՞մ, կը հարցնէ Սիրվարդ Կիւլպէնկեան հետաքրքրուած։

— Չի՞ս չէ՞ք ճանչնար, Պետրոս Գույումճեան կը կոչուիմ ես, ժողովրդական ֆանթէզիւթ և կօշկակար։

— Կօշկակար ցկօշիկն։

— Խորքը և ձեւը նայինք, կը պատասխանէ Սիմքէչեան։

— Խորքն ալ աղուոր է, ձեւն ալ։ Չէ՞ք հաւնիր կօշիկներուս։ Չէ՞ք հաւնիր կօշկակարին։ Մի մոռնաք որ նշանաւոր թատերագիր Հանս Զաքսին կօշկակար մըն էր։ Կօշկակար մըն է նաև այսօր գրագէտ Հրանդ Բալուեանը, իր Ջրօձիովը պարթնուում տալով հայ ազգին։

Ամէնքը կը լռեն այս յայտնութեան վրայ։ Գիպէռեան բնաւ ձայն չունի, գուրկ ըլլալով արհեստագիտական տաղանդուութենէ։

Պահ մը զինադադար։

Ցետոյ յանկարծ Սիմքէչեան ինքն իր մէջ յափշտակուած, կը մենախօսէ սոնքալով.

— Կաղնի մը եմ ես հաստ ու շեղ վիթխարի.

— Ուռի մըն ես դու խեղճ, դիւրաբեկ, անճարի.

կը պատասխանէ Զաւէնիկ։

— Լռէ բարտի, հասակ մը միայն տուեր են օդին մէջ.

— Դուն լռէ, թէ ոչ կը բանամ բերանս.

— Եթէ իմ պատիւիս դպչիս, կսպաննեմ, կը ջախջախեմ իմի գլուխդ։

— Ես չեմ վիջանիր, ... չեմ վիջանիր... մեռցնել մժեղ մը։

Հսկայ ճակատ մը կայ վերջապէս Սիմքէչեանի դէմ խոշոր բանակներով, որոնց կը դիմադրէ ան քաջաբար, մի միայն իր երկու զինակիցներովը, Վ. Պարթեւեանի և

Զ. Շահապեանի, որոնք պէտք եղած պարագային օգնութեան կը հասնին անոր։ Եթէ երբեք Սիմքէշեան իր մէկ գործին կամ իր մէկ յօդուածին մասին գնահատման մը պէտք ունենայ. իսկոյն Շահապեանը կը հասնի, իսկ եթէ յարձակումի մը ենթարկուի դարձեալ Շահապեանն է որ մեքենականացած ուժերով պատերազմի դաշտը կը նետուի ու զայն կը պաշտպանէ, ու այսպէս փոխադարձաբար։ Ըսողներ ալ կան սակայն որ՝ ասոնք թէեւ երեք բնութիւն, բայց մի անձնաւորութիւն կը կազմեն։

Քաղաքական մարզի մէջ այս միեւնոյն դերը միւս զինակիցը Վ. Պարթեւեանն է որ կստանձնէ, կամ փոխադարձաբար Սիմքէշեանը։ Զի պիտի զարմանանք անշուշտ, երբ վաղը կամ միւս օր կարդանք իր քաղաքական մէկ յօդուածին մէջ սա տեսակ պարբերութիւն մը, որ անշուշտ ամենուս ալ ուրախութիւն պիտի առթէ։

...«Իսկ թէ ինչ կը վերաբերի Ֆիումի բազմակնճիռ հարցին։ Այս խնդրին procédureը, չորս արտաքին նախարարներու որոշումով պիտի յանձնուի օժանդակ մասնագէտներու յանձնախումբի մը ուսումնասիրութեան, մանրամասնելու համար զայն իր խորքին ու ձեւին մէջ: Ստոյգ աղբիւրէ կը տեղեկանանք որ՝ այս յանձնախումբին նախագահ նշանակուած է ծանօթ հայազգի քաղաքագէտ Վ. Պարթեւեանը, որուն քաղաքական կուռ գրութիւնները, այնքան հռչակ հանած են դիւանագիտական աշխարհին մէջ»։

Բայց կարծեմ ասկէ առաջ մեր լրագրութեան մէջ յուզուած այս հարցերն են որ պիտի ելլեն դիւանագիտական սեղաններու վրայ, անոնց վերջնական լուծմանը եւ վերջաւորութեանը ապահովութեան համար։

Դ Ի Ւ Ր Ա Գ Ր Գ Ի Ռ Ը

Գ. Մակար գործարանի մը հաշուակալն էր, շատ բարի՝ բայց շատ ալ դիւրագրգիռ մարդ մը։ Ամենափոքր դիտողութեան մը իսկ կը բարկանար։ Յաճախ կ՚ըսէր ինքնիրեն. «Ես կը կատարեմ իմ գործս այնքան լաւ, որքան կրնամ։ Խիղճս հանդարտ է պարտականութիւնս կատարելուս համար, բայց չեմ ուզեր որ ուրիշները իմ գործիս խառնուին»։

Պաշտօնէութեան մէջ նոր շէֆ մը բերին։ Գ. Մակար հրաւիրուեցաւ անկէ՝ թղթակիցներու տետրակը ներկայացնելու։ Բայց ինչպէս կ՚ըլլար սխալ մը սպրդած էր թիւերուն մէջ, որ չէր կրցած լուսաբանուիլ։ Սակայն նոր շէֆը որ կարողի և մտացի երիտասարդ մըն էր, և նախաձեռնութեան ոգիի տէր, առաջին ակնարկով իսկ գտաւ սխալը։

— Թերութիւն մը ըրած էք։ Ես շատ չեմ սիրեր ատանկ բաները, ըսաւ, քաղաքավարութեամբ, բայց միեւնոյն ատեն խստօրէն։ Նայեցէք որ ուրիշ անգամ ատանկ բաներ չկրկնուին։

Գ. Մակար յանցանք մը գործած էր։ Եթէ գիտակցութիւնը ունենար իր այս յանցանքին, գուցէ, գոցուէր դէպքը և ողբալի հետեւանք մը չառնէր։ Բայց լեզուն երկար ըլլալուն սկսաւ լեզուին տալ։

— Քսան տարիէ ի վեր ես այս հաստատութեան մէջ եմ, և մէկը չէ համարձակած ինծի այս եղանակով խօսիլ։

— Գործածուած եղանակը ոչ մէկ բան կը կերպարանափոխէ սկզբունքէն։ Ի՛նչ կերպ որ յարմար թուի ինծի, այն կերպը կը գործածեմ, և չեմ արտօներ մէկուն որ անոր մասին կարծիք յայտնէ։ Սխալ մը կայ գործին մէջ։ Կ՚ընդունի՞ք այս կէտը թէ ոչ։

— Այո՛, կը տեսնեմ ասիկա։

— Հոս է ուրեմն խնդիրը, գլուխ մի բանէք։

— Դուք տակաւին երեսուն տարու չկաք, և շատ ատելութեամբ կը վերաբերուիք ծերերուն հանդէպ, անոր համար որ ուժերնիդ մեզի պէս ծերերուն կը բաւէ:

— Սխալ է այդ կարծիքդ:

— Շատ ալ ճիշդ է:

— Կշռէ ըսածներդ:

— Այո՛, եկած էք հոս կանխակալ գաղափարներով։ Դուք բանէ մը չէք հասկնար, բայց թաթրոններուն աչքը մտնելու համար, աննշան բաները մեծցնել կ'ուզէք: Ձեզի համար ոչինչ է աղքատին անօթութիւնը, բաւական է որ դուք արժեցնէք ինքզինքնիդ... Ամէն մարդ իր փորը...

Դիւրագրգիռները երբ բարկանան, դիւրաւ անարդար կ'ըլլան ու բերաննուն եկածը թող կուտան։ Պ. Մակարի պարագան այսպէս էր, իր իրականութենէ զուրկ հաստատումներուն համար։

Իր ընդդիմախօսը, որ պակուցումով կը դիտէր զինքը, շատ հաստատամտութեամբ հարցուց.

— Աւարտեցի՞ք խօսքերնիդ:

— Ոչ տակաւին։

— Ի՞նչ ունիք դեռ ըսելի՞: Թափեցէք եղածը գլխամանէդ, թող բան չմնայ մէջը։

— Գործարանին մէջ ուրիշներ կան, որոնք աւելի արժանի էին ձեր պաշտօնին։ Բայց ինչո՞ւ համար ձեզի պէս դրսէն մէկը բերին, խելքս չի հասնիր: Հաւանաբար բարձր անձնաւորութեան մը յանձնարարականովն է որ եկած էք հոս։

— Բաւական է։ Ձեզ մտիկ ըրի, որովհետեւ խելքը գլուխը մէկը կարծեցի, մինչ խենթ ու խելառ խօսքեր միայն ելան տակէն։ Ձեր մասին ինծի տրուած տեղեկութիւնները լաւ ըլլալուն, չեմ ուզեր առաջին առթիւ ճամբել ձեզ։ Բայց պիտի վերադառնաք հիմակ ձեր տունը ու երեք օրէն պիտի գաք։ Եթէ կարենաք ընել ինծի, արդարացուցիչ չքմեղանքներ, պիտի վերագտնէք ձեր պաշտօնը,

Իսկ եթէ յամառիք ձեր գէշ բնաւորութեանը մէջ, հաշիւնիդ պիտի կարգադրուի, ու վեց գիրը պատրաստ պիտի գտնէք ձեր առջեւ։

Մեր հաշուակալը դեռ տրամադիր էր վիճաբանելու, բայց առաջին բառին իսկ որ կը փորձեր, իր չէֆը սաստեց.

— Այսքանը բաւական է։

— Բայց...

— Բայց մայց չկայ, գացէք հոսկէ...

Գ. Մակար մեկնեցաւ։ Իր տունը բաւական հեռի էր։ Արուարձանին ծայրը ցանցառ տուներուն մէջ կը գտնուէր ան, որ իր միակ հօրենական ստացուածքը կը կազմէր։

Ամայի ճամբուն վրայ կը քալէր ան մտացրիւ, վերյիշելով մշտապէս դէպքը, որուն ազդեցութենէն յանկարծ կը բորբոքէր ու ինքնիրեն կը խօսէր։ Երբեմն ալ յանդէտս կանգ առնելով ծառի մը դիմաց, էր կրցած ըսածները ծառին կ'ուղղէր, չէֆին պատրանքը տալով իրեն ծառը, որուն կը պատասխանէր բուսական մարդը միայն իր սոսափիւնովը։ Յետոյ անդրադառնալով իր խենդութեան, նորէն ձեռք կ'առնէր ճամբան, և վերջապէս տունը կը հասնէր։

Երբ տուն մտաւ, քիթը կախ էր, մէկ կողմէն երկարած, մինչեւ գետինը աւլելու աստիճան։ Քիթին այս վիճակէն, կինն ու աղջիկը անմիջապէս հասկցան արտաքոյ կարգի դէպքի մը պատահմունքը։ Շատ լաւ կը ճանչնային անիկա։ Չէ՞ որ յաճախ տառապած էին անոնք, իր այս նկարագրին համար։

— Ի՞նչ կայ, ըսաւ, կինը սրտադողով, և խիստ կանխազգուշութեամբ։

— Ոչինչ։ Ու հետզհետէ բացուելով հասկցուց անոնց ալ դէպքը, բարկանալով ու հայհոյելով նոր չէֆին հանդէպ։

Մայր ու աղջիկ սահմռկեցան, ու երկար վիճեցին այն իրիկունը, իրենց առջեւ ստեղծուած կացութեան համար։ Ոչ մէկ հարստութիւն ունէին անոնք, ու կ'ապրէին շատ համեստօրէն։

— Եթէ մինչեւ վաղը չհանդարտի այս մարդը, մենք երթանք չքմեղանքի չէֆին, ըսին, մայր ու աղջիկ։

Բայց առաջին ակնարկութիւնը, որ ըրին այս մասին Պ. Մակարի, առիթ տուաւ նոր տեսարանի մը։

— Ինչո՞ւ պիտի երթամ եղեր ես իրեն։ Ես սարսափելի կերպով նախատուեցայ իր առջեւ։ Ան պէտք է որ գայ ինծի ու ինքզինքը չքմեղացնէ։ Նոյն իսկ ներում խնդրէ ինձմէ։

Խեղճ Մակար, միամտօրէն կը հաւատար թէ նախատուած էր։

Այն իրիկունը իր աղջիկը գաղափար մը յղացաւ։ Ճաշի ատեն միայն ապուր ու պանիր բերաւ ու չքմեղացուց ինքզինքը, ըսելով որ ընտանեկան պիւտճէն հաւասարակշռելու համար պէտք էր քիչ ուտել։

Աղջկան այս յայտարարութիւնը մտածել տուաւ Մակարին։

— Լաւ, քանի որ այդպէս է, թող վեհանձնութիւնը նորէն իմ կողմէս եղած ըլլայ, ըսաւ, Պ. Մակար հետեւեալ օրը։ Թէեւ իրաւունքը իմ կողմս է, բայց ես կ'երթամ տեսնել զայն, զիջողութիւն յայտնելով, եւ մինչեւ իսկ ցաւ պիտի յայտնեմ զայրոյթիս մասին։ Վստահ եղէք որ անգամ մըն ալ ասանկ դէպք մը չպիտի կրկնուի։

Երկուքն ալ շատ ուրախացան,

— Շատ լաւ։ Գնա ու շատ քաղաքավար եղիր։ Ով գիտէ գուցէ այս մարդը ասկէ վերջ քեզի աւելի բարեկամ ըլլայ և աւելցնէ...

— Այո՛, այո՛, իրաւունք ունիք։ Շատ անուշ պիտի վարուիմ։ Ինծի 150 ոսկիէն աւելի պէտք կայ ամիսը։ Քիչ մը դրամ աւելցնենք, Իչ պանքասիէն ալ գանձանակ մը առնենք, ու այս դրամը յատկացնենք ամառուան մեր պտոյտներուն։

Աղջիկը.— Այո՛, Սուատիէ կ'երթանք, հոն օդը շատ աղուոր է։

Մայրը.— Աղուորն ալ խօ՞սք է, կը կազդուրուի ալ.

Աղջիկը.— Բոլորովին նոր մարդ մը կ'ըլլայ.

Մայրը.—Յետոյ ջղային դրութիւնն ալ կը փոխուի։

Աղջիկը.— Եւ կզգաստանայ.

Մայրը.— Կը հանդարտի.

Աղջիկը.— Կը խաղաղի.

Մայրը.— Ու երբ այսուհետեւ.

Աղջիկը.— Նման դէպքեր պատահին.

Մայրը.— Աւելի լրջութեամբ.

Աղջիկը.— Աւելի խոհեմութեամբ.

Մայրը.— Աւելի տրամաբանութեամբ.

Աղջիկը.— Աւելի շրջահայեցութեամբ.

Մայրը.— Կը վերաբերուի, ու մեր ընտանեկան խաղաղութիւնն ալ,

Աղջիկը.— Չի վրդովուիր.

Մայրը.— Չի խանգարուիր.

Աղջիկը.— Եւ այլոց ալ խօսքերուն.

Մայրը.— Առարկայ ու նշաւակ չի դառնար։

Մարգուն հաճոյ կը թուէր կարծես այս խօսակցութիւնը, ու մտիկ կ՚ընէր հեշտութեամբ։

Այնպէս որ՝ արտասովոր կերպով ուրախ էր երբ գործարան մեկնեցաւ։ Նոյնիսկ այն տպաւորութիւնը ունէր թէ այս դէպքը փոխանակ իր նեղութիւնը աւելցնելու, ալ աւելի օգտակար պիտի ըլլար իրեն։

Կինը ու աղջիկը հետեւեցան իրեն մինչեւ դուռը բարեմաղթութիւններով։

Գ. Մակարի այցելութիւնը երկար չտեւեց սակայն։ Երկու ժամ ետքը բուսաւ, շմորուն երեւոյթով մը։ Բան մը կար նորէն, ու այս բանը երեսէն կը կարդացուէր, կարծես անծանօթ ձեռք մը գրած ըլլար զայն։

— Մարդ, ի՞նչ եղաւ, հարցուց կինը մտահոգ, մարգուն երեսին գիրքը կարդալէ ետքը։

— Բան մըն ալ չեղաւ... Տեսնենք... Սանկ նանկ...

— Յաւելում ըրի՞ն։ Ի՞նչ պիտի ըլլայ օդափոխութիւնիս։

— Ոչ... ճիշդը չեմ գիտեր...

— Զքմեղանքնե՞րդ... ի՞նչ ըրիր։

Այո՛... Խօսքը խօսք կը բանայ... Ես ու այս մարդը վիճեցանք... վիճեցանք երկար...: վերջապէս...

— Վերջապէ՞ս... Ի՞նչ եղաւ... Շուտ ըսէ......

— Վերջապէս... Զայն ապտակեցի։

Շանթահար եղան մայր ու աղջիկ կեցած տեղերնին այս յայտնութեան առջեւ։

— Խենթեցա՞ր մարդ, գոչեց, կինը վերջապէս խելայեղ, ի՞նչ խօսեցանք մենք այստեղ, ի՞նչ ըսինք մենք քեզի, գնա եւ ապտա՞կէ ըսինք։

Առին տուին իրարու։

— Մերկարեր ալ, եղաւ ըլլալիքը, կը պատասխանէր այրը աւելի ջղայնացած, եւ սպառնալից նայուածքներ ուղղելով կնոջ։

— Ի՞նչպէս չերկարեմ, չի խորհեցար քեզի, չի խոր-հեցա՞ր մեր պատիւը, անպատիւ մարդ, չի վախցար օրէնքէն, ինչպէ՞ս ապտակեցիր...

— Այսպէս ապտակեցի, ըսելով, Գ. Մակար ապտակ մըն ալ կնոջը կը փակցնէ եւ դուրս կը նետուի տունէն։

— Կոտրի, կանծի ձեռքդ, կը գոչէ, կինը ետեւէն, երեսը չփելով։

Այն գիշերը մտահոգ գիշեր մը անցուցին երկուքը, ու բնաւ չքնացան։

Բարեբախտաբար գիւղագլուխ Մակարը քանի մը օր ետքը բարեկամի մը միջամտութեան շնորհիւ, հանրային պարտէզի մը պահապան կարգուեցաւ, ուր տղաքը ամէն օր գէշ սովորութիւնը ունէին անոր մարմանդները կոխկրտելու։ Այս նոր պաշտօնի բարձրացումը Գ. Մակարի աւելի հաճոյալի եղաւ, վասնզի առտուընէ մինչեւ իրիկուն ասպարէզ ունէր ուզածին պէս պտտելու դառալու։

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ՄՈՒՇՏԱԿԻ ՄԸ ՇՈՒՐՋ

Ամուսինը նկարիչ, գաւառացի երիտասարդ մը, շուրջ 35 տարու եւ կինը հազիւ 27 տարու, քմայքոտ եւ արդիական կին մը, որ դեռ նոր կը վերադառնայ իր այցելութենէն այն իրիկունը: Շատ պարզ եղանակով մը կ'սկսի այս խօսակցութիւնը էրիկ ու կնկայ միջեւ, աշխատանոցին մէջ:

— Եթէ ցուրտը այսպէս շարունակէ. յայտնեց Արփինէ, մուշտակ մը պիտի գնեմ:

Տիրան որ կ'աշխատէր, լսելով իր կնոջ խօսքը, վերցուց նկարին վրայ ծռած իր գլուխը, ու քրքջեց անքաղաքավարօրէն:

— Թռուցիր, կարծեմ խելքդ կնիկ: Ի՞նչ պէտք կայ եղեր ատանկ անօգուտ ծախքի մը, երբ ձմեռը «Մնաք բարով»ը կը կոխէ կոր արդէն:

— Անօգո՛ւտ, ուտելու կամ գծագրուելու բան մը չըլլալուն համար ան միթէ:

Այս անբարեմոյն ակնարկութիւնը, որ ուղղակի ակնարկութիւն մըն էր իր չատակերութեան եւ էնսիւլթ մը իր արուեստին, սլաքի մը նման կը մխուէր Տիրանի սըրտին մէջ: Բայց ան եփածութեան տանելով պատասխանեց հեգնօրէն,

— Ի՞նչպէս չուտուիր, ընդհակառակն շատ ալ աղուոր անունդ մը կրնայ ըլլալ այս ամառան օրերուն եւ ուտիճներուն, ու ապացոյցը նաեւ քու տանտիկնութիւնդ: Տե՛ս նոր կրկնաշապիկս պարզուտի մը պէս ծակծկուած եւ աղտոտած է:

— Ատոր յանցանքը քուկդ է, գոչեց, Արփինէ, մաքուր բան բռնել չես գիտեր: Անկարելի է որ նոր կրկնաշապիկ մը ծակծկի ու արատաւորուի:

— Կրնայիր մաքրել տիկին, ասիկա կարծեմ քու գործդ է։

Այս անգամ Արփինէ գրգռուած:

— Իմ գո՛րծս, ես սպասուհիդ չեմ որ ամէն գործդ ընեմ:

— Կինս ես, ու այս պարագան իր մէջը կը խտացնէ կարգ մը պարտականութիւններ ...

— Պարտականութիւններ... նկարչի մը հետ ամուսնացած ըլլալուս պատո՞ւին համար արդեօք։ Հիանալի բառթի։

— Սակայն մեծ հաճոյք կ'զգայիր ժամանակին, երբ կ'առաջարկէի քեզի ամուսնութեան։

— Եթէ ապագաս գուշակելու յատկութիւնը ունենայի, այդ հաճոյքը թերեւս չունենայի այն ատեն։

— Ձգենք հիմա այս խօսքերը Արփինէ, ըսաւ, Տիրան հաշտարար ոգիով մը մօտենալով անոր։ Տխմարութիւն պիտի ըլլայ ասանկ փուճ բաներու համար վիճաբանիլ, ու մէկզմէկու սիրտ ծակել:

— Փուճ բան մը չէ աս։ Դուն կը մեղադրես զիս իբրեւ տունի անպէտ կին մը: Ասանկ խօսքերը գիւղացիները միայն կ'ընեն։ Անոնք միայն զգեստ կը պահեն, կամ պահածոյ ու անուշեղէն կը շինեն, կը հասկընաս։

Տիրան գաւառացիի դիւրազգածութեամբը առնուելով իր կնոջ այս երկրորդ ակնարկութենէն, սրամտօրէն պատասխանեց.

— Ախորժով կուտես սակայն իմ գաւառացի մօրս պահածոները, և հաճոյքով կ'ընդունիս այս մասին բոլոր բարեկամներուդ շնորհաւորութիւնները, երբ կ'այցելեն անոնք քեզի։ Ամէն պարագայի տակ, գաւառացիները կրնան օրինակ հանդիսանալ աշխատասիրութեան մէջ, քան քաղքենիները:

Արփինէ աւելի բարկանալով.

— Դուն զիս կ'անարգես, կանարգես նաև իմ ընտանիքս, դուն տխմար մըն ես, դուն լաւ գիտէիր որ իմ

մայրս դռնապան մըն էր, և հաճոյակատարութիւններ կ'ընէիր անոր, երբ կուգայիր քու մէկ սիրած մէկ պաշտօնակցիդ ու բարեկամիդ հետ։

— Որուն հետ գժտեցուցիր զիս, ինչպէս ամենուն հետ։

Ի՞նչ մեղքս պահեմ չսիրեցի ոչ մէկը, մանաւանդ Արշակը, որ իր քաղքքաթիւն դէմքովը զիս ծաղրելու երեւոյթը ունէր։ Սա ալ ըսեմ որ իմ մօրս տան մէջ գտնուող նկարները հազար անգամ աւելի կ'արժեն, քան անոնց ցափրտած նկարները։

— Գուցէ աւելի նաեւ իմ«ցափրտած»նկարներէս, վրայ բերաւ Տիրան դարձեալ հեգնաբար։ Զգուշացիր սակայն Տիկին, անոնց մէջ կան անանկ թիփեր, որոնք քեզ կը ներկայացնեն և քեզի ալ շատ նմանութիւն ունին։

— Արդէն դուն զիս առիր իբրեւ մօտէլ։ Եւ ատիկա քեզի աւելի խնայողական ըլլալուն համար, չէ՞։

— Ոչ մէկ խնայողութիւն քեզի համար կեանքիս մէջ, շարունակեց Տիրան քաղցրօրէն։

— Անոնց կը վճարէիր սակայն, ինչպէս Էլէնիիդ, Շաքէին, Ռօզաիդ, ու կը գովէիր անոնք քովս իսկ՝ երբ նշանուած էինք։

— Ու կատարեալ անմտութեամբ մը, մեղքը կ'ունենայի երբեմն խօսելու անոնց լաւ յատկութիւններուն մասին։

— Այդ Ջլթիկներուն ո՞ր յատկութեանը։ Ասոր կամ անոր առջեւ մօրէմերկ կենալնուն համար։

Կ'արգիլեմ քեզի Արփինէ, այս եղանակով խօսիլ աղջիկներուս մասին, որոնք ինծի համար աշխատած են։

— Բաւական է։ Մի խօսիր ալ հասարակաց եղող նախկին սիրուհիներուդ մասին։

— Արփինէ՛։

— Լաւագոյն է որ վերադառնամ մօրս տունը, վրիպած մըն եմ կեանքի մէջ։

— Օ՜հ Տիկինը մերժած է աւելի նպաստաւոր բարթիները։ Ապահովաբար գանգուր մազերով վաճառականին տղան։

— Ան և ուրիշ շատեր։

— Ազատ ես սերելիս, գնա ու գտիր անոնք։

— Ասիկա լաւագոյն պատեհութիւնը պիտի ըլլայ անշուշտ ազատութեանդ համար չէ՞։ Աղէկ որ ես ալ ըրածս ըրած եմ...

Այս վայրկեանին Տիրանի համբերութիւնը սպառեցաւ։ Ցատկեց ու բռնելով դաստակէն.

— Դուն զիս խաբա՛ծ ես ուրեմն։ Խաբա՞ծ ես, ըսէ, շուտ ըսէ։

— Վատ, հեծեց Արփինէ։ Ծեծելդ միայն մնաց։ Այո՛, խաբած եմ քեզ, քու լաւագոյն բարեկամիդ Գեղամին հետ, միակը որ մնացած է քեզի։

Չեմ հաւատար, մրմնջեց Տիրան, հարուածուած այս անգամ սրտէն։

Արփինէ վարանեցաւ։ Ճշմարտութի՞ւնը կ'ըսէր։ Երբեք։ Ու բոլորովին զարմացած այս զէնքին ուժգնութենէն, կը դիտէր հիմակ Տիրանի աւերուն դէմքը, ու կը խղճահարէր։

— Չեմ հաւատար, կը կրկնէր Տիրան։

— Ստոյգ չէ ան, ըսաւ Արփինէ եզականօրէն ցած ձայնով մը։ Ասիկա, քեզ վախցնելու համար ըրի։

— Բայց Արփինէ ինչո՞ւ մինչեւ հոս բերիր գործը։

Տիրան կրկին բռնեց իր կնոջ դաստակը ու գգուեց։

Խեղճ մարդը կ'անդրադառնար հիմա այն վիրաւորիչ բառերու իմաստին, որոնք նետուած խճաքարերու պէս կը վրդովէին կեանքի վտակէն հոսող ջուրը։

— Մուշտա՛կի մը համար, ըսաւ Տիրան։

Իսկապէս պէտք չէր որ յուզուէր այս հարցը այսքան ծանրօրէն։

Այս դէպքը անցաւ գնաց, բայց հետքը չանհետացաւ։ Ու ամէն անգամ որ կը տեսնէր Տիրան իր բարեկամը Գեղամ, առանց կասկածի զերծ զգացումով չէր որ կը տեսնէր զայն, և զոր իր քմայքոտ կինը պատճառ կ'ըլլար անոր ալ բարեկամութենէն զրկելու։

ԻՆՉՊԷՍ ՊԷՏՔ Է ԳՈՐԾԱԾԵԼ

ԴԻԶՈՒԱԾ ԴՐԱՄՆԵՐԸ

- *Կալուա՛ծ պէտք է գնել*
- *Ոսկին՝ պէտք է վերածել*
- *Ապրանքի՝ պէտք է պառկեցնել*

Բոլոր ասոնք այլեւս դադրած են առիքնող ըլլալէ, մեր դրամին արժէքը բնականոն դառնալէ վերջ։

Դիզուած այս դրամները, տարին մէկ անգամ 25 3000 ոսկինոց ոսկինոց պարտէզով տուն մը, երեք ամիսը անգամ մըն ալ 5000 ոսկի պարգեւ ունեցող վիճակահանութեանց եւ % 2,5 տոկոսաբեր եւ

ՊԱՐԳԵՒԱՒՈՐ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՏԵՏՐ *ներու յատկացնել*

այլեւս ամէնէն բնական եւ
օգտակար խնայողութեան միջոցն է։

ԵԱԲԸ ՎԷ ՔՐԷՏԻ ՊԱՆՔԱՍԸ Ա. ԸՆԿ.

Vital

A. B. C. D.

Վիթամինով, միակ ուժի դեղն է
եւ անհրաժեշտ երախաներու։

GRIPIN

ԱՄԷՆ ՏՈՒՆԻ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԴԵՂ

Գլխու Ակռայի եւ Ցօղային ցաւերը կը կտրէ
Օրական երեք քաշէ կարելի է առնել
Մեծ քանակութեամբ հրապարակ ելած են

ՊԷՃԻՏԵԱՆ

ՑՈՒՂ. ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԻՉ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՍՑԷ.- ՊԷՑՕՂԼՈՒ, ՊԱԼԸԳԲԱԶԱՐ ԹԻՒ 16

ՀԵՌԱՁԱՅՆ 41229 ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՍՊԱՍԱՐԿՈՒԹԻՒՆ 8099ծ

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.
220030235

Ա II 30235

ԿԸ ԽՆԴՐՈՒԻ ամեն կարգի դիմում եւ փնտրում կատա-րել Մ. Տէր Սահակեան (Ազիզ) տպարան. Ֆէրմենեճիլէր 56, Ղալաթիա, Ս. Տէր Մինասեանի։

ԳԻՆ 2 ՈՍԿԻ   ՓԱՅԼՈՒՆ ԹՈՒՂԹՈՎ 2 ՈՒԿԷՍ ՈՍԿԻ